

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Hana Valentová

**PRÁVNÍ ÚPRAVA RODINY A VZTAHŮ MEZI
RODIČI A DĚTMI (S POHLEDY DO
MINULOSTI I BUDOUCNOSTI)**

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc. JUDr. Michaela Zuklínová, CSc.

Katedra občanského práva

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 24. června 2011

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval/a samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. 6. 2011

Hana Valentová

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své diplomové práce doc. JUDr. Michaelae Zuklínové, CSc. za cenné rady a připomínky k mé práci a současně velmi děkuji i celé své rodině za její pomoc a podporu, které se mi dostalo při vzniku této práce.

Obsah

Obsah	1
Předmluva	4
1. Rodina v historickém kontextu	8
1.1. Vývoj rodiny a manželství od prvopočátku vývoje lidstva do vzniku otrokářské společnosti	8
1.2. Manželství a rodina v otrokářské společnosti	11
1.2.1. Rodina v Řecku	11
1.2.2. Rodina v Římě	12
1.3. Rodina za feudalismu	14
1.4. Manželství a rodina v průběhu 18. a 19. století	17
1.4.1. Rozpad tradiční patriarchální rodiny, kodifikační úsilí v oblasti soukromého práva, Všeobecný občanský zákoník	17
1.4.2. Úprava manželských a rodinněprávních vztahů dle všeobecného občanského zákoníku	19
2. Vývoj právní úpravy práv a povinností rodičů vůči svým dětem z historického hlediska	20
2.1. Římské právo – „moc otcovská“	20
2.2. Všeobecný občanský zákoník – „moc otcovská“, „moc rodičovská“	20
2.3. Zákon o právu rodinném – „rodičovská moc“	22
2.4. Zákon o rodině – „rodičovská práva a povinnosti“	24
2.5. Tzv. „velká novela“ zákona o rodině – „rodičovská zodpovědnost“	25
2.6. Návrh nového občanského zákoník – „rodičovská odpovědnost“	25
3. Současné pojetí rodiny	26
3.1. Obecně k vymezení pojmu rodina	26
3.2. Ústavněprávní ochrana rodiny	28
3.3. Funkce a význam rodiny v životě dítěte	31
4. Rodinné právo a rodinněprávní vztahy	34
4.1. Obecně k institutu rodinněprávních vztahům	34
4.2. Pojem, prameny a předmět právní úpravy rodinněprávních vztahů	34
4.2.1. Obecně k pojmu rodinného práva	34
4.2.2. Základní prameny současné právní úpravy rodinného práva	35
4.2.3. Předmět právní úpravy rodinného práva (obecně)	35
4.2.4. Charakteristické rysy rodinněprávních vztahů	36
4.3. Prvky rodinněprávních vztahů	39
4.3.1. Obsah rodinněprávních vztahů	39
4.3.2. Subjekty rodinněprávních vztahů (obecně)	39
4.3.3. Subjekty rodinněprávních vztahů (konkrétně) – vymezení pojmu dítě	40
4.3.3.1. Pojem dítě ve světle Úmluvy o právech dítěte	41
4.3.3.2. Jak se nezletilé dítě stane zletilým dle právního řádu České republiky	42
4.3.3.3. Pojem dítě dle dalších právních předpisů	43
4.3.3.4. Pojem dítě versus mládež	43
4.3.4. Subjekty rodinněprávních vztahů (konkrétně) – vymezení pojmu rodič	44
4.3.5. Právo dítěte znát svůj původ, znát své rodiče	44
5. Rodičovská zodpovědnost	50
5.1. Právní úprava institutu rodičovské zodpovědnosti	50

5.2. Pojem rodičovská zodpovědnost – vymezení pojmu.....	50
5.3. Rodičovská zodpovědnost a její nositelé	51
5.3.1. Nositelé rodičovské zodpovědnosti („řádní“).....	51
5.3.1.1. Rodiče jakožto nositelé rodičovské zodpovědnosti	51
5.3.1.2. Poručník jakožto nositel rodičovské zodpovědnosti.....	52
5.3.1.3. Osvojitelé jakožto nositelé rodičovské zodpovědnosti	53
5.3.2. Nositelé rodičovské zodpovědnosti v omezeném rozsahu („kvazinositelé“)	53
5.3.2.1. Nezletilý rodič dítěte.....	53
5.3.2.2. „Nevlastní rodič“ dítěte	54
5.4. Složky institutu rodičovské zodpovědnosti (3 věcné okruhy práv a povinností tvořících obsah rodičovské zodpovědnosti).....	56
5.4.1. Výchova dítěte	56
5.4.1.1. Výchova versus péče o nezletilé dítě.....	58
5.4.1.2. Jakým způsobem, jakými metodami dítě vychovat? Otázka tělesných trestů	59
5.4.1.3. Dílčí oprávnění a povinnosti rodičů plynoucí z rodičovské zodpovědnosti	61
5.4.1.3.1. Právo řídit jednání dítěte, právo vykonávat nad dítětem dohled, právo mít dítě u sebe	61
5.4.1.3.2. Právo rodičů určit dítěti místo pobytu	62
5.4.1.3.3. Právo rodičů určit povolání dítěte.....	63
5.4.1.4. Povinnosti dětí ve vztahu ke svým rodičům	64
5.4.2. Zastupování dítěte.....	65
5.4.2.1. Obecná ustanovení o zastoupení dle občanského zákoníku, způsobilost nezletilého k právním úkonům	65
5.4.2.2. Nezletilý jakožto slabší strana a potřeba jeho zastoupení, zákonný zástupce dítěte.....	67
5.4.2.3. Nemožnost zastoupení nezletilého dítěte zákonným zástupcem	68
5.4.2.4. Zastoupení nezletilého v běžných a nikoliv běžných (podstatných) záležitostech.....	69
5.4.2.5. Zastoupení nezletilého dítěte opatrovníkem	70
5.4.3. Správa jmění dítěte	70
5.4.3.1. Majetkový opatrovník.....	73
5.5. Další rodičovská práva, práva nespádající do obsahu rodičovské zodpovědnosti	75
6. Návrh občanského zákoníku, aneb „Zákon pro život, inspirovaný životem“	77
6.1. Obecně o návrhu občanského zákoníku.....	77
6.2. Úprava institutu rodičovské odpovědnosti v návrhu občanského zákoníku versus principy evropského rodinného práva dle CEFL	79
6.2.1. Vymezení pojmu rodičovské odpovědnosti v návrhu občanského zákoníku.....	79
6.2.2. Principy evropského rodinného práva dle CEFL.....	79
6.2.3. Změny, které přináší návrh občanského zákoníku v institutu rodičovské odpovědnosti.....	81
6.2.3.1. Posun v oblasti terminologické.....	81
6.2.3.2. Péče o dítě a jeho ochrana.....	82
6.2.3.3. Zastupování nezletilého dítěte	85
6.2.3.4. Správa jmění dítěte	86
Slovo závěrem.....	90

Seznam zkratk	92
Použitá literatura	93
Monografie.....	93
Články.....	95
Judikáty.....	96
Internetové zdroje	96
Legislativa.....	98
Summary.....	100
Klíčová slova	101
Keywords	101

Předmluva

„Rodina je natolik přirozeným útvarem, že se vyskytuje v každé společnosti, v každé době i kultuře, i když pochopitelně existují rozdíly, zejména mezi vzájemným rozdělením rolí mezi mužem a ženou.“¹

Pokud bychom se chtěli pozastavit nad pojmem rodina a zamyslet se nad ním, vždy po chvíli dojdeme k závěru, že toto téma stojí v popředí zájmu mnoha vědních disciplín i mnoha oblastí praxe, a že se jedná o velice proměnlivý a složitý systém vztahů měnící se v čase. Jinou rodinu měli naši dávní prapředkové, jinou předkové, jinou rodinu máme my sami a pravděpodobně jinou rodinu budou mít naše děti.

Rodina spolu s manželstvím sehrávají i v dnešní společnosti stále důležité funkce. Jde o téma aktuální na každém stupni společenského vývoje, které se přímo či nepřímo dotýká každého z nás. Tato společenská důležitost rodiny, její nenahraditelnost (neboť jak judikoval ve svém nálezu II. ÚS 1945/08 Ústavní soud ČR, *„rodinné prostředí je pro dítě prostorem svobody a jakékoliv jiné prostředí za prostor osobní svobody dítěte proto považovat zásadně nelze.“*) a aktuálnost (i s ohledem na přípravu nového občanského zákoníku) byla důvodem, proč jsem si za téma své diplomové práce zvolila *„Právní úprava rodiny a vztahů mezi rodiči a dětmi (s pohledy do minulosti a budoucnosti)“*, které se nepochybně dotýká každého z nás.

Ústředním tématem mé diplomové práce je tedy rodina a vztahy mezi rodiči a dětmi z hlediska platné právní úpravy. I přes tuto skutečnost jsem však považovala za velice důležité poohlédnout se do minulosti a v úvodní kapitole své diplomové práce se zaměřit na vývoj rodiny, manželství a vztahů v rámci rodiny od prvopočátků vývoje lidstva, neboť jak říká ve své knize Dr. Jiří Klabouch, *„máme-li správně porozumět současnému stavu manželství a rodiny, spolehlivě odlišit staré, co v rodinných vztazích odumírá, od nového, které se rodí, a získat bezpečná kritéria pro hodnocení různých vývojových tendencí, které dnešní manželský a rodinný život vykazuje, musíme rekonstruovat i historický vývoj manželských a rodinných institucí v různých obdobích společenského vývoje, abychom mohli jejich stav porovnat se stavem dnešním“²*, s čímž se plně ztotožňuji.

¹ Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2009. str. 595.

² Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962. str. 5.

V kapitole druhé své diplomové práce setrvám u výkladu, který nemá oporu v platném právním řádu, a budu se zabývat vývojem právní úpravy vztahů mezi rodiči a dětmi se zaměřením na nejdůležitější mezníky v právní úpravě. Právní úprava vztahů mezi rodiči a dětmi, a to nejen z hlediska terminologického označení tohoto institutu, prošla poměrně zajímavým historickým vývojem. Jakési prvopočátky vývoje tohoto institutu lze nalézt již v právu římském v podobě „patria potestas“ (tzv. moci otcovské). Stejného terminologického označení užíval až do roku 1950 taktéž Všeobecný občanský zákoník z roku 1811. Změnu přinesl zákon o právu rodinném (zákon č. 265/1949 Sb., dále ZPR) zdůrazňující rovné postavení rodičů ve vztahu k jejich dětem, a to pojmem „rodičovská moc“. Další posun ve vývoji tohoto institutu přinesl zákon o rodině (zákon č. 94/1963 Sb., dále ZOR), který zavedl obecný pojem „rodičovská práva a povinnosti“. Tento počín objasňovala důvodová zpráva tím, že práva a povinnosti rodičů vycházejí z jejich společenského poslání a z jejich poslání vychovávat své děti, a nejedná se tedy o vrchnostenské postavení rodičů založené na jejich moci. Další, zatím poslední změnu přinesla tzv. velká novela zákona o rodině, provedená zákonem č. 91/1998 Sb. v podobě zavedení institutu „rodičovské zodpovědnosti“ jakožto pojmu, který lépe odpovídá modernímu pojetí vztahu mezi rodiči a dětmi.

Kapitola třetí a čtvrtá budou obecně pojednávat o současném pojetí rodiny jakožto přirozeného a základního prvku společnosti, jenž má právo na ochranu ze strany společnosti a státu, a o primárních vztazích, na nichž je rodina vybudována. Rodinněprávní vztahy jsou vztahy založené na bezprostředním přímém kontaktu členů rodiny, na důrazu na ochranu soukromí, na vysokém stupni vzájemné důvěry, na pocitu sounáležitosti, na vzájemné podpoře, pomoci a lásce a na vzájemné pozitivní emocionální orientaci. V této kapitole zároveň poskytnu čtenáři vysvětlení základních pojmů, které budou pro další výklad klíčové, jako jsou rodina, dítě, rodič a zaměřím se zároveň na nejdůležitější právo jedince, které mu umožňuje vytvořit si vlastní identitu, tedy na právo dítěte znát svůj původ zaručené v čl. 7 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte. Každý z pojmů, nad kterými se pozastavím, se pokusím objasnit z hlediska tématu této práce, mým cílem nebude podat jejich komplexní a vyčerpávající výklad.

Kapitolu pátou považuji za nejdůležitější ve své práci, neboť se v ní budu zabírat velice aktuálním tématem, a to platnou právní úpravou nejdůležitějších práv a

povinností rodičů ve vztahu ke svým dětem, tedy institutem rodičovské zodpovědnosti dle současné legislativy.

Jako základ svého výkladu si vezmu současnou právní úpravu rodičovské zodpovědnosti v zákoně č. 94/1963 Sb., zákoně o rodině, ve znění pozdějších předpisů, zároveň však budu v rámci celé své práce pracovat s prameny ústavními (zejména Ústavou ČR³ a Listinou základních práv a svobod⁴, dále LZPS), ale také s prameny nadnárodními a zaměřím se na nejdůležitější mezinárodní úmluvy dotýkající se mnou zvolené problematiky.

Ve svém výkladu se nejprve zaměřím na samotný pojem rodičovské zodpovědnosti, následně pojednám o osobách, které mohou být nositelé rodičovské zodpovědnosti. Pro účely této kapitoly si nositele rodičovské zodpovědnosti rozdělím na dvě skupiny – na jakési nositele „řádné“ – zde na prvním místě uvedu rodiče nezletilého dítěte, jejichž způsobilost k právním úkonům není v žádném ohledu dotčena, neboť ti jsou jejími nejčastějšími nositeli, v zápětí se zaměřím na práva a povinnosti vůči dítěti, které bychom mohli nazvat „poručníckou zodpovědností“ a na závěr této části jen krátce poukážu na osvojitele, neboť jak stanoví § 63 odst. 1 ZOR „*osvojením vzniká mezi osvojitelem a osvojencem takový poměr, jaký je mezi rodiči a dětmi.*“ Druhou mnou vytvořenou skupinou nositelů rodičovské zodpovědnosti jsou jacísi „kvazinositelé“ – nositelé v omezeném rozsahu, ať už pro nedostatek způsobilosti k právním úkonům, v případě, že sám rodič nezletilého dítěte je nezletilý, anebo z důvodu, že se jedná o „nevlastního rodiče“ – tedy partnera rodiče dítěte.

V další části se budu věnovat jednotlivým ustanovením zákona o rodině, které tématicky rozdělím tak, aby daná témata odrážela tři nejdůležitější složky (okruhy práv a povinností tvořící obsah) tohoto institutu. V následující části se budu obsahu rodičovské zodpovědnosti podrobně věnovat a na závěr jen krátce poukážu na rodičovská práva tak osobního a těsného charakteru, že stojí vně rodičovské zodpovědnosti.

Jak již bylo řečeno shora, termín „rodičovská zodpovědnost“ byl do našeho právního řádu vnesen novelou zákona o rodině v roce 1998. V současné době je na půdě Parlamentu České republiky novela občanského zákoníku, nově zahrnující i úpravu

³ Ústavní zákon ze dne 16. prosince 1992 č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

⁴ Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., ze dne 16. prosince 1992, o vyhlášení Listiny základních práv a svobod, jako součásti ústavního pořádku České republiky.

rodinněprávních vztahů, a proto se nabízí otázka, jakým způsobem v ní budou tato nejdůležitější práva a povinnosti rodičů ve vztahu k nezletilému dítěti upravena, neboť nahlédneme-li do navrhovaného znění rekodifikace českého soukromého práva, pojem rodičovské zodpovědnosti po zhruba třinácti letech jeho existence v našem právní řádu opět nenalezneme.

Jak je z výše uvedeného patrné, pojem rodičovské zodpovědnosti je velice aktuálním tématem, a to nejen nyní v souvislosti s rekodifikací soukromého práva v České republice. Proto bych se závěrem své práce na tento institut chtěla zaměřit právě ve světle nového občanského zákoníku a odpovědět na otázky typu, jaké jsou důvody terminologické nestálosti tohoto institutu, jaké obsahové změny nová kodifikace přinese, včetně vlivů nadnárodních, zejména Komise pro evropské rodinné právo a jejich „Principů evropského rodinného práva“. V této závěrečné kapitole bude mým cílem poukázat na nejdůležitější změny v souboru práv a povinností mezi rodiči a dětmi dle nové právní úpravy, vždy se nad nimi krátce pozastavit a zároveň provést srovnání budoucí právní úpravy s nadnárodními inspiračními zdroji, zejména s již zmiňovanými „Principy evropského rodinného práva“ vypracovanými Komisí pro evropské rodinné právo.

1. Rodina v historickém kontextu

„Rodina je stejně jako právo živou a v čase a v prostoru odlišnou strukturou. Je to mikrosvět společnosti odrážející její historicko-kulturní kořeny a ekonomicko-sociální zázemí.“⁵

Rodina spolu s manželstvím sehrávají i v dnešní společnosti stále důležité funkce, proto se otázka jejich uspořádání přímo či nepřímo dotýká každého z nás. Rodinu ale nenalzáme ve všech vývojových stádiích společnosti v takové podobě, jako ji chápeme dnes. Rodina, manželství, stejně tak i postavení jednotlivých členů rodiny a vztahy mezi nimi, prošly dlouhým vývojem. *„Dnešní podoba manželství a rodiny, jako trvalého soužití muže s ženou a dětmi, popřípadě s jinými blízkými pokrevními příbuznými ve společné domácnosti, jejichž nejdůležitější vzájemné vztahy jsou upraveny právem, je poměrně pozdním výplodem společenského vývoje, a manželství i rodina prošly, nežli k tomuto stádiu dospěly, dlouhými a složitými proměnami.“⁶*

Tyto instituty se musely přizpůsobit měnícím se společenským podmínkám, proto pokud chceme správně porozumět dnešnímu pojetí rodiny a manželství, považují za důležité ohlédnout se do minulosti a věnovat pozornost předchozím stádiím jejich vývoje.

„Manželství a rodina jako společenské instituce jsou produktem historického vývoje a vznikají teprve na takovém jeho stupni, kdy společensko-výrobní vztahy jejich vytvoření a další vývoj nejen umožnily, ale přímo předpokládaly. Statisíce let před tím žili však lidé, kteří manželství ani rodinu neznali.“⁷

1.1. Vývoj rodiny a manželství od prvopočátku vývoje lidstva do vzniku otrokářské společnosti

Pokud bychom chtěli instituty rodiny a manželství mapovat od prvopočátku vývoje lidstva, neexistují příliš spolehlivé informace o tom, v jakých organizačních formách žili předkové dnešního člověka v období, ve kterém docházelo ke kvalitativní

⁵ Hloch, J. Evropské rodinné právo – rozhovor ze dne 8. 8. 2010 s Lenkou Pavlovou v pořadu ČRo 7 „Ptejte se právníka“. Dostupné na: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/pravnik/evropske-rodinne-pravo> (stav k 24. 6. 2011).

⁶ Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962. str. 10.

⁷ Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962. str. 9.

přeměně zvířecího stavu v lidský, tzv. antropogeneze. Ještě menší množství informací lze získat o tom, jak se mezi nimi realizovaly funkce, které později zabezpečovala rodina. „*V době, kdy se dovršoval vývoj člověka od nejstarší dochované lidské formy tzv. pithecanthropa, ..., až k člověku neandertálskému, který je nejstarší známou formou plně vyvinutého lidského rodu, žili lidé pravděpodobně v hordách (tzv. prvotních stádech), od zvířecích smeček kvalitativně odlišných, již společenských formách sdružení individuí, jež ovšem nesly s sebou ještě větší či menší míru přežitků zvířecího stádia. Prvotní hordy představovaly stejnorodý kolektiv, semknutý neúprosnou nutností boje o život, a nebyly dále diferencovány.*“⁸

Uvnitř takovýchto hord se nevytvářely žádné nižší společenské jednotky jako jsou např. rodiny. Sexuální vztahy takového společenství neměly žádná pravidla, ve styku obou pohlaví panovala promiskuita, příbuzenství nehrálo žádnou společenskou roli.

S koncem staršího paleolitu nastupuje na místo člověka neandertálského homo sapiens. Zvyšuje se úroveň nástrojů, které tento člověk používá, stoupá úroveň výrobních sil, což je doprovázeno naléhavou potřebou nové organizace lidí. Společenský a kulturní pokrok si žádá jako základní organizační jednotku rod, tedy skupinu pokrevně příbuzných osob, kterou spojují hospodářská a společenská pouta. Jedná se tedy o plně vyvinuté vnitřně diferenciované celky. Přičemž nejde zde jen o dělbu práce, ale také diferenciaci v oblasti sexuální, neboť zde vznikají skupiny osob, uvnitř kterých je sexuální styk nadále neomezený, ale navenek mezi jednotlivými těmito skupinami již není běžný.

Vzniká tak uvnitř rodu první forma manželství tzv. manželství skupinové. Soužití muže a ženy v rámci takového manželství se omezovalo pouze na funkci sexuální, neboť např. výchovu dětí, přípravu pokrmů, výrobu oděvů a nástrojů zabezpečovalo společně více osob, kolektiv, rod. Jednotlivé manželské skupiny na sebe byly stále odkázány. Výše řečené je charakteristické pro starší formu skupinového manželství tzv. endogamii.

V období střední doby kamenné se postupně vyvíjí mladší forma skupinového manželství tzv. exogamie. Toto období je charakteristické tím, že lidé, kteří spolu pracují ve výrobě, hledají své partnery v jiné skupině, v jiné společenské jednotce,

⁸ Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962. str. 11.

dochází tak ke spojování velkorodin, ke spojování rodů ve vyšší společenskou jednotku – kmen.

„Je ovšem pochopitelné, že u všech forem skupinového manželství, stejně tak jako v době promiskuity prvotní hordy, kdy docházelo k neomezenému pohlavnímu styku mezi větším počtem mužů a žen, nikdy nebyl znám určitě otec. Matka sama pak sice rozlišovala své děti od dětí ostatních žen, ale ani mateřský vztah neměl většího společenského významu, protože výchovu i výživu dětí zajišťoval celý rodový kolektiv pro všechny děti stejně.“⁹

Původní rody tedy představují kolektivy osob pokrevně příbuzných v ženské linii. Z důvodu promiskuity v sexuálním životě otec nezná určitě všechny své děti. Z tohoto důvodu osoby odvozují svůj původ ze společné pramáti. Děti jsou součástí kolektivu své matky, platí zde tedy princip matrilineární. V této souvislosti hovoříme o mateřských rodech a mateřských velkorodinách, přičemž celá tato soustava společenské organizace, jejímž základním pilířem je pramáti (žena), se nazývá matriarchát.

Dalším vývojovým stupněm uspořádání manželských poměrů bylo manželství párové. Jedná se o produkt procesu postupného vnitřního vývoje exogamního skupinového manželství. Vývoj institutu manželství je charakterizován zmenšujícím se okruhem osob, kterým bylo povoleno uzavřít manželství a naopak rostoucím počtem překážek manželského styku směrem k déle trvajícimu svazku jednoho muže a jedné ženy, což se postupně stává normou. Pro párové manželství je charakteristické, že manželé spolu zpravidla nebydleli, každý žil ve svém rodu a setkávali se jen příležitostně. Manželství mělo pouze reprodukční funkci. Každý z manželů, přestože tvořili pár, si žil svým vlastním životem. Až později se muž na delší časové období usazuje v rodině své manželky – hovoříme o manželství matrilokálním. I v tomto typu manželství byli manželé navzájem nezávislí, měli oddělený osobní majetek, děti patřily vždy velkorodině matčině. Charakteristickým znakem období rodového zřízení je zásadní rovnoprávnost mužů a žen, o záležitostech týkajících se rodu rozhodovali společně.

Zvrat nastává v době bronzové a ve starší době železné v důsledku zdokonalení zemědělství a dělby práce doprovázené vznikem otroctví. Zatímco v tomto období stoupala úloha muže, který se intenzivně věnuje zemědělství a získává majetek, ženě je

⁹ Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962. str. 14.

svěřena úloha péče o domácnost. Muž již zná své děti a jeho zájmem je předat po své smrti získaný majetek svým vlastním dětem, nikoliv dětem cizím – dětem svých sester. „*Místo určování původu po přeslici a mateřského dědického práva vynucují si muži určování původu po meči a dědické právo v linii otcovské. Matriarchát byl zvrácen v patriarchát. Změna nastala v tom, že nyní muž nechodil žít k ženě do jejího rodu, ale odváděl si ji naopak do rodu svého (manželství patrilokální).*“¹⁰

Ekonomické podmínky, zejména pak rozvoj soukromého vlastnictví, se staly základem pro vytvoření malé individuální rodiny, která se skládala pouze z manželského páru a dětí v čele s otcem rodiny. Jedná se tedy o patriarchální malorodinu založenou na soukromém vlastnictví a monogamním párovém manželství. Součástí rodiny se stávali vedle jejích vlastních členů i nesvobodní pracovníci – otroci.

Vytvářejí se společenské třídy a stát. „*Všechny vztahy mezi manžely a mezi rodiči a dětmi, regulované v rodové společnosti jen zvykovými pravidly, jsou od vzniku státu regulovány právem. Vzniká manželské a rodinné právo jako soubor pravidel, která upravují vztahy v rodině, a státní moc vynucuje jejich zachování bez ohledu na případnou odchýlnou vůli jejich nositelů.*“¹¹

1.2. Manželství a rodina v otrokářské společnosti

Po rozpadu prvotně pospolné společnosti vzniká společnost otrokářská, v níž dominuje patriarchální rodina. Z důvodu zakotvení patriarchální rodiny v právních normách, nahlížíme na tuto rodinu jako na právní instituci, neboť vznik státu s sebou přinesl i formulování celého souboru pravidel chování pro organizaci rodinného života.

Hovoříme-li o rodině v otrokářské společnosti, je nutné se krátce pozastavit nad její podobou ve dvou jejích reprezentantech – Řecku a Římě.

1.2.1. Rodina v Řecku

Ve vývoji manželského a rodinného práva v Řecku lze vysledovat dvě protichůdné tendence. Zatímco ve Spartě se setkáváme stále ještě s párovou rodinou, se silnými zbytky skupinového manželství, vyznačující se ne příliš pevným svazkem muže a ženy – jak muž tak žena zde směli mít více partnerů, v Aténách se naproti tomu

¹⁰ Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962. str. 18.

¹¹ Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962. str. 20.

uplatňuje tuhá despotická monogamie, kdy žena zůstávala po celý svůj život nesvéprávná. Do sňatku podléhala moci otcovské, sňatkem přecházela do moci manželovy. Nad vdovou přejímal moc její bratr či dokonce nejstarší syn. Ve Spartě žena vystupuje jako správce rodinného majetku a disponuje tak vlivem ve společnosti (muž bojuje). Cizoložství zde nebylo chápáno jako hřích, ani nevyvolávalo ve společnosti zahanbení. V Athénách byla pro ženu taková možnost vystupovat ve společnosti nemyslitelná. Zatímco muž směl svou ženu kdykoliv vypudit ze svého domu, rozvod z podnětu ženy byl výsledkem absolvování složitého soudního řízení. Cizoložství bylo kvalifikováno jako nejtěžší zločin.

1.2.2. Rodina v Římě

„Rodinu ve svých raných dějinách Římané cenili natolik, že když sestavovali kolem roku 450 př. n. l. svůj první právní kodex, tzv. Dvanáct desek, prohlásili v něm, že rodina je základní jednotkou společnosti.“¹²

Nejstarší formou římské rodiny je rodina monogamní, výrazně patriarchálního charakteru, v jejímž čele stojí osoba muže s rozsáhlými pravomocemi, tzv. otec rodiny neboli „pater familias“.

„Pater familias“ svou rozsáhlou pravomoc (moc otcovskou – „patria potestas“) vykonává nejen nad ženou, se kterou založil rodinu, a nad dětmi, ale také nad manželkami svých ženatých synů, nad osobami, které v jeho rodině pracovali, aby tak odpracovali nesplněný dluh a nad otroky, kteří byli součástí rodinného majetku.

Prof. Skřejpek ve své knize zdůrazňuje, že stará římská rodina není jen jednotou osob, ale charakterizuje ji jako „jednotu osob a majetku a nad obojím vládne svrchovaně pater familias.“¹³ Otec rodiny ve své osobě soustředil celou řadu pravomocí. Pouze otec rodiny byl oprávněn rozhodovat o složení své rodiny. Toto své oprávnění realizoval tím, že do rodiny přijímal nové členy, ať už v rodině narozené (ius exhibendi), nebo formou adopce¹⁴, nebo naopak členy rodiny vylučoval. Právo odložit, odhodit dítě (ius vendendi) se praktikovalo při narození dcer. Prvorozená dcera mohla

¹² Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. str. 23.

¹³ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. Římské právo. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1995. str. 132.

¹⁴ Římské právo rozlišovalo dva druhy adopce: 1.) tzv. abrogaci, pokud osvojovanou osobou byla osoba „sui iuris“ a 2.) adopci v užším slova smyslu, pokud osvojovanou osobou byla osoba „alieni iuris“ (adoptio). Věkový rozdíl mezi osvojovanou osobou a adoptantem musel být nejméně 18 let.

být odložena pouze tehdy, pokud byla nějakým způsobem postižena, neboť taková dětská zřůda by mohla narušit čistotu rodiny.

Mezi další oprávnění otce rodiny patřilo právo trestat členy rodiny. „Pater familias“ byl nositelem práva nad jejich životem a smrtí („ius vitae necisque“). Toto oprávnění otce rodiny se vyznačovalo tím, že mohl své dcery a syny usmrtit, aniž by se musel komukoliv z takového jednání zpovídat. Mohl otroky, ale i příslušníky rodiny prodat do otroctví. Z hlediska majetkového byl otec rodiny neomezeným vlastníkem půdy, dobytka, hospodářských nástrojů ... Žena i děti byly nemajetné.

Právní sankce za příliš tvrdý a svévolný postup otce byly přijaty až za doby císařství, kdy dochází k postupnému uvolňování moci otcovské. V té době směl otec rodiny vykonat jen lehčí tresty, k těžším trestům musel získat úřední povolení.

Stará římská rodina (familia) plnila dvě významné funkce, a to funkci politickou a zejména funkci náboženskou. Veškerá oprávnění tvořící obsah moci otcovské vycházela z náboženských úkolů svěřených otci rodiny, neboť pouze „*na něm záleželo, zda budou všechny kultovní rodové úkony náležitě provedeny a zda tedy bude zachována rodině přízeň jejich nadpřirozených ochránců. Pater familias byl veleknězem římské rodiny.*“¹⁵

Otec rodiny se staral o to, aby nebyla porušena náboženská tabu, aby byla řádně vykonávána opatření k očistě rodiny. Z tohoto pramenilo shora zmiňované ius vendendi otce rodiny.

Manželství v Římě mohli uzavírat jen plnoprávní dospělí občané. Manželství bylo v římském právu definováno jako „*trvalé a úplné společenství muže a ženy, jehož účelem je zplození legitimních dětí*“¹⁶ a chápáno jako „*svazek uzavíraný v zájmu muže: manželství se mělo stát základem jeho rodiny a mělo zabezpečit trvání jeho rodu. Proto také tzv. affectio maritalis, tj. vůle, úmysl muže vzít si ženu a mít ji jako manželku a jako matku legitimních dětí, byla pojmovým znakem římského manželství, ztratil-li manžel tuto vůli, manželství končilo.*“^{17, 18}

¹⁵ Skřejpek, M. Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě. 1. vydání. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999. str. 121–122.

¹⁶ Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962. str. 33.

¹⁷ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. Římské právo. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1995. str. 133.

¹⁸ Římské právo znalo několik způsobů uzavření sňatku. V primitivní římské rodině existovaly tři způsoby uzavření manželství, které byly charakterizovány určitými formálními procesy. První formou vzniku manželství byla confarreatio. „*Confarreatio byla náboženským obřadem, v jehož průběhu byl obětován špaldový koláč (panis farreus).*“ (In: Skřejpek, M. Ius et religio. Právo a

V době klasické vedle sebe existovaly dvě formy manželství, a to „přísné manželství“, kdy manželka sňatkem zcela přecházela do moci manžela, zcela jí podléhala a zároveň se vymanila z moci otcovy (matrimonium cum manu), a „volné manželství“ bez takové podřízenosti manželovi. Manželka ovšem zůstávala v tomto případě i po sňatku v moci svého otce (matrimonium sine manu). To znamená, že ani na straně manžela, ani na straně manželky nedocházelo v tomto případě ke změně jejich dosavadního právního postavení. Postupně přibývala soužití „sine manu“, ale i postavení ženy v manželství „cum manu“ se postupem doby uvolňovalo a moc manžela nad manželkou slábla. Oslabování moci manžela se projevovalo i při ukončení manželství. Manželství zaniklo prostě tím, že manželé ukončili společné soužití.

Majetkové postavení manželky bylo ve shora uvedených formách manželství odlišné. V manželství „cum manu“ manželka nemohla vlastnit majetek. Veškerý majetek, který nabyla, nabyla pro manžela. V manželství „sine manu“ bylo majetkové postavení volnější než v manželství „cum manu“, „*kde se manželka dostávala do postavení dcery svého manžela a tedy po něm mohla rovněž dědit*“¹⁹, a to v první skupině spolu dětmi. To ovšem neznamená, že by žena byla v majetkových vztazích plnoprávná. Majetek totiž nabývala pro svého otce, jehož moci i po sňatku zůstávala podřízená. Jakmile ale otec rodiny zemřel, stala se z ní osoba svého práva („sui iuris“), nikomu nepodřízená s právem nabývat vlastní majetek. Dispozice s jejím majetkem ovšem dozoroval poručník tzv. „curator mulieris“

1.3. Rodina za feudalismu

Hovoříme-li o evropské rodině za feudalismu, máme stále na mysli monogamní manželství a patriarchální rodinu. Feudalismus vzniká v Evropě na území bývalé římské říše rozkladem otrokářského zřízení ve 2. až 4. století. Pro úpravu poměrů v manželství

náboženství ve starověkém Římě. 1. vydání. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999. str. 123). Žena přecházela z moci otcovské do moci manželovy, převod byl konán za přítomnosti deseti svědků. Šlo o starobylý náboženský úkon vysoce formální.

Druhá forma vzniku manželství už nebyla náboženská, ale civilní, zvaná coemptio (obrazná koupě), kdy převod ženy se uskutečňoval tzv. mancipací – tj. právním aktem, kterým došlo k převodu i k jinému významnějšímu majetku (kromě ženy), tj. k dobytku, půdě, otrokům apod.

Poslední třetí formou uzavření manželství byl sňatek „per usum“, žena a muž začali žít spolu, žena se manželově moci podrobovala až po ročním nepřetržitém soužití ve společné domácnosti. Jednalo se tedy o vydržení moci nad manželkou.

¹⁹ Skřejpek, M. Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě. 1. vydání. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999. str. 123.

a rodině v evropské feudální společnosti je typický silný vliv náboženské mravouky a postupné ovládnutí celé této oblasti společenských vztahů křesťanskou církví. Podrobení manželských poměrů církevní jurisdikci je specifikem křesťanské feudální společnosti.

Křesťanská církev vybudovala řadu zásad manželského soužití, které se ale přičily dosavadnímu způsobu života feudálních států. Jako ilustraci lze uvést „omezení na jednu ženu, zákaz předmanželských sexuálních styků, povinnost věrnosti pro muže stejně jako pro ženu, zákaz zapuzování manželek, zdrženlivost v sexuálních stycích a omezení libovůle při výběru ženy rozsáhlou soustavou manželských překážek.“²⁰

V průběhu dvanáctého a třináctého století představitelé scholastické školy předkládají učení o manželství, jakožto ucelenou soustavu pravidel, která se stala základem věrouky katolické církve. Církev klade důraz na tzv. podstatné vlastnosti manželství (essentiales matrimonii), kterými jsou jednota (unita)²¹ a nerozlučitelnost (indissolubilitas).^{22, 23} Podle učení katolické církve je každé manželství „res sacra“, posvátná věc, neboť církev trvala a stále setrvává na dogmatu, že u pokřtěných osob může vzniknout manželství jedině tehdy, když je církví přeměněno na svátost. Proto se důsledně rozlišovala smluvní stránka manželství podléhající úpravě světského práva a stránka svátostná, o které rozhodovala výlučně církev sama. Jediným účelem, pro který

²⁰ Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962. str. 59

²¹ Pojmovým znakem manželství v kanonickém právu je monogamie, tedy jedná se o společenství jednoho muže a jedné ženy. Mnohoženství (polygynie) ani mnohomužství (polyandrie) nejsou ve smyslu kanonického práva za manželství vůbec považována, což platí jak pro bigamii současnou, tak pro bigamii následnou, tedy druhý svazek, uzavřený za života předchozího manželského partnera.

²² Nerozlučitelnost vystihuje manželství jako společenství muže a ženy na celý život (totius vitae consortium), jak stanoví Can. 1055 § 1 CIC 1983: „*Matrimoniale foedus, quo vir et mulier inter se totius vitae consortium constituunt, indole sua naturali ad bonum coniugum atque ad prolis generationem et educationem ordinatum, a Christo Domino ad sacramenti dignitatem inter baptizatos evectum est. (lat. Manželský svazek, kterým muž a žena mezi sebou vytvářejí nejnvtírnější společenství celého života, zaměřené svou přirozenou povahou na prospěch manželů a na zplození a výchovu dětí, je mezi pokřtěnými povýšen Ježíšem Kristem na svátost).*“ (In: Zedníček, M. Codex iuris canonici. Kodex kanonického práva. 1. vydání. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1994. str. 471)

²³ V současné době vymezení podstatných náležitostí manželství nalezneme v Can. 1056 CIC 1983, který stanoví: „*Essentiales matrimonii proprietates sunt unitas et indissolubilitas, quae in matrimonio christiano ratione sacramenti peculiarem obtinent firmitatem.*“ (Kán. 1056 CIC 1983: „*Podstatnými vlastnostmi manželství je jednota a nerozlučitelnost, které nabývají v křesťanském manželství zvláštní pevnosti z důvodu svátosti.*“ (In: Zedníček, M. Codex iuris canonici. Kodex kanonického práva. 1. vydání. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1994. str. 471.) Těmito podstatnými vlastnostmi manželství se do kanonické řeči převádějí slova Ježíšova: „*Nečetli jste, že Stvořitel od počátku ‚muže a ženu učinil je‘? A řekl: ‚Proto opustí muž otce i matku a připojí se k své manželce, a budou ti dva jedno tělo;‘ takže již nejsou dva, ale jeden. A proto co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!*“ (Mt 19, 4–6). (In: Bible – Matouš 19. Český ekumenický překlad. Dostupné na: <http://www.bibleserver.com/text/CEP/Matouš19#/text/CEP/Matouš19> (stav k 24. 6. 2011).)

může manželství existovat, je prospěch manželů a úsilí muže a ženy zplodit a vychovávat děti.

Podrobně základní zásady křesťanského učení o manželství rozpracovalo kanonické právo. Za hlavní pramen kanonického práva byla dlouho považována soukromá sbírka mnicha a učitele boloňské univerzity, která měla být kompediem všech dosud vydaných církevních předpisů Usmíření rozporných kánonů (lat. Concordia discordantium canonum, jeho žáky nazývaná Decretum Magistri Gratiani, neboli Gratiánův dekret²⁴ z poloviny 12. století, následně doplněný celou řadou papežských dekretů a dalšími křesťanskými texty.

Vývoj manželského kanonického práva dosáhl svého vrcholu v roce 1545, kdy byl zahájen, jakožto reakce katolické církve na reformaci, tzv. tridentský koncil (1545–1563).²⁵ Pro oblast manželského práva měl klíčový význam tridentský dekret „Tametsi“ z 11. 11. 1563, kterým manželské právo získalo svou konečnou (dodnes relevantní) podobu, neboť „*jako jediná řádná forma pro platné uzavření manželství platí sňatek před vlastním ordinářem či farářem a dvěma či třemi svědky; mluví se proto o tzv. tridentské /popř. kanonické/ formě.*“^{26, 27}

Tridentský koncil se stal zároveň jakýmsi odrazovým můstkem k uspořádání a vydání platných kodifikačních celků, neboť „*v roce 1582 vyhlásil papež Řehoř XIII. nový svod církevních předpisů po názvem Corpus iuris canonici.*“^{28, 29}

²⁴ „Gracián je považován za zakladatele vědy církevního práva, neboť jeho dílem se věda církevního, neboli kanonického práva oddělila od teologie a nastala polarizace práva církevního a světského.“ (In: Kolektiv autorů Právnické fakulty UK. Dějiny evropského kontinentálního práva. Praha: Linde, 2003. str. 141.)

²⁵ Katolická církev na tridentském koncilu znovu a důrazněji formulovala své učení o manželství, přičemž formální předpisy o uzavírání manželství ještě zpřísnila.

²⁶ Hrdina, A. Kanonické právo. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. str. 297.

²⁷ Působnost tohoto dekretu se však zpočátku omezovala jen na tzv. »tridentská místa«, tj. místa, kde mohl být dekret vyhlášen, až „*dekret papeže Pia X. »Ne temere« z 2. 8. 1907, který stran formy zásadně recipoval tridentskou úpravu, rozšířil její závaznost na celou latinskou církev, ale prominul ji nekatolíkům.*“ (In: Hrdina, A. Kanonické právo. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. str. 298.)

²⁸ Kolektiv autorů Právnické fakulty UK. Dějiny evropského kontinentálního práva. Praha: Linde, 2003. str. 150.)

²⁹ Corpus iuris canonici (CorpIC, CIC) je kodifikace církevního práva, jehož jednotlivé části začala po vzoru Corpus iuris civilis vydávat středověká církev. Kodex byl vydán v roce 1580 a obsahuje tyto části: 1. Decretum Gratiani (1140), 2. Liber Extra (1234, celým názvem: „Liber decretalium extra Decretum Gratiani vagantium“), 3. Liber Sextus (1298), 4. Constituciones Clementinae (1314, běžně označovaná Klementiny), 5. Extravagantes Ioannes Vicesimi Secundi), 6. Extravagantes Communes. Po I. vatikánském koncilu byl v roce 1917 vydán *Codex iuris canonici*, který předchází CorpIC nahradil (CIC/1917). Po II. vatikánském koncilu byl v roce 1983 vydán nový kodex církevního práva (CIC/1983). Text CIC/1983 je členěn na 7 knih a celkem má 1752 kánonů. Český úřední překlad pochází z roku 1994; jeho autorem je prof. Miroslav Zedníček.

Křesťanské učení přímo ovlivňovalo utváření manželského a rodinného práva po celá staletí.

Kanonické právo podrobně poměr rodičů a dětí neupravovalo. Katolická mravouka vážala děti povinností poslušnosti a úcty vůči jejich rodičům, rodičům přikazovala starostlivost a lásku k dětem. Zatímco původně byla otcovská moc koncipována široce, časem se její obsah zúžil. Otec byl poté povinen plnit nejdůležitější povinnosti v oblasti výchovy, hmotného zabezpečení dítěte a určení jeho budoucího povolání. V této oblasti měl muž rozhodující postavení, na jeho vůli závisela volba povolání dětí nebo ženicha a měl možnost účinně postihnout dědické nároky svých dětí posledním pořízením v případě jejich neposlušnosti.

Rodičovský poměr mohl být založen také uměle, a to cestou adopce. Specifikem právního řádu tohoto období je možnost adopce bratrské, tj. přijetí za bratra.

„Od doby reformační (16. století), resp. osvícenského absolutismu (18. století) přestává být v evropských zemích církevní (kanonické) nebo synagogální právo jediným regulátorem manželství. Péči o institut manželství přejímá více či méně také stát a upravuje ho svým vlastním, sekulárním zákonodárstvím.“³⁰

1.4. Manželství a rodina v průběhu 18. a 19. století.

1.4.1. Rozpad tradiční patriarchální rodiny, kodifikační úsilí v oblasti soukromého práva, Všeobecný občanský zákoník

Osmnácté a devatenácté století v Evropě je ovládáno průmyslovou revolucí, v jejímž důsledku dochází ke změně struktury společnosti.

Celé osmnácté a taktéž první polovina devatenáctého století jsou stále ve znamení vůdčího postavení muže v rodině, jakožto živitele rodiny, a z tohoto důvodu také osoby, která výhradně rozhoduje o chodu domácnosti a výchově dětí. Zlom v rodinném chování lze zaznamenat od poloviny devatenáctého století, kdy s postupující industrializací se do pracovního procesu začínají začleňovat i ženy, což má za následek rozpad tradiční patriarchální rodiny. Muž již není výlučným živitelem rodiny a jeho rodinná prestiž klesá.

³⁰ Tretera, J. R. *Konfesní právo a církevní právo*. 1. vydání. Praha: Jan Krigl nakladatelství, výroba, expedice tiskovin, 1997. str. 231.

Veškeré oblasti společnosti včetně manželských a rodinných vztahů ovlivňuje přirozenoprávní doktrína a osvícenská ideologie a postupně je vymaňuje ze „spárů“ katolické církve.

Devatenácté století v Evropě představuje období, v němž vyústilo kodifikační úsilí započaté v minulých staletích. Vrcholů dosáhlo za vlády Marie Terezie a jejího syna Josefa II. a vyústilo za vlády Františka I. v roce 1811 přijetím kodifikace celého soukromého práva, jenž byla císařem schválena 26. 4. 1811.³¹

Hlavní zásluhu na vytvoření obecného občanského zákoníku měl František Zeiller, působící jako profesor přirozeného práva a práva římského na univerzitě ve Vídni. „Zákoník byl pod názvem *Všeobecný zákoník občanský pro veškeré německé země dědičné (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie)* vyhlášen patentem z 1. června 1811, č. 946 Sb.z.s., s platností pro všechny země, které v té době tvořily rakouské císařství, vyjímaje země koruny uherské. Účinnosti nabyl dnem 1. ledna 1812. V českém překladu, jenž vyšel roku 1812 ve Vídni, se nazýval »Kniha všeobecných zákonů městských«, což odráželo skutečnost, že čeština tehdy ještě postrádala termín »občan-občanský« a výraz »bürger« znamenal v češtině »měšťan«.³² Autentickým zněním Všeobecného občanského zákoníku (dále ABGB) byla němčina, jak stanovil čl. 10 vyhlášovacího patentu. V německém jazyce byl zákoník také vyhlášen a německé znění bylo výchozím při jeho překladech do jazyků „habsburských provincií“.

ABGB obsahoval 1502 paragrafů uspořádaných do 3 dílů. První díl zahrnoval § 15 až § 284 a byl věnován právům osobním, druhý díl (§ 285 až § 1341) byl nejobsáhlejší, neboť pojednával o právu k věcem i o smlouvách, třetí díl (§ 1342 až § 1502) hovořil o společných osobních a věcných právech.³³ Jednalo se o moderní kodifikaci a nejvýznamnější kodex vydaný na našem území, který byl převzat recepční normou (zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého) při vzniku samostatného ČSR a zůstal u nás v platnosti až do roku 1950. ABGB patřil

³¹ „U jeho zrodu postupně stáli vynikající jusnaturalisté Horten, Martini a zvláště ten nejznámější z nich, Franz von Zeiller, »osvícený, pro jednoduchost, čest a pravdu zanicený kantovec«, pro jehož legislativní dílo je typická noblesa, s níž se snažil vzít v ochranu člověka před vlastní nerozvážností.“ (In: Eliáš, K., Zuklínová, M. Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. 1. vydání. Praha: Linde, 2001. str. 14.)

³² Schelleová, I., Schelle, K. Civilní kodexy: 1811 – 1950 – 1964. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1993. str. 19.

³³ ABGB byl vynikajícím právníkem dílem zejména pro jeho všeobecnost a výlučnost, neboť zrušil do té doby platné různé právní úpravy a platil bez výjimky pro všechny obyvatele státu bez ohledu na jejich společenské postavení.

ve své době ke třem stěžejním evropským civilním kodexům, vedle francouzského občanského zákoníku (Code civil des Français, jenž byl slavnostně vyhlášen dne 21. 3. 1804) a německého občanského zákoníku (Bürgerliches Gesetzbuch, zkr. BGB z 18. 8. 1896).

1.4.2. Úprava manželských a rodinněprávních vztahů dle všeobecného občanského zákoníku

„Vztahy mezi manželi i mezi rodiči a dětmi byly založeny na principu nadřazeného postavení muže v manželství i v rodině. Manželskému otci náležela tzv. moc otcovská. Nebyl-li manželský otec naživu, případně byl zbaven moci otcovské, musel být dítěti ustanoven poručník. ABGB zásadně rozlišoval mezi dětmi narozenými v manželství a mimo manželství, jak pokud šlo o výkon otcovské moci, tak i v otázkách vyživovací povinnosti, dědickém právu, apod.“³⁴

ABGB, pokud jde o úpravu manželského práva, založil dvojkolejnost právní úpravy. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku se uplatňoval obligatorní civilní sňatek s možností rozluky pouze pro nekatolickou část obyvatelstva. Naproti tomu na Slovensku byla připuštěna výlučně civilní forma sňatku s možností rozluky bez omezení. Tato nejednota právní úpravy vyvolala potřebu reformy manželského a rodinného práva, což také v praxi dokládá první návrh, zaslaný Revolučnímu národnímu shromáždění dne 14. 11. 1918.

Manželská novela provedená zákonem č. 320/1919 Sb. „nově připustila vedle církevního sňatku i sňatek občanský, upravila manželské ohlášky a zejména připustila rozlučitelnost manželství bez ohledu na konfesi manželů. Působnost manželské novely se vztahovala i na Slovensko, ale jen pokud šlo o formu uzavření manželství; pro rozvod a rozluky zůstal v platnosti uherský manželský zákon.“³⁵

Tato úprava platila u nás až do 1. 1. 1950, kdy nabyt účinnosti zákon o právu rodinném,³⁶ tj. zákon č. 265/1949 Sb.

³⁴ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 24.

³⁵ Hrušáková, M. a kolektiv. Zákon o rodině. Komentář. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009. str. XXII.

³⁶ Andrlík, J., Blažke, J., Kafka, A. Komentář k zákonu o právu rodinném. 3. vydání. Praha: Orbis, 1954.

2. Vývoj právní úpravy práv a povinností rodičů vůči svým dětem z historického hlediska

2.1. Římské právo – „moc otcovská“

Souhrnné označení pro vztah mezi rodiči a dětmi a práva a povinnosti z něho vyplývající se v minulosti mnohokrát měnilo.

Jakýmsi prvním vývojovým stupněm dnešního institutu rodičovské zodpovědnosti byla římská „*patria potestas*“ (moc otcovská). Jednalo se o institut, nikoli ochranného charakteru, nýbrž o institut, v němž se „*koncentrovala svrchovanost římské rodiny, dávající hlavě rodiny (spolu s širokou testovací volností) rozsáhlou možnost realizovat své mocenské a majetkové zájmy.*“³⁷ Blíže jsem problematiku moci otcovské rozebrala ve výkladu římské rodiny.

Jiné nazírání otcovy moci (Munt) zastávalo germánské právo, v němž je naopak otcova moc chápána jako převážně ochranný institut, jako právo otce chránit své děti, institut zřízený v zájmu tohoto dítěte a trvající do okamžiku jeho hospodářského osamostatnění. Toto pojetí mělo velice blízko k dnešnímu chápání institutu poručenství. Germánské pojetí otcovy moci, jakožto ochranného vztahu, v průběhu vývoje tohoto institutu vítězí a „*z panství nad dítětem se stává postupně spíše právo ochraňovat dítě, které je rodič povinen řádně realizovat.*“³⁸

2.2. Všeobecný občanský zákoník – „moc otcovská“, „moc rodičovská“

Další vývojový stupeň v nazírání „rodičovské zodpovědnosti“ po právu římském představuje Všeobecný občanský zákoník založený na přirozenoprávním pojetí rodiny. Obdobně jako římské právo i Všeobecný občanský zákoník staví do čela rodiny muže a přiznává mu z této pozice vedle zvláštních práv a povinností manžela (v § 91 ABGB)³⁹,

³⁷ Hrušáková, M. Dítě, rodina, stát. Úvahy nad právním postavením dítěte. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1993. str. 61–62.

³⁸ Hrušáková, M. Dítě, rodina, stát. Úvahy nad právním postavením dítěte. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1993. str. 62.

³⁹ § 91 ABGB doslovně stanoví: „*Muž je hlavou rodiny. V této vlastnosti náleží mu především právo řídit domácnost; jest však také povinen obstarati své manželce slušnou výživu podle svého majetku a ji ve všech případech zastupovati.*“ (In: Rouček, F., Sedláček, J., a kol. Komentář k československému občanskému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935. str. 462.)

taktéž zvláštní práva otce (§ 147 ABGB)⁴⁰. Pojem „otcovské moci“ je vyložen v § 147 ABGB jakožto soubor práv, jejichž nositelem je výlučně otec, nikdy matka. Proto v případě ztráty otce musí být pro výkon těchto otcovských práv ustanoven poručník. Moc otcovská představuje soubor oprávnění osobního charakteru, která náleží výlučně otci, bez možnosti přenést je na jinou osobu. Proto i v případě, kdy otec dočasně pověří třetí osobu výkonem těchto práv, nezabavuje se tím své odpovědnosti. Při výkonu otcovské moci je klíčovým hlediskem zájem dítěte, nikoliv zájem otce, v čemž spočívá posun od institutu moci otcovské ve smyslu římského práva, v níž se koncentrovala svrchovanost celé římské rodiny.

Vztah rodičů a dětí (tj. právo rodičovské) upravoval ABGB v hlavě třetí v § 137–186, a to v závislosti na tom, zda se jednalo o děti narozené v manželství či mimo něj. Zákoník se tak po 24 letech od vydání patentu Josefa II., který postavil nemanželské děti úplně na roveň dětem manželským, opět navrátil k proklamování principu nerovnoprávného postavení dětí manželských a nemanželských.

Právní poměr mezi manželskými rodiči a dětmi vznikl dle § 137 ABGB v případě, že se z manželství narodilo dítě. Rozhodnou právní skutečností tedy bylo zrození, nevyžadovalo se, aby byly děti také v manželství zplozeny. Zrozením dochází k založení práv a závazků mezi manželskými rodiči a dětmi. Základním pilířem tohoto právního poměru byla tzv. rodičovská moc upravená v § 139 ABGB, který vymezuje společná práva a povinnosti rodičů takto: „*Rodiče mají vůbec povinnost vychovávat své manželské děti, to jest pečovat o jejich život a jejich zdraví, opatřiti jim slušnou výživu, vyvíjeti jejich tělesné a duševní síly, a vyučováním náboženství a užitečným znalostem položiti základ jejich budoucímu blahobytu.*“ (§ 139 ABGB)

Zakotvení institutu rodičovské moci poukazovalo na moderní povahu občanského zákoníku. Občanský zákoník opustil do té doby uplatňovanou koncepci římského práva, dle které byla rodičovská moc zcela pohlcena mocí otcovskou. Přesto však vedle moci rodičovské, jejímiž nositeli byli oba rodiče, zachoval ABGB i institut moci otcovské, ovšem se zcela jiným obsahem oproti tradičnímu významu tohoto pojmu, a to jako ochranný institut nezletilých dětí a jejich majetku.

⁴⁰ Dle § 147 ABGB: „*Práva, která zvláště přísluší otci jako hlavě rodiny, tvoří jeho otcovskou moc.*“ (In: Rouček, F., Sedláček, J., a kol. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935. str. 764.)

„Právní postavení nemanželských dětí bylo upraveno odděleně. Zásadně byl odlišen vztah nemanželské matky k dítěti a vztah otce k dítěti. Nemanželskému otci nepříslušela moc otcovská (§ 166)⁴¹, zásadně neměl právo na výchovu dítěte pouze podpůrně (§ 169)⁴². Jeho práva a povinnosti se v podstatě vyčerpávaly ve vyživovací povinnosti. Vzhledem k tomu, že nemanželskému otci nepříslušela moc otcovská, musel nezletilému dítěti být ustanoven poručník.“⁴³

2.3. Zákon o právu rodinném – „rodičovská moc“

Stejně jako Všeobecný občanský zákoník, i další významná kodifikace rodinného práva znamenala změny v pojetí institutu „rodičovské zodpovědnosti“. Touto kodifikací byl zákon o právu rodinném ze dne 7. 12. 1949, účinný od 1. 1. 1950 (zákon č. 265/1949 Sb.). *„ZPR nahradil obecný zákoník občanský, v té době účinný v českých zemích, a bývalé uherské právo, založené převážně na normách zvykového práva užívané na území Slovenska. Byl opuštěn dosavadní model otcovské moci, jehož kořeny sahají až k římskému právu (patria potestas), a v duchu rovnosti ženy a muže jim oběma právo přiznalo ve vztahu k dítěti rodičovskou moc.“⁴⁴* Rodičovská moc byla založena v § 52, který výslovně stanoví: *„nezletilé děti jsou v moci rodičovské.“* Úpravu rodičovské moci obsahovaly §§ 52–62 ZPR. Zavedení nového pojmu bylo odrazem změněných společenských podmínek a odstranění rozdílů v postavení rodičů a tzv. manželských a nemanželských dětí. Zákon o právu rodinném, vedle rodičovské moci a souboru práv a povinností ji tvořících, vypočítával práva a povinnosti stojící mimo tento

⁴¹ § 166 ABGB stanoví, že *„také nemanželské dítě má právo požadovati od svých rodičů výživu, výchovu a zaopatření přiměřené jejich jmění a práva rodičů nad ním vztahují se jen potud, pokud to vyžaduje účel výchovy. Ostatně nemanželské dítě není pod otcovskou mocí svého zploditele, nýbrž je zastupováno poručníkem. K výživě je zavázán především otec; není-li však s to, přechází tento závazek na matku a po ní na matčiny rodiče.“* (In: Rouček, F., Sedláček, J., a kol. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935. str. 838.)

⁴² § 169 ABGB stanoví, že *„Dokud matka své nemanželské dítě podle budoucího povolání sama chce a může vychovávat, nesmí jí otcem býti odňato; přesto musí otec zapraviti náklady na výživu. Hrozí-li však blahu dítěte vychováním matčíným nebezpečenství, jest otec povinen dítě od matky oddělití a je k sobě vzítí nebo jinde bezpečně a slušně zaopatřiti.“* (In: Rouček, F., Sedláček, J., a kol. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935. str. 861.)

⁴³ Hrušáková, M. Dítě, rodina, stát. Úvahy nad právním postavením dítěte. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1993. str. 63.

⁴⁴ Kornel, M. Rodičovská zodpovědnost a obdobné instituty. Dny práva – 2009 – Days of Law: Sborník příspěvků. 1. vydání. Brno: Masarykova Univerzita, 2009. str. 2298. Dostupné též na: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/sbornik/sbornik.pdf (stav k 24. 6. 2011).

institut, která nepodléhala žádným omezením, a nemohla být tak rodičům, narozdíl od rodičovské moci, odňata.

Právní poměr mezi rodiči a dětmi byl v novém zákoně určován třemi stěžejními zásadami.

První zásadou bylo, že osnova opustila rozlišování dětí podle jejich původu, čímž došlo k odstranění do té doby vždy uplatňovaného institutu nemanželských dětí. Zrovnoprávněním manželských a nemanželských dětí byl proveden § 11 odst. 2 Ústavy 9. května z roku 1948⁴⁵, který stanoví: „*původ dítěte nesmí být jeho právům na újmu. Podrobnosti stanoví zákon.*“

Druhou zásadou bylo nové pojetí úpravy poměrů mezi rodiči a dětmi v souladu s funkcí rodiny ve státě, což znamenalo, že do popředí zájmů již nevystupují majetkové právní poměry, ale důraz je kladen na péči o děti a jejich výchovu. Úkolem rodiny je zdárný vývoj dětí, za který je také odpovědna.

Třetí zásada představuje zakotvení rovnocenného postavení obou rodičů v poměru k dětem a tím odstranění do té doby uplatňované jednostranné moci otcovské. § 55 zákona o právu rodinném přiznává rodičovskou moc oběma rodičům a ukládá jim plnit rodičovské povinnosti bez ohledu na to, jsou-li manželé. Matka byla dle tehdejší právní úpravy vždy jistá, proto ona byla nositelem rodičovské moci od samotného narození dítěte. Naopak otci náležela rodičovská moc až od okamžiku, kdy byl za otce právně považován. Toto platilo pro případy, kdy byl za otce považován manžel matky, či došlo-li k určení otcovství souhlasným prohlášením rodičů. Jestliže nedošlo k určení otcovství některým z výše uvedených způsobů, bylo zapotřebí rozhodnutí soudu. Současně „*musel soud rozhodnout, zda bude otci rodičovská moc ve vztahu k dítěti náležet (§ 55 odst. 3 ZPR).*“⁴⁶ Z uvedeného tedy plyne, že rodičovská moc otci nenáležela automaticky.

Demonstrativní výčet práv a povinností tvořících obsah rodičovské moci obsahoval § 53 zákona o právu rodinném: „*Rodičovská moc obsahuje zejména práva a povinnosti rodičů řídit jednání dětí, zastupovat děti a spravovat jejich majetek. Budiž vykonávána tak, jak to vyžaduje zájem dětí a prospěch společnosti.*“ Pojmeme řídit

⁴⁵ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky.

⁴⁶ Kornel, M. Rodičovská zodpovědnost a obdobné instituty. Dny práva – 2009 – Days of Law: Sborník příspěvků. 1. vydání. Brno: Masarykova Univerzita, 2009. str. 2300. Dostupné též na: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/sbornik/sbornik.pdf (stav k 24. 6. 2011).

jednání dětí se rozumí osobní péče o dítě, tj. rodičům náleží dávat dítěti příkazy a zákazy za účelem usměrnění jejich jednání k dosažení cílů obsažených v § 35. Dle § 35 „*rodiče se starají o tělesný a duševní rozvoj dětí, zejména pečují o jejich výživu a výchovu tak, aby byly náležitě připraveny přispívat svou prací, podle svých schopností a náklonností, k prospěchu společnosti.*“ Oprávnění rodičů řídit jednání dětí odpovídá na straně dětí povinnost podrobit se těmto příkazům a zákazům (povinnost poslušnosti). Další povinnost dítěte výslovně stanoví § 40 ZPR, podle kterého „*dítě, které má příjmy z vlastní práce a žije ve společné domácnosti s rodiči, je povinno, je-li toho potřebí, přispívat na výživu rodiny. Dítě, které je ve výživě rodičů a s nimi také žije, je povinno doma pomáhat.*“

Institut rodičovské moci se tedy týká výlučně dětí nezletilých bez možnosti prodloužení této moci, obdobně jak to výslovně připouštěl ABGB, dle kterého: „*Otcovská moc zaniká ihned zletilostí dítěte, pokud nebylo soudem na otcovu žádost ze spravedlivé příčiny její další trvání povoleno a veřejně oznámeno.*“ (§ 172 ABGB) Spravedlivé příčiny jsou uvedeny v § 173 ABGB, jde např. o tělesné či duševní vady, pro které se již zletilé dítě nemůže samo živit, zadluženost dítěte či spáchání přečinu vyžadujícího dozor otce. Zánikem otcovské moci zaniká nárok i povinnost rodičů dítě vychovávat, dítě není povinno dále setrvávat ve společné domácnosti s rodiči. Nezaniká povinnost vzájemné pomoci, úcty ze strany dětí, či podpůrná vyživovací povinnost. Nabytím zletilosti dítěte je otec povinen předat mu jmění, které do nabytí jeho zletilosti spravoval. „*O.z.o. zná případ, že dítě dosáhnuvší 21. roku nestává se svéprávným a to proto, poněvadž rozhodnutím soudním byla nad ním prodloužena otcovská moc. Řízení o prodloužení moci otcovské zahajuje se pouze na žádost otcovu.*“⁴⁷

2.4. Zákon o rodině – „rodičovská práva a povinnosti“

Úprava institutu rodičovské moci dle zákona o právu rodinném u nás platila až do 60. let 20. století, která představují období rekodifikací. Pro oblast rodinného práva měl zásadní význam nově vydaný zákon o rodině, zákon č. 94/1963 Sb., který znamenal další posun ve vývoji právní úpravy vztahu mezi rodiči a dětmi. Tento zákon opustil pro

⁴⁷ Rouček, F., Sedláček, J., a kol. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935. str. 871.

označení souboru rodičovských práv a povinností pojem rodičovské moci a zavedl pojem rodičovská práva a povinnosti. Tato koncepce odpovídala novému nazírání na postavení nezletilého dítěte, které již nadále není objektem výkonu rodičovských práv, ale pod vlivem Deklarace práv dítěte z roku 1959 se stává druhým subjektem rodinněprávních vztahů vedle svých rodičů. Zákon o rodině upravoval všechna práva a povinnosti a většina z nich byla chápána jako práva vzájemná (reciproční).

Nositeli veškerých práv a povinností ve vztahu k dítěti byli dle § 34 odst. 1 ZOR již od narození oba jeho rodiče. Na otázku, kdo je rodičem dítěte, odpovídaly v ZOR upravené zákonné domněnky. *„Nově od účinnosti ZOR náležela práva a povinnosti rodiče k dítěti zásadně i otci, jehož otcovství bylo určeno soudem na základě třetí domněnky otcovství. Rodičovská práva však neměl dle § 34 odst. 2 ZOR ten rodič, který neměl způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. Tedy dle zákona č. 40/1964 Sb. osoba nezletilá nebo osoba omezená či zbavená způsobilosti k právním úkonům pro duševní poruchu nebo v důsledku užívání alkoholických nápojů nebo omamných prostředků a jedů.“*⁴⁸

2.5. Tzv. „velká novela“ zákona o rodině – „rodičovská zodpovědnost“

Zatím posledním mezníkem ve vývoji institutu rodičovské zodpovědnosti byla novela zákona o rodině provedená zákonem č. 91/1998 Sb., tzv. velká novela, která od 1. 1. 1998 shrnula základní rodičovská práva a povinnosti do jednoho právního institutu a zavedla pro ně souhrnné označení rodičovská zodpovědnost. Vedle práv a povinností rodičů spadajících do obsahu tohoto institutu tak existují práva a povinnosti, která stojí mimo rodičovskou zodpovědnost. Zlomem v dosavadní právní praxi je mj. přiznání rodičovské zodpovědnosti i rodiči, který nedisponuje plnou způsobilostí k právním úkonům pro nedostatek věku. Dle současné právní úpravy účinné od 1. 1. 1998 může soud přiznat rodičovskou zodpovědnost ve vztahu k péči o nezletilé dítě rodiči staršímu 16 let, jestliže má potřebné předpoklady pro její výkon (§ 34 odst. 3 ZOR).

2.6. Návrh nového občanského zákoník – „rodičovská odpovědnost“

⁴⁸ Kornel, M. Rodičovská zodpovědnost a obdobné instituty. Dny práva – 2009 – Days of Law: Sborník příspěvků. 1. vydání. Brno: Masarykova Univerzita, 2009. str. 2301. Dostupné též na: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/sbornik/sbornik.pdf (stav k 24. 6. 2011).

Na půdě Parlamentu České republiky leží již dokončený vládní návrh nového občanského zákoníku, dlouho očekávaná rekodifikace soukromého práva. Návrh nového občanského zákoníku obsahuje nově i ustanovení o rodinném právu (nyní obsažená v zákoně o rodině), a to v §§ 647–969 návrhu OZ⁴⁹ (část druhá: Rodinné právo). Návrh počítá se změnou označení institutu rodičovské zodpovědnosti. Nově navrhovaným pojmem je „rodičovská odpovědnost“. Změna terminologie lépe odpovídá pojetí odpovědnosti v návrhu občanského zákoníku. K této problematice blíže viz kapitola 6.

3. Současné pojetí rodiny

3.1. Obecně k vymezení pojmu rodina

Definovat či vymežit pojem rodina je velice obtížné, neboť každý z nás si vybaví pod tímto pojmem zcela odlišné. Podle některých je tím stavebním prvkem, který dělá z rodiny rodinu v pravém slova smyslu, narození dítěte. Podle tohoto názoru *„automaticky netvoří rodinu lidé, toho či onoho pohlaví, kteří spolu pouze žijí v jednom bytě, anebo kteří spolu pouze vedou společnou domácnost. Rodinu tak netvoří ani manželské bezdětné páry, netvoří ji ani bezdětné páry žijící spolu ve volném svazku, anebo páry žijící spolu mimo své anebo svá manželství. Rodinu tak netvoří ani páry homosexuální.“*⁵⁰ V literatuře lze ovšem nalézt i názory opačné.

Dle mého názoru lze rodinou chápat rovněž každou malou sociální skupinu osob, které jsou navzájem spojeny nejen manželskými a příbuzenskými, ale i jinými obdobnými vztahy a zejména společným způsobem života, a to bez ohledu na to, zda se do takovéto sociální skupiny dítě narodí či nikoliv.

Jaká společenství osob, jaké sociální skupiny lze tedy považovat za rodinu? V literatuře se lze setkat s velkým počtem definic pojmu rodina. Jiná je definice

⁴⁹ Pro účely této práce všude, kde odkazuji na vládní návrh nového občanského zákoníku, pracuji se sněmovním tiskem č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011).

⁵⁰ Veselá, R., a kol. Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. str.11.

v právnické literatuře, jiná v sociologii, psychologii, jinak rodinu definují ekonomové či pedagogové.

Rodina podle sociologů je skupina osob (případně více skupin osob) navzájem spjatých pokrevními svazky, manželstvím (nebo srovnatelným právním vztahem) nebo adoptí, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí. Existuje několik variant uspořádání rodiny. V současné době se hovoří o nukleární („jádrové“) rodině – „*to jest rodina složená z muže, ženy a jejich dětí sdílejících společné bydliště.*“⁵¹, jejím opakem jsou rozšířené rodiny, „*čili rodiny vzniklé rozšířením nukleární rodiny o novou rodinu v další generaci,*“⁵² zahrnující prarodiče, tety, strýce a bratrance. Dalšími modely jsou např. rodina polygamní (obvykle patriarchální) či neúplná rodina s jedním rodičem (obvykle ženou).

Příruční slovník naučný vymezuje rodinu jako: sociální (společenskou) jednotku, „*jež zahrnuje vztahy mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi v užším n. širším smyslu a jejíž členové si navzájem poskytují morální a materiální pomoc a starají se jeden o druhého. Rodinou v užším smyslu se rozumí společenství rodinných příslušníků (zpravidla žijících ve společné domácnosti), tvořené manžely (i bezdětnými), manžely a jejich dětmi, avšak i vztah mezi jedním rodičem a jeho dětmi (např. mezi ovdovělým či rozvedeným manželem a jeho dětmi, pokud s nimi žije ve společné domácnosti; mezi neprovdanou matkou a jejími dětmi). Rodinný vztah nezaniká, má-li některý člen r. dočasný pobyt mimo společnou domácnost (z důvodu zaměstnání, voj. služby a podobně). Zletilé děti, které uzavírají manželství, vytvářejí r. novou. V širším smyslu se r. zpravidla rozumí vztah všech pokrevných příbuzných, a to jak v linii přímé (rodiče, prarodiče, děti, vnuci atd.), tak v linii pobočné (sourozenci).*“⁵³

Rodina v našem právním řádu výslovně definována není. Navzdory tomu, že „*rodina v současném světě už asi nejsou manželé a děti,*“⁵⁴ je uzavření manželství žádoucí, ovšem dnes už nikoliv bezpodmínečnou, podmínkou založení rodiny, což lze

⁵¹ Singly, F. Sociologie současné rodiny. 1. vydání. Praha: Portál, 1999. str. 11.

⁵² Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. 2. vydání. Sociologické nakladatelství. Praha: 1997. str. 9.

⁵³ Procházka, V. Příruční slovník naučný – III. díl. 1. vydání. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1966. str. 867.

⁵⁴ Zuklínová, M. Otazníky nad jinými (totiž – než manželskými) soužitími z pohledu rodinného práva. Právní rozhledy. 1999, č. 6, str. 295.

dovodit ze samotného vymezení institutu manželství.⁵⁵ To můžeme charakterizovat jako „*institucionalizovaný společenský svazek mezi mužem a ženou, jehož hlavním úkolem je vytvoření rodiny a výchova dětí.*“⁵⁶

Tyto obecné úvahy potvrzuje ustanovení § 1 ZOR proklamující, že založení rodiny a řádná výchova dětí je hlavním účelem manželství, jakožto trvalého společenství muže a ženy, založené zákonem stanoveným způsobem.

Rodina je všeobecně považována za základní a nejvýznamnější společenskou jednotku zásadního a především nezastupitelného charakteru. Tato společenská důležitost rodiny byla důvodem postavení rodiny pod ochranu státu a zákona. Již zdůrazněný zásadní a nezastupitelný význam rodiny pro naši společnost spočívá zejména v tom, že rodina vytváří přirozené prostředí pro děti, pro jejich šťastný život a příznivý vývoj. Ovšem jediné zdravá a dobře fungující rodina je zárukou správné výchovy dětí. „*Od starověku do současnosti bylo provedeno mnoho pokusů o přesunutí rodičovské péče na jiné osoby, skupiny, ba i na státem zřízené instituce. Tyto pokusy se nikdy v širším měřítku neujaly. Model rodiny tvořené rodiči, jejich dětmi, případně prarodiči vykazuje neobyčejnou stabilitu ve všech epochách vývoje lidstva a ve všech známých současných společnostech. Prakticky neexistuje žádný typ společnosti, který by se neopíral o rodinu jako o svůj základní článek.*“⁵⁷

3.2. Ústavněprávní ochrana rodiny

Ústavněprávní ochranu rodiny poskytuje náš právní řád v čl. 32 Listiny základních práv a svobod. Čl. 32 odst. 1 LZPS proklamuje, že „*rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona. Zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena.*“ (čl. 32 odst. 1 LZPS) Tímto ustanovením se tak stát zavazuje poskytnout rodině ochranu, a to

⁵⁵ Zákon o rodině ve svých ustanoveních vychází z předpokladu, že rodina založená manželstvím je základním článkem společnosti, i když jiné formy soužití muže a ženy nevylučuje. Manželství vzniká jediným zákonným způsobem, který je kogentní povahy, tedy bez jakékoliv možnosti stran – snoubenců se od úpravy § 3 a násl. ZOR odchýlit. Manželství se uzavírá svobodným a úplným souhlasným, vzájemným projevem vůle muže a ženy, o tom že spolu vstupují do manželství jakožto trvalého životního společenství, učiněným před orgánem k tomu povoláním, veřejně a slavnostně, za přítomnosti dvou svědků.

⁵⁶ Veselá, Renata, a kolektiv. Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy. 1. vydání. Eurolex bohemia. Praha: 2003. str.13.

⁵⁷ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. str. 8–9.

bez ohledu na státní příslušnost jejích členů. Ochrana rodiny jsou věnovány i zbývající odstavce čl. 32 LZPS.

V odst. 2 čl. 32 LZPS je ženě v těhotenství zaručena zvláštní péče, ochrana v pracovněprávních vztazích a odpovídající pracovní podmínky.

Mimořádně důležitý je i čl. 32 odst. 3 LZPS zakotvující zásadu rovnoprávnosti dětí narozených v manželství tak mimo něj. Tedy princip rovnoprávnosti všech dětí bez jakéhokoliv rozlišování. Zásadu, že „*děti narozené v manželství i mimo něj mají stejná práva.*“ (čl. 32 odst. 3 LZPS) provádí zákon o rodině, který vylučuje jakékoli rozlišování dětí podle toho, zda se dítě narodilo v manželství, či mimo něj.

Rovné postavení manželských a nemanželských dětí je zakotveno také na mezinárodní úrovni prvně v čl. 25 odst. 2 Všeobecné deklarace lidských práv⁵⁸, která výslovně stanoví: „*Mateřství a dětství mají nárok na zvláštní péči a pomoc. Všechny děti, ať manželské nebo nemanželské, požívají stejné sociální ochrany.*“

Úsilí za účelem zlepšení právního postavení dětí narozených mimo manželství a odstranění rozdílů v právním postavení manželských a nemanželských dětí proklamovaly státy také v Evropské úmluvě o právním postavení dětí narozených mimo manželství ze dne 15. října 1975.⁵⁹ Toto úsilí je vytyčeno v Preambuli Úmluvy a provedeno v jednotlivých ustanoveních.

Odst. 4 čl. 32 LZPS se dotýká jedné z nejvýznamnějších složek rodičovské zodpovědnosti, když stanoví: „*Péče o děti a jejich výchova je právem rodičů, děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona*“ (čl. 32 odst. 4 LZPS)

Čl. 32 odst. 4 LZPS tedy garantuje rodičům právo pečovat a vychovávat děti a naopak dětem zajišťuje právo na rodičovskou výchovu a péči. Ustanovení čl. 32 odst. 4 LZPS poskytuje ochranu základnímu rodinněprávnímu vztahu mezi rodiči a jejich dětmi, a i když tento pojem výslovně neužívá, chrání ve své podstatě „právo na rodinný život“⁶⁰ zaručené v čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Čl. 8

⁵⁸ Všeobecná deklarace lidských práv je nezávazný dokument schválený Valným shromážděním OSN dne 10. prosince 1948, obsahující nejznámější katalog lidských práv.

⁵⁹ Součástí právního řádu České republiky se tato Úmluva stala jako Sdělení MZV č. 47/2001 Sb.m.s., o právním postavení dětí narozených mimo manželství.

⁶⁰ „Právo na rodinný život patří do široké škály osobnostních práv chráněných v našem právním řádu v kontextu ústavních práv a svobod a mezinárodních smluv jednak podle ustanovení §§ 11–16

této Úmluvy stanoví, že „každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence. Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat, kromě případů, kdy je to v souladu se zákonem a nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu země, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví, nebo morálky, nebo ochrany práv a svobod jiných“ (čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod), ovšem nikde složky tohoto práva blíže nedefinuje. Bližší vymezení je proto nutné hledat v rozhodovací činnosti Evropského soudu pro lidská práva. Legální definici rodinného života ani práva na rodinný život neobsahuje ani náš právní řád. „Rodinný život ve smyslu čl. 8 Úmluvy je vykládán extenzivně a neomezuje se jen na vztahy mezi rodiči a nezletilými dětmi, nýbrž zahrnuje i vztahy vzdálenějších členů rodiny.“⁶¹

Z judikatury ESLP a odborné literatury lze dovodit, že rodinným životem je třeba rozumět vztahy manželské, partnerské, snoubenecké, rodičovské, včetně vztahů jim podobným (např. vztahy vznikající v souvislosti s náhradní rodinnou péčí), ovšem nikoliv vztahy homosexuální. „Rodinný život mezi dítětem a rodičem je založen v okamžiku narození dítěte a nezáleží přitom, zda rodiče spolu žijí či nikoliv, anebo zda je manželství monogamní či polygamní, ..., EKLP/ESLP nevylučuje z působnosti práva na rodinný život ani vzdálenější příbuzenské vztahy, jsou-li skutečné a dostatečně silné. Rodinným životem tak mohou žít sourozenci, prarodiče a vnuci, strýc a neteř,“⁶² ale i osoby bez biologické příbuznosti, jestliže jsou mezi nimi dána faktická rodinná pouta. Právo na rodinný život, jakožto jedno z práv tvořících právo člověka na soukromí, vymezuje také judikatura Nejvyššího soudu ČR jako právo spočívající v „udržování a rozvíjení vzájemných citových, morálních a sociálních vazeb mezi nejbližšími osobami. Nejde však pouze o vztahy již existující – právo na rodinný život totiž obsahuje i právo na život v takovém prostředí, které by fyzické osobě umožnilo (i do budoucna) navázat vztahy rodinného charakteru.“⁶³ Obdobné stanovisko zaujal taktéž Ústavní soud ve

občanského zákoníku a dále podle předpisů práva trestního a správního, ... , ale nehlouběji zůstává spojeno s právem občanským, resp. rodinným.“ (In: Bubelová, K. Porušení práva na rodinný život. Právní fórum. 2009, č. 7, str. 253.)

⁶¹ Řehulová, L. Pěstounská péče na přechodnou dobu jako institut zachování či obnovení práva na rodinný život. Právní rozhledy. 2009, č. 15, str. 536.

⁶² Řehulová, L. Pěstounská péče na přechodnou dobu jako institut zachování či obnovení práva na rodinný život. Právní rozhledy. 2009, č. 15, str. 536.

⁶³ Bubelová, K. Porušení práva na rodinný život. Právní fórum. 2009, č. 7, str. 253.

svém nálezu II. ÚS 517/99 ze dne 1. 3. 2000, v němž judikoval, že „*respektování soukromého života zahrnuje do určité míry i právo na vytváření a rozvíjení vztahů s dalšími lidskými bytostmi.*“ (II. ÚS 517/99)

„*Povinnost státu respektovat právo na rodinný život jednotlivce zahrnuje jak negativní závazek nezasahovat do Úmluvou garantovaného práva, tak pozitivní povinnost státu přijmout taková opatření, aby výkon práva byl efektivní.*“⁶⁴ V případě, že možnost realizovat právo na rodinný život je odňata, pak se jedná o porušení osobnostního práva, což je možné žalovat u soudu.

Odst. 5 čl. 32 LZPS stanoví, že „*rodiče, kteří pečují o děti, mají právo na pomoc státu.*“ (čl. 32 odst. 5 LZPS) Tento odstavec tedy zaručuje dítěti i rodiči, který pečuje o dítě, právo na poskytnutí zvláštní ochrany takové péče ze strany státu. Výše řečené vyplývá ze systematického zařazení práva na ústavněprávní ochranu rodiny a rodičovství do kategorie práv hospodářských a sociálních a odrazilo se „*v interpretaci tohoto práva, a to nikoliv jako práva rodičů a dítěte na to, aby státní moc nezasahovala do rodinné péče, nýbrž naopak i tak, aby takové péči státní moc poskytovala specifickou ochranu.*“ (IV. ÚS 257/05)

3.3. Funkce a význam rodiny v životě dítěte

„*Rodina jako instituce vznikla na počátku lidských dějin jako ochranné společenství, které chrání před vnějším nebezpečím. Po tisíce let sloužila rovněž jako prostředek k předávání základních duchovních a materiálních hodnot.*“⁶⁵ Tytéž základní funkce rodiny ve své knize zdůrazňuje Matějček, když píše: „*rodina vznikla nejen z přirozeného pudu pohlavního, jenž vede k plození a rozmnožování daného živočišného druhu, ale především z potřeby své potomstvo ochraňovat, učit, vzdělávat, připravovat pro život.*“⁶⁶ Ústřední rolí rodiny už po staletí „*zůstává ochrana a výchova dětí. Pro zdárný psychický vývoj dítěte má fungující rodina význam zásadní.*“⁶⁷

Psychologické výzkumy zdůrazňují mateřské a rodičovské funkce pro správné formování osobnosti dítěte a odpovědnost rodičů za výchovu svých dětí. Každé dítě má

⁶⁴ Řehulová, L. Pěstounská péče na přechodnou dobu jako institut zachování či obnovení práva na rodinný život. Právní rozhledy. 2009, č. 15, str. 536.

⁶⁵ Pöthe, P. Dítě v ohrožení. 1. vydání. Praha: Nakladatelství G plus G, 1996. str. 17.

⁶⁶ Matějček, Z. O rodině vlastní, nevlastní a náhradní. vydání. Praha: Portál, 1994. str. 15.

⁶⁷ Pöthe, P. Dítě v ohrožení. 1. vydání. Praha: Nakladatelství G plus G, 1996. str. 17.

na jedné straně určité biologické potřeby, které musí být uspokojeny, neboť jejich uspokojení je podmínkou života dítěte. Na druhé straně má určité základní potřeby psychické, přičemž právě na jejich uspokojování, a to zejména ze strany vlastní rodiny, závisí, jakým směrem se bude ubírat další duševní vývoj dítěte. Na rozdíl od potřeb biologických není uspokojení psychických potřeb podmínkou přežití dětského jedince. Přesto, nejsou-li náležitě uspokojeny, hrozí nebezpečí abnormálního či úchylného povahového vývoje dítěte. Problematice psychických potřeb dítěte se u nás věnoval zejména dětský psycholog prof. Zdeněk Matějček⁶⁸, který vytvořil systém základních psychických potřeb dítěte. Jako nejdůležitější potřeby dítěte zahrnuté do tohoto systému lze zmínit potřebu dostatečného přísunu smyslových podnětů z vnějšího okolí, jejichž základním zdrojem je pravidelný tělesný, zrakový a slovní kontakt s dítětem. Dále se jedná o nutnost pocitu bezpečí, jistoty a vybudování si osobního vztahu k lidem ze svého okolí a důvěry a lásky k nim.⁶⁹

K těmto poznatkům se dospělo zejména „*podrobným studiem duševního vývoje dětí, které vyrůstaly za zvláštních životních podmínek, totiž bez normálního kontaktu s lidskou společností, nebo s kontaktem všelijak omezeným a narušeným.*“⁷⁰

„*U nás byly sledovány především děti, které vyrůstaly od kojeneckého věku až do konce školní docházky v různých dětských domovech, léčebnách nebo podobných zařízeních.*“⁷¹ Přestože se jednalo o zařízení vysoké úrovně jak po stránce hygienické, z hlediska zařízenosti těchto objektů, tak z hlediska vztahů mezi vychovateli a chovanci, vykazovaly děti, které těmito zařízeními prošly řadu abnormalit ovlivňujících celý jejich budoucí život jak po stránce vztahové (k ostatním dětem, dospělým, partnerovi), tak „profesní“ (ve škole ve vztahu k učení, zaměstnání). Přičemž základ těchto abnormalit byl položen již ve věku kojeneckém, neboť většina se jich u dítěte projevila již po

⁶⁸ Prof. PhDr. Zdeněk Matějček (1922–2004) byl ve světě uznávaný dětský psycholog, který celý svůj život věnoval studiu podmínek vývoje dětí v ústavech. Zdůrazňoval, že ústavní péče je pro zdravý vývoj dítěte tou nejhorší možnou variantou a kladl důraz na nezastupitelnou úlohu rodiny v životě dítěte.

⁶⁹ Výše řečené doložil svými pokusy s opičkami americký profesor H. F. Harlow. V našem prostředí je nutné zmínit MUDr. M. Damborskou. Také její pokusy byly založeny na zkoumání reakcí dětí, které vyrůstaly v různých prostředích, na děsivý podnět. „*Před dítětem se objevovala děsivá hračka. Dítě z rodiny na klíně své matky, přestože jinak bylo v neznámém prostředí vyšetřovny, neztratilo svou jistotu a za chvíli začalo hračku zkoumat a hrát si s ní. Dítě z kojeneckého ústavu na klíně známé sestry, přestože bylo ve známém prostředí vyšetřovny, tváří v tvář neznámé veliké hračce propadlo panice a nedokázalo se s takovou situací vyrovnat. Tato základní jistota jedněch a základní nejistota druhých se samozřejmě bude promítat do všech jejich dalších vztahů k lidem, k věcem, k myšlenkám, k ideálům atd.*“ (In: Brablcová, V., a kol. Manželství, rodina, rodičovství. 2. vydání. Praha: Horizont, 1973. str. 105.)

⁷⁰ Brablcová, V., a kol. Manželství, rodina, rodičovství. 2. vydání. Praha: Horizont, 1973. str. 102.

⁷¹ Brablcová, V., a kol. Manželství, rodina, rodičovství. 2. vydání. Praha: Horizont, 1973. str. 102.

prvním roce života. „Zvláštní, podnětově a citově ochuzené prostředí ústavu přispělo významným dílem k tomu, aby se na genetickém podkladě, který je pro každého člověka zcela osobitý a jedinečný, vytvořily určité zvláštní povahové rysy, kterými se postižené děti společně vyznačovaly.“⁷² Výše učiněné závěry se však netýkají jen ústavního prostředí, nýbrž platí i pro rodiny vyznačující se citovým chladem a nezájmem o dítě. Mezi další rizikové faktory pak patří: časté střídání vychovatelů, časté přechody z jednoho výchovného prostředí do druhého či dlouhodobé odloučení dítěte od matky bez adekvátní náhrady.

Rodina jakožto původní a nejdůležitější sociální skupina a instituce plní ve společnosti řadu nenahraditelných funkcí. Pokud bychom chtěli tyto funkce shrnout – základní je funkce reprodukční (rodina je přirozeným prostředím, v němž se dítě narodí a vyrůstá), mezi další neméně důležité funkce lze zařadit funkci výchovnou, socializační, ochranou a ekonomickou.

„Dítě, které se narodí, není nepopsanou knihou (tabula rasa), do níž teprve život bude vpisovat své stránky, avšak budoucí život dítěte není ani jednoduše předurčen jeho genetickými danostmi.“⁷³

Mezi činitele, které se podílí na formování osobnosti každého člověka, patří činitele dědičné. Kromě nich hrají v tomto procesu zásadní roli nabyté životní zkušenosti zejména z dětství a dospívání. Všechny tyto vlivy jsou důležité, ovšem nejdůležitějším činitelem je bezesporu rodina, tj. rodina, rodinné prostředí, v němž dítě žije a vyrůstá.

Dítě má v sobě hluboce zakořeněný model rodiny, v němž vyrůstalo, chování svých rodičů k němu, k jeho sourozencům i k sobě navzájem, péči o něho, jakým způsobem bylo odměňováno či trestáno – to vše má dítě vždy před očima ve svém dalším životě. Dítě se do určité míry identifikuje se svými rodiči či jedním z nich a tato míra identifikace má zásadní vliv na jeho budoucí chování v pozici partnera či rodiče. Pozitivní zážitky z dětství dítě stimulují pozitivně, negativní negativně. Jedinec bude chtít nechtít muset řešit řadu běžných i méně běžných situací a s největší pravděpodobností je vyřeší právě podle vzoru, který má vžitý ze své rodiny, v níž žil a vyrůstal.

⁷² Brablecová, V., a kol. Manželství, rodina, rodičovství. 2. vydání. Praha: Horizont, 1973. str. 102.

⁷³ Veselá, R., a kol. Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. str. 22.

4. Rodinné právo a rodinněprávní vztahy

4.1. Obecně k institutu rodinněprávních vztahům

Zabýváme-li se rodinou a její pozicí v životě dítěte, nelze se nepozastavit nad vztahy, které v rámci takové rodiny vznikají. Každý z nás se stává subjektem rodinněprávních vztahů, a to již prvotně svým narozením vlastním rodičům. Tuto skutečnost přijímáme automaticky, přirozeně, proto si ji ani neuvědomujeme. Všichni žijeme v nějaké rodině, avšak každá taková rodina je jedinečná, proto si každý vytváří svou vlastní představu o rodině, o jejím fungování, o způsobu výchovy dětí, o obsahu a fungování manželství, o pomoci svým vlastním rodičům. Tedy každý si na základě svých vlastních zkušeností – ať už dobrých či špatných – vytváří svůj vzor té správné rodiny, každý má svou vlastní představu o tom, co je to rodina a jak má správně fungovat. Vztahy vznikající v rodině a v manželství jsou vztahy mezi osobami, které jsou si navzájem blízké, existuje mezi nimi osobní, citová vazba. Rodinněprávní vztahy můžeme vymezit jako *„osobní a s nimi spojené majetkové vztahy zvláštního charakteru, které vznikají z manželství a sounáležitosti k rodině.“*⁷⁴

4.2. Pojem, prameny a předmět právní úpravy rodinněprávních vztahů

4.2.1. Obecně k pojmu rodinného práva

Odvětvím práva, které se především zabývá problematikou rodiny a vztahy, které v rámci takové rodiny vznikají (rodinněprávními vztahy), se nazývá rodinné právo. Teorie rodinného práva v současné době vymezuje rodinné právo jako součást práva soukromého. *„Rodinné právo tvoří souhrn právních předpisů, jejichž předmětem jsou práva a povinnosti osob, které v různých rolích vystupují v rodině a ve společenských rodině obdobných. Jde o práva a povinnosti manželů, práva a povinnosti rodičů a dětí, popř. dalších příbuzných, jakož i těchto osob a osob dalších, které plní vůči dětem různé role nahrazující funkci rodičů nebo funkce rodičů doplňující.“*⁷⁵

⁷⁴ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 33.

⁷⁵ Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J., a kol. Občanské právo hmotné 3. 4. vydání. Praha: ASPI, 2007. str. 16.

4.2.2. Základní prameny současné právní úpravy rodinného práva

Základní právní normou upravující rodinněprávní vztahy je zákon o rodině tj. zákon č. 94/1963 Sb., který nabyl účinnosti 1. 4. 1964 a byl několikrát novelizován. Pro úpravu rodinněprávních vztahů byla klíčová novela, znamenající reformu rodinného práva, provedená zákonem č. 91/1998 Sb., jež nabyla účinnosti od 1. 8. 1998.

Z pramenů ústavních je třeba hledat základ právní úpravy v Listině základních práv a svobod. Právní sílu srovnatelnou s LZPS mají i další prameny právní úpravy rodinného práva, a to Úmluva o právech dítěte z roku 1989 či Úmluva o ochraně lidských práv a svobod.⁷⁶ O tom, že tyto úmluvy, stejně jako řada dalších mezinárodních smluv týkajících se specifických oblastí této problematiky, jsou součástí českého právního řádu, svědčí v ČR uplatňovaná monistická koncepce vztahu vnitrostátního a mezinárodního práva založená čl. 10 Ústavy ČR, který stanoví: *„Vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva.“*⁷⁷

Úmluva o ochraně lidských práv a svobod v oblasti *„práva rodinného chrání zejména právo na respektování soukromého a rodinného života, právo uzavřít manželství, a zákaz diskriminace a související procesní právo na účinný právní prostředek nápravy a právo na spravedlivý proces.“*⁷⁸

4.2.3. Předmět právní úpravy rodinného práva (obecně)

Předmět právní úpravy tohoto soukromoprávního odvětví lze vyčíst z definice rodinného práva. Rodinné právo upravuje 3 druhy přirozených společenských vztahů. Jedná se o vztahy, které vznikají mezi manžely, vztahy mezi rodiči a jejich dětmi, jejich prostřednictvím i vztahy mezi dalšími pokrevními příbuznými (zejména předky a potomky) a související majetkové vztahy mezi členy rodiny, a vztahy tzv. náhradní

⁷⁶ Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod byla podepsána na půdě Rady Evropy v Římě dne 4. 11. 1950. Podmínkou její platnosti byla ratifikace deseti států, k čemuž došlo 3. září roku 1953. ČSFR byla Úmluva podepsána 21. 2. 1991, ratifikována dne 18. 3. 1992 a publikována jako Sdělení Federálního Ministerstva zahraničních věcí pod č. 209/1992 Sb.

⁷⁷ Ústavní zákon ze dne 16. prosince 1992 č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

⁷⁸ Orálek, F. Rodinné právo ve světle judikatury ESLP. Dny práva – 2009 – Days of Law: Sborník příspěvků. 1. vydání. Brno: Masarykova Univerzita, 2009. str. 2417. Dostupné též na: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/sbornik/sbornik.pdf (stav k 24. 6. 2011).

rodinné výchovy (zde zákon podrobně upravuje podmínky, za nichž může být nezletilé dítě svěřeno do výchovy jiných fyzických osob nežli rodičů a upravuje jejich vzájemná práva a povinnosti.)

*„Rodinné právo neupravuje vztahy vznikající při ústavní péči o děti. Vztahy mezi vychovateli a dětmi v kolektivních zařízeních nelze totiž považovat za vztahy takového charakteru jako mezi rodiči a dětmi. Tato problematika je předmětem práva správního.“*⁷⁹ Pramenem právní úpravy vztahů vznikajících při ústavní péči o děti je zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.⁸⁰

4.2.4. Charakteristické rysy rodinněprávních vztahů

Rodinněprávní vztahy vykazují určité charakteristické rysy, kterými se odlišují zejména od dalších soukromoprávních vztahů – vztahů občanskoprávních. Rodinněprávní vztahy tedy představují zvláštní relativně svébytný typ společenských vztahů.⁸¹

Klíčovým rysem, který pramení ze samotné podstaty rodinněprávních vztahů, je existence osobní, resp. emocionální vazby mezi subjekty těchto vztahů. Emocionální pouto, které existuje mezi členy rodiny je v současné době zdůrazňováno více než kdykoliv předtím. Existence tohoto emocionálního prvku je u některých rodinněprávních vztahů natolik důležitá, že představuje podmínku vzniku samotného rodinněprávního vztahu. Výše řečené lze ilustrovat např. poukazem na vymezení manželské rodiny podle Williama J. Gooda, dle něhož *„manželská rodina vzniká volbou, která je zúčastněnými vnímána jako svobodná, založená výlučně na vzájemné přitažlivosti. ... Předpokládá se, že základem vzájemné přitažlivosti je emocionální, nikoliv ekonomické uspokojení z ustaveného svazku.“*⁸² Nikdo by tedy neměl chtít uzavřít manželství bez pozitivního citového vztahu ke svému snoubenci, ledaže by sledoval jiné cíle, než naplnění obsahu manželství ve smyslu zákona o rodině.

⁷⁹ Holub, M. Rodina a právo. 1. vydání. Praha: Právní poradna Práce, 1987. str.11.

⁸⁰ Zákon č. 109/2002, o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ze dne 5. února 2002.

⁸¹ Vzájemný vztah mezi občanským zákoníkem a zákonem o rodině je upraven v § 104 ZOR, podle něhož se ustanovení občanského zákoníku použijí tam, kde zákon o rodině nemá vlastní úpravu.

⁸² Možný, I. Rodina a společnost. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. str. 56.

„U některých rodinněprávních vztahů se tato emocionální vazba uplatňuje bez ohledu na právní regulaci, vzniká především na základě pokrevního příbuzenství, u ostatních »uměle« vzniklých rodinných vztahů (vztahy náhradní rodinné výchovy) se toto emocionální spojení mezi subjekty vytváří až v průběhu existence tohoto vztahu, a je nezbytným předpokladem řádného fungování těchto vztahů.“⁸³

Existence emocionálního prvku v některých rodinněprávních vztazích, jakožto podmínka jejich vzniku, ještě sama o sobě neznamena, že zánik této vazby bude mít za následek automaticky také zánik takového vztahu. Fakt, že mezi manželi zanikla vzájemná citová náklonnost, není důvodem automatického zániku manželství a nevyvolává povinnost soudu z tohoto důvodu takové manželství rozvést.

Vyskytují se ovšem i situace zcela opačného rázu, kde zásah státu z důvodu zániku emocionálního vztahu je nezbytný, a to v případech, kdy rodinněprávní vztah v důsledku neexistence emocionální vazby zcela pozbyl svůj účel. Např. pokud dojde k poruše vztahu mezi rodičem a dítětem, jejímž důsledkem je zanedbávání péče o dítě ze strany rodiče, vzniká naléhavá potřeba zásahu ze strany státního orgánu v zájmu ochrany nezletilého dítěte.

Existence emocionální vazby je klíčovým prvkem, který odlišuje rodinněprávní vztahy zejména od vztahů občanskoprávních, u kterých přítomnost citového vztahu mezi jeho subjekty není podstatná. Např. kupující s prodávajícím neuzavírají kontrakt proto, že by tím chtěli vyjádřit svou vzájemnou náklonnost, ale uzavírají ho proto, že sledují uspokojení svých potřeb.

Druhým výrazným rysem rodinněprávních vztahů je jejich sepjetí s normami morálními, které zaujímají při jejich realizaci velice závažné místo. V rodinněprávních vztazích lze normy právní od norem mravních velice obtížně odlišit, neboť se velice úzce prolínají a řada povinností má deklaratorní charakter a je ve své podstatě nevymahatelná. V zákoně o rodině můžeme normy mající vyloženě morální charakter nalézt na mnohých místech. Jako příklad za všechny lze uvést § 18 ZOR, který proklamuje, že: *„Muž a žena mají v manželství stejná práva a stejné povinnosti. Jsou povinni žít spolu, být si věrni, vzájemně respektovat svoji důstojnost, pomáhat si, společně pečovat o děti a vytvářet zdravé rodinné prostředí.“* (§ 18 ZOR) Právní vztah

⁸³ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 37.

mezi manželi vzniká uzavřením manželství. Přestože jde o vztah právní, má zároveň velmi významný obsah mravní.

Jako další příklad lze uvést § 35 ZOR, podle něhož: „*Dítě je povinno své rodiče ctít a respektovat.*“ Povinnost dítěte ctít své rodiče má své hluboké historické kořeny ve společenské morálce vycházející ze čtvrtého přikázání křesťanského desatera, které přikazuje: „*Cti otce svého a matku svou, abys byl dlouho živ na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh. (Ex 20, 12)*“⁸⁴

Svázanost morálních norem s normami rodinněprávními je „*zdůrazněna i tím, že jde o tzv. imperfektní normy. Zákon sice stanoví konkrétní práva a povinnosti, tyto povinnosti však nejsou vynutitelné, a ani není stanovena sankce za jejich porušení.*“⁸⁵

Dalšími neméně významnými rysy rodinněprávních vztahů jsou jejich fakticita – vztah mezi rodiči a dětmi je faktický biologický vztah, který vzniká na základě objektivní právní skutečnosti, tedy nezávisle na lidské vůli, v okamžiku narození dítěte (předmětem právní úpravy jsou tyto rodinněprávní vztahy zpravidla až po svém vzniku či zániku) a dlouhodobost těchto vztahů, které zpravidla zanikají až smrtí jednoho či obou svých subjektů. Dosažením zletilosti dítěte dochází k výrazné změně obsahu tohoto vztahu, neboť zanikají práva a povinnosti, které má rodič ve vztahu jen k nezletilému dítěti. Ve výčtu charakteristických znaků rodinněprávních vztahů nelze opomenout také charakter právní úpravy těchto vztahů, neboť normy upravující tyto vztahy se řadí mezi normy imperativní (kogentní), což je dáno osobním charakterem práv a povinností rodičů a dětí, které tvoří obsah právního vztahu mezi rodiči a dětmi. Rodiče svá práva a povinnosti nemohou převést na třetí osoby, nemohou se jich vzdát ani s nimi jinak disponovat. Klíčová je také skutečnost, že v mnohých případech soud při svém rozhodování v oblasti rodinněprávních vztahů postupuje podle zvláštních procesních pravidel.

⁸⁴ Katechismus katolické církve – Čtvrté přikázání. Dostupné na: http://www.katechismus.cz/paragraf.php?sel_paragraf=2197 (stav k 24. 6. 2011).

⁸⁵ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 38.

4.3. Prvky rodinněprávních vztahů

4.3.1. Obsah rodinněprávních vztahů

Přestože rodinněprávní vztahy vykazují výše popsané specifické rysy, jimiž se odlišují od ostatních právních vztahů, v oblasti obecného vymezení jejich prvků nepředstavují žádnou výjimku. Obsahem rodinněprávních vztahů jsou – obdobně jako u jakýchkoliv jiných právních vztahů – práva a povinnosti mezi jejich subjekty, tedy v našem případě, rodiči a jejich dětmi, která jsou v naprosté většině vzájemná, reciproční. Rodiče jsou za výchovu svých dětí odpovědni společně, proto z výkonu práv a povinností mezi rodiči a dětmi vznikají vzájemná práva a povinnosti nejenom mezi účastníky těchto vztahů, ale vyplývají z nich i určitá práva a povinnosti mající veřejnoprávní charakter. Možnosti a prostředky státu k zásahu do těchto rodinněprávních vztahů jsou částečně upraveny v zákoně o rodině (zejména se jedná o zásahy do rodičovské zodpovědnosti, úprava ústavní výchovy, výchovných opatření), ovšem větší část je upravena v samostatném zákoně o sociálně-právní ochraně dětí. Právní úprava je založena na principu, že pokud rodiče neplní svá práva a povinnosti, nebo je vážným způsobem porušují či je dokonce zneužívají, je stát prostřednictvím svých orgánů oprávněn a povinen zasáhnout do tohoto vztahu v zájmu ochrany nezletilého dítěte a v souladu s tímto zájmem a zákonem přijmout potřebná opatření.

4.3.2. Subjekty rodinněprávních vztahů (obecně)

Subjekty rodinněprávních vztahů mohou být pouze osoby fyzické. Tento závěr plyne z vymezení předmětu právní úpravy rodinného práva, kterým jsou vztahy mezi členy rodiny. Z tohoto důvodu subjektem rodinněprávních vztahů nemůže být jakákoliv fyzická osoba, nýbrž jen ta, která má svou danou roli v rodinném kolektivu. Fyzická osoba nabývá své role v rodinném kolektivu buď přirozenou cestou, tedy na základě existence pokrevního příbuzenství, anebo na základě svého svobodného rozhodnutí (projevem své vůle) – fyzická osoba vstoupí do manželství, realizuje své přání stát se osvojitelem, atd. Zákon o rodině v oblasti sociálně-právní ochrany dětí umožňuje, aby v případě nutnosti poručenství a neexistence vhodného adepta – fyzické osoby – na ustanovení do funkce poručníka dítěte, mohl být touto funkcí pověřen orgán sociálně-právní ochrany dětí. Hlavními subjekty rodinněprávních vztahů jsou tedy především

rodiče a děti. Vztah mezi rodiči a dětmi je vztahem dvou rovnoprávných subjektů. V této souvislosti je nutné zdůraznit, že dítě je subjektem tohoto vztahu, nikoliv jeho objektem, jak bylo nazíráno v minulosti. Jestliže hovoříme o dítěti a jeho rodičích, je nezbytné tyto pojmy náležitě vymežit.

4.3.3. Subjekty rodinněprávních vztahů (konkrétně) – vymezení pojmu dítě

Pojem dítě lze definovat nejrůznějšími způsoby, a to v závislosti na účelu definice, který sledujeme. Pro potřeby právní vědy je dítě definováno dosažením zletilosti, tj. roli zde hraje věkové hledisko.

I když zákon o rodině pojem dítě hojně užívá, jeho definici neobsahuje. Při vymezení pojmu dítě je tedy třeba vycházet ze základního mezinárodněprávního dokumentu týkajícího se dětí, a to Úmluvy o právech dítěte.⁸⁶ Preambule Úmluvy o právech dítěte stanoví, že „*dítě je bytostí, která pro svou tělesnou a duševní nezralost potřebuje zvláštní záruky, péči a odpovídající právní ochranu před narozením i po něm.*“⁸⁷ Proto jsou práva dětí předmětem úpravy celé řady právních předpisů, jak na úrovni vnitrostátní, tak i mezinárodní.

Prvním mezinárodním dokumentem, který zakotvil skutečnost, že dítě pro svou tělesnou a duševní nezralost potřebuje zvláštní záruky, péči a zvláštní právní ochranu před narozením i po něm, byla Ženevská deklarace práv dítěte z roku 1924. V této právně nezávazné deklaraci jsou shrnuty „*základní principy chránící dítě před*

⁸⁶ Úmluva o právech dítěte je mezinárodním právním dokumentem, který stanoví občanská, politická, ekonomická, sociální a kulturní práva dětí a to formou smlouvy, která je pro státy, jež ji ratifikovaly, závazná. Dodržování Úmluvy kontroluje Výbor pro práva dítěte OSN. Tato Úmluva navázala na dvě předchozí právně nezávazné deklarace týkající se práv dětí, a to na Deklaraci práv dítěte přijatou Ligou národů v roce 1924 a po druhé světové válce již Organizací spojených národů vydanou taktéž Deklaraci práv dítěte z roku 1959. Úmluva o právech dítěte byla jednomyslně Valným shromážděním OSN přijata dne 20. 11. 1989 a téhož dne byla v New Yorku podepsána jménem České a Slovenské federativní republiky. Obsah Úmluvy odráží a proklamuje základní potřeby dítěte a vychází z přesvědčení, že dítě jako lidská osobnost má stejnou hodnotu jako dospělý člověk. „*Pro ČSFR vstoupila Úmluva o právech dítěte v platnost dne 6. února 1991 na základě souhlasu Federálního shromáždění a ratifikací prezidentem republiky. Česká republika je Úmluvou vázána od 1. ledna 1993.*“ (In: Práva dítěte v dokumentech. Praha: Odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra ve spolupráci s Českou sekci mezinárodní ochrany dětí a Fondem ohrožených dětí, 1998. str. 3.) Od roku 1989 Úmluvu o právech dítěte „*postupně ratifikovaly téměř všechny státy světa a stala se tak nejdříve přijatou smlouvou o lidských právech v historii. Úmluva o právech dítěte je založena na čtyřech základních principech: právo na život a přežití, právo na rozvoj, právo na ochranu, právo na účast.*“ (In: Tománková, L. Právní a etické kodexy v neonatologii od starověku po současnost. Neonatologické oddělení FN Brno. Dostupné též na: http://www.fnbrno.cz/data/files/NO/Právní_a_etické_kodexy.ppt (stav k 24. 6. 2011)).

⁸⁷ Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte. Preambule.

jakýmkoli nebezpečím, vykořisťováním i neštěstím, zajišťující mu optimální tělesný a mentální rozvoj, který má směřovat ku prospěchu lidství.“⁸⁸

Na Deklaraci práv dětí navázaly další významné mezinárodní dokumenty, a to: Charta práv dítěte (někdy označovaná Deklarace) přijatá Spojenými národy v New Yorku dne 20. 11. 1959 jako usnesení Valného shromáždění OSN č. DE01/59⁸⁹ a taktéž Všeobecná deklarace lidských práv, přijatá v New Yorku dne 10. 12. 1948 usnesením Valného shromáždění OSN č. DE01/48, Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech⁹⁰ (dále MPOSKP) z roku 1866, vyhlášené pod č. 120/1976 Sb. (zejména v čl. 10 odst.1, který stanoví že: „*státy, smluvní strany Paktu, uznávají, že nejširší možná ochrana a pomoc se má poskytovat rodině, která je přirozenou a základní jednotkou společnosti, zvláště k jejímu založení a po dobu, kdy odpovídá za péči a výchovu nezaopatřených dětí ...*“ (čl.10 MPOSKP)) a statuty a příslušné dokumenty odborných organizací a mezinárodních organizací zabývajících se péčí o blaho dítěte.

4.3.3.1. Pojem dítě ve světle Úmluvy o právech dítěte

Článek 1 Úmluvy o právech dítěte, jako vůbec první právní dokument, definuje dítě jako každou lidskou bytost mladší 18 let, slovy Úmluvy: „*pro účely této úmluvy se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší 18ti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dřív.*“ (čl. 1 Úmluvy o právech dítěte⁹¹)

Úmluva o právech dítěte tedy obecně rozumí dítětem osobu do dosažení zletilosti. Na jednotlivých právních řádech států, jejichž jurisdikci dítě podléhá, přitom ponechává možnost stanovit okamžik nabytí zletilosti, jakožto hranice, kdy dítě přestává být dítětem a stává se dospělým, odlišně.

⁸⁸ Tománková, L. Právní a etické kodexy v neonatologii od starověku po současnost. Neonatologické oddělení FN Brno. Dostupné též na: http://www.fnbrno.cz/data/files/NO/Právní_a_etické_kodexy.ppt (stav k 24. 6. 2011).

⁸⁹ „*Cílem přijetí Deklarace bylo, aby děti mohly prožít šťastné dětství, užívat práv a svobod v ní uvedených ku prospěchu vlastnímu i prospěchu společnosti.*“ (In: Vaničková, E. Deklarace práv dítěte. Článek pro Informační centrum vlády ze dne 10. 11. 2009. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/tema/deklarace-prav-ditete-63749/tmplid-560/> (stav k 24. 6. 2011)).

⁹⁰ Mezinárodní pakt o občanských, sociálních a kulturních právech vyhlášený pod č. 120/1976 Sb.

⁹¹ Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte.

4.3.3.2. Jak se nezletilé dítě stane zletilým dle právního řádu České republiky

Náš právní řád možnosti stanovit okamžik nabytí zletilosti odlišně od Úmluvy o právech dítěte využil. Právní úprava obsažená v občanském zákoníku⁹² (dále OZ), obsahuje obecné pravidlo pro nabytí zletilosti v § 8 odst. 2, který stanoví, že *„zletilosti se nabývá dovršením osmnáctého roku věku, před dosažením tohoto věku se zletilosti nabývá jen uzavřením manželství.“* (§ 8 odst. 2 OZ)

Ohledně takto před osmnáctým rokem věku nabyté zletilosti platí, že ji fyzická osoba neztrácí, jestliže by její manželství, které bylo právním důvodem nabytí zletilosti, předtím než dotyčný manžel dosáhl věku osmnácti let, později eventuálně zaniklo, ať už rozvodem, či z jiné příčiny, či bylo prohlášeno za neplatné. Pokud by nezletilý manželství, k jehož uzavření ho rozsudek soudu opravňoval, nakonec neuzavřel, nezletilý zletilosti nenabude. Rozhodující pro nabytí zletilosti před osmnáctým rokem věku je tedy uzavření manželství.

Jestliže občanský zákoník umožňuje ve výjimečných případech dřívější nabytí zletilosti a tím i plné způsobilosti k právním úkonům před dovršením osmnáctého roku věku, je nutné se zabývat otázkou, kterých osob se tyto zvláštní případy týkají. Jak je již uvedeno shora, české občanské právo zná pouze jediný způsob, jak docílit dřívějšího nabytí zletilosti, a to uzavřením manželství. Náš právní řád vychází ze zásady, že nezletilý zásadně nemůže manželství uzavřít. U osoby mladší šestnácti let je uzavření manželství zcela vyloučeno. Pokud by přesto taková osoba manželství uzavřela, manželství by nevzniklo (§ 17a ZOR). Způsobilost uzavřít manželství nezletilému přiznává ve výjimečných případech ustanovení § 13 zákona o rodině, podle něhož *„výjimečně, jestliže je to v souladu se společenským účelem manželství, může soud z důležitých důvodů povolit uzavření manželství nezletilému staršímu než 16 let. Bez tohoto povolení je manželství neplatné a soud vysloví neplatnost i bez návrhu.“* (§ 13 odst. 1 ZOR) Soud ovšem výrok o neplatnosti manželství nevysloví a původně neplatné manželství se stane platným, *„jestliže manžel, který byl v době uzavření manželství nezletilý, již dovršil 18. rok, nebo jestliže manželka otěhotněla.“* (§ 13 odst. 2 ZOR) Toto ustanovení zákona o rodině tedy stanoví, že ten, kdo nedosáhl věku osmnácti let,

⁹² Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

může přesto manželství uzavřít a tím dosáhnout zletilosti, jestliže mu uzavření manželství povolí soud.

Zde zákon ponechává na uvážení soudu, zda shledá důležité důvody pro povolení uzavřít manželství a existenci souladu uzavření manželství se společenským účelem manželství či nikoliv.

Shrme-li tedy, zletilost podle platné právní úpravy lze nabýt dvěma způsoby, a to dosažením osmnáctého roku věku, nebo uzavřením manželství před dosažením osmnáctého roku věku.

Nabytím zletilosti daná osoba nabývá i plné způsobilosti k právním úkonům (§ 8 odst. 1 OZ).^{93, 94}

4.3.3.3. Pojem dítě dle dalších právních předpisů

Souladně s definicí dítěte v Úmluvě o právech dítěte definuje dítě i zákon o sociálně-právní ochraně dětí⁹⁵ (dále ZOSPOD), který stanoví: „*Pro účely tohoto zákona se dítětem rozumí nezletilá osoba*“ (§ 2 odst. 1 ZOSPOD) O dítěti jakožto osobě mladší 18ti let hovoří taktéž Evropská Úmluva o výkonu práv dětí v čl. 1 při vymezení rozsahu své působnosti.⁹⁶

4.3.3.4. Pojem dítě versus mládež

V našem právním řádu se vedle pojmu dítě setkáváme také s pojmem mládež, a to v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže⁹⁷ (dále ZSVM). Tento zákon mládeží rozumí děti a mladistvé (§ 2 odst. 1 písm. a) ZSVM). Dítětem se pro účely tohoto zákona rozumí dítě mladší patnácti let, tedy „*ten, kdo v době spáchání činu jinak*

⁹³ Způsobilost k právním úkonům je tradičně označovaná jako svéprávnost. Pojem svéprávnost vychází z práva římského, které tradičně rozlišovalo „*osoby svého práva (personae sui iuris, sui potestatis) a osoby cizího práva (personae alieni iuris)*. Kdo je osobou svého práva (svéprávný), rozhoduje o svém soukromoprávním postavení sám, kdo takovou osobou není, je podroben omezením plynoucím z toho, že má zákonného zástupce.“ (In: Jehlička, O., Švestka, J., Škárová, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. 9. vydání. Praha: C. H. Beck, 2004. str. 72.

⁹⁴ „*Občan dovršuje osmnáct let věku počátkem (v 00.00 hodin) toho dne, který svým číslem a měsícem odpovídá dni, kdy se před osmnácti lety narodil.*“ Tuto právní větu vyslovil Nejvyšší soud ČSR v odůvodnění svého judikátu R 30/1988, ze dne 23. 12. 1987 – v souvislosti s řešením otázky způsobilosti k uzavření dohody o hmotné odpovědnosti.

⁹⁵ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

⁹⁶ Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 54/2001 Sb.m.s., Evropská úmluva o výkonu práv dětí. Článek 1 této Úmluvy doslovně stanoví: „*Tato úmluva se použije na děti mladší osmnácti let.*“

⁹⁷ Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů.

restného nedovršil patnásť rok veku (§ 2 odst. 1 písm. b) ZSVM) a mladistvým ten, kto v době spáchání provinění dovršil patnásť rok a nepřekročil osmnásť rok svého věku. (§ 2 odst. 1 písm. c) ZSVM)“

Trestní právo rozlišuje tři kategorie osob. První kategorií osob jsou děti, jimiž se rozumí osoby do 15ti let věku, druhou kategorií jsou mladiství, kterými se rozumí jedinci, kteří sice již dosáhli věkové hranice 15ti let, ale nepřekročili hranici 18ti let věku, poslední kategorií jsou dospělí pachatelé, tedy osoby, které v době činu 18ti let již dosáhli. Věkové rozmezí 15–18 let má zásadní význam pro právo trestní, tj. pro posouzení trestní odpovědnosti v době spáchání trestného činu. V trestním zákoníku⁹⁸ (dále TZ) se objevuje i termín „osoba blížká věku mladistvých“. Pokud pachatel spáchal trestný čin ve věku blížkém věku mladistvým, přihlédne soud k této skutečnosti jako k polehčující okolnosti (§ 41 TZ).

„Právo chápe dítě rovněž ve vztahu předkové a potomci, v tomto případě pak věková hranice zletilosti nehraje roli.“⁹⁹

4.3.4. Subjekty rodinněprávních vztahů (konkrétně) – vymezení pojmu rodič

Rodiče jsou vedle dětí druhým ze subjektů rodinněprávního vztahu rodič – dítě. Stejně jako ohledně pojmu dítě, ani ohledně pojmu rodič (či rodina) zákon o rodině žádnou definici neobsahuje. Z tohoto důvodu je nutné vycházet z hlavy třetí části druhé ZOR, která upravuje určení rodičovství, kdo je matkou a kdo otcem dítěte, a dovodit, že rodičem dítěte je právě jeho matka a otec. Rodičem tedy rozumíme otce či matku – osoby, kterým svědčí zákonné domněnky rodičovství. Jedná se o muže či ženu, kteří zplodili potomka – v takovém případě hovoříme o biologickém rodiči. Rodičem je i osoba – muž či žena – která přijala úlohu, kterou zastává biologický rodič, nebo které byla taková úloha přidělena.

4.3.5. Právo dítěte znát svůj původ, znát své rodiče

„Určení, kdo je rodičem dítěte, je tedy základním předpokladem pro to, aby mohlo vzniknout harmonické rodinné prostředí a aby mohla být naplněna další ustanovení zákona o rodině týkající se výchovy dětí.“¹⁰⁰

⁹⁸ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

⁹⁹ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 163.

Právo dítěte znát své rodiče, pokud je to možné, zaručuje každému dítěti jak úprava mezinárodní, zejm. Úmluva o právech dítěte (čl. 7 odst. 1)¹⁰¹, tak vnitrostátní. Náš zákon o rodině vychází ze zásady, že každé dítě má právo, aby jeho rodiče byli určeni. Tato zásada je v našem právním řádu zajištěna následovně. Rodiče dítěte jsou zapsáni v rodném listu dítěte. Pravidla pro určení matky a otce dítěte stanovuje zákon o rodině v § 50a a násl. „*Matkou dítěte je žena, která dítě porodila.*“ (§ 50a ZOR). Toto napohled banální ustanovení vycházející z římské zásady „*mater semper certa est*“ (lat. matka je vždy jistá) má zásadní význam pro surogační mateřství¹⁰² a asistovanou reprodukci¹⁰³, „*neboť zakotvením tohoto ustanovení se zvýšila právní jistota v otázce mateřství v souvislosti s tzv. asistovanou reprodukcí, kdy mohly vzniknout rozpory v otázce určení mateřství (žena, která dítě porodila, versus dárkyně vajíčka).*“¹⁰⁴ Při určování otcovství pracuje zákon o rodině s tzv. domněnkami¹⁰⁵ – za otce se považuje

¹⁰⁰ Holub, M. Rodina a právo. 1. vydání. Praha: Právní poradna Práce, 1987. str. 79.

¹⁰¹ Podle čl. 7 odst. 1 Úmluvy „*každé dítě je registrováno ihned po narození a má od narození právo na jméno, právo na státní příslušnost a pokud je to možné, právo znát své rodiče a právo na jejich péči.*“

¹⁰² Surogační mateřství považujeme za jednu z metod asistované reprodukce. „*Za otce právem upravené myšlenky náhradního mateřství je považován právník Noel Keane, jenž začal spolupracovat s lékařem Warrenem J. Rinholdem z Dearbornu v Michiganu, který souhlasil s takovým prováděním umělého oplodnění.*“ (In: Kalvach, M. Zamyšlení nad problematikou náhradního mateřství. Zdravotnictví a právo. 2009, č. 7–8, str. 15.) Surogační mateřství je proces, na němž jsou zúčastněné dvě strany, je to na jedné straně objednatelský pár a na druhé straně surrogátní matka. Podstatou tohoto procesu je, že „*embryo biologických rodičů donosí náhradní matka – tedy žena, která svolí k zavedení embrya do své dělohy, porodí a potom se vzdá rodičovských závazků. Umožní biologickým rodičům, aby dítě adoptovali, pokud je v rodném listě dítěte uveden jeho biologický otec, osvojuje si dítě pouze jeho biologická matka.*“ (In: Lišková, K. Pronajmu dělohu – rozhovor s dr. K. Veselou. Instinkt č. 3/11, ISSN 12 13-774X. Dostupné na: http://instinkt.tyden.cz/rubriky/ostatni/tema/pronajmu-delohu_25836.html (stav k 24. 6. 2011)). Podle původu genetického materiálu, z něhož bylo dítě počato, rozlišujeme dvě formy náhradního mateřství – náhradní mateřství úplné a částečné. V České republice existuje v této oblasti právní vakuum, neboť naše právní úprava tento proces ani nezakazuje, ovšem ani výslovně nedovoluje. Přestože u nás chybí právní úprava, existuje řada klinik majících vlastní interní pravidla, na základě kterých se asistovanou reprodukcí zabývají, což jim umožňuje základní ustanovení LZPS, a to čl. 2 odst. 3, který stanoví: „*každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá.*“ (Čl. 2 odst. 3 LZPS)

¹⁰³ Problematika asistované reprodukce je v současné době upravena v zákoně č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů. Tato úprava byla novelizována zákonem č. 227/2006 Sb., o výzkumu na lidských embryonálních kmenových buňkách a o změně některých souvisejících zákonů. Zákon o péči o zdraví lidu obsahuje legální definici asistované reprodukce v § 27d. „*Asistovanou reprodukcí se rozumí postupy a metody, při kterých dochází k manipulaci se zárodečnými buňkami nebo s embryi, včetně jejich uchovávání, a to za účelem léčby neplodnosti ženy nebo muže. Těmito postupy a metodami jsou odběr zárodečných buněk, umělé oplodnění ženy, nebo zavedení vajíčka spermií mimo tělo ženy, přenos embrya do pohlavních orgánů ženy, nebo zavedení zárodečných buněk do pohlavních orgánů ženy.*“ (§ 27d zákona o péči o zdraví lidu)

¹⁰⁴ Poláková, M. Určení rodičovství z pohledu práva dítěte znát své rodiče deklarovaného Úmluvou o právech dítěte. Právní rozhledy. 2000, č. 2, str. 55.

¹⁰⁵ „*Základní pojetí problematiky úpravy otcovství přežilo na území našeho státu zhruba dvě stě let. Jde o jeden z mála institutů, který nebyl pronikavě zasažen dalším vývojem, zejména pak obdobím totalitního státu.*“ (In: Radvanová, S. Kdo jsou rodiče dítěte – jen zdánlivě jednoduchá otázka. Zdravotnictví a právo. 1998, č. 5. str. 8.)

manžel matky (§ 51 ZOR), nelze-li první domněnku použít (např. u nesezdané matky), považuje se za otce muž, „*jehož otcovství bylo určeno souhlasným prohlášením rodičů učiněným před matričním úřadem nebo soudem.*“ (§ 52 odst. 1 ZOR) Z hlediska práva dítěte znát své rodiče je důležité, že tyto domněnky jsou vyvratitelné. Muž označený za otce i matka mohou dle § 59 a násl. ZOR takto určené otcovství popřít. Ve výjimečných případech, vyžaduje-li to zájem dítěte, může dle § 62 a § 62a ZOR návrh na popření otcovství podat i nejvyšší státní zástupce. V praxi se toto děje např. v případech, kdy muž, který nemůže být otcem dítěte, uzná své otcovství a následně matka dá souhlas k osvojení dítěte manželkou domnělého otce do ciziny. Právo dítěte znát své rodiče bude jistě důležitým hlediskem při rozhodování nejvyššího státního zástupce zda podat návrh na popření otcovství. Po marném uplynutí lhůt ostatním účastníkům řízení může totiž jít o jedinou možnost, jak toto právo dítěte naplnit. Nedojde-li k určení otce na základě domněnek dle § 51 a § 52 ZOR, může dle § 54 matka, dítě i muž, který o sobě tvrdí, že je otcem, podat návrh k určení otcovství soudem. Výlučně v řízení před soudem se pak uplatní domněnka třetí, která „*spojuje otcovství se skutečností soulože vykonanou v rozhodné době. Tj. v době, od které neprošlo do narození dítěte méně než sto osmdesát a více než tři sta dnů.*“^{106, 107}

Z hlediska práva dítěte znát své rodiče je zde významná především aktivní legitimace otce podat takový návrh. Právní úprava před účinností novely provedené

¹⁰⁶ Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2009. str. 313.

¹⁰⁷ S ohledem na skutečnost, že možnosti moderní genetiky již natolik pokročily, „*že je možné o určitém muži říci s jistotou (a nikoliv pouze s určitou mírou pravděpodobnosti), že biologickým otcem dítěte není, ..., zdá se, že právě tato skutečnost – možnost určit či vyloučit otcovství k dítěti s jistotou, resp. s pravděpodobností jistotě se blížící – otevírá otázku opodstatněnosti úpravy zjišťování otcovství na základě soulože.*“ (In: Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2009. str. 314.) Pokud se podíváme do § 777 odst. 2 návrhu OZ, zjistíme, že návrh současnou úpravu, nyní obsaženou v § 54 odst. 2 ZOR téměř doslovně přejímá. (Návrh OZ viz sněmovní tisk č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011)).

Kritikem uplatňování tradičních domněnek při určování otcovství je prof. Z. Králíčková, která poukazuje na to, „*že legislativa nedostatečně reagovala a reaguje na vývoj lékařské vědy, biologie a genetiky a problematiku právní úpravy otcovství tak ponechává v zajetí tradičních domněnek, které vznikaly v době, kdy nebylo možné otce pozitivně určit.*“ (In: Králíčková, Z. Tradice a inovace v rodinném právu se zaměřením na rodičovství. Sborník příspěvků z konference konané na PrF MU dne 25. září 2007. Brno: MU, 2007. str. 144. Dostupné též na: http://www.law.muni.cz/sborniky/sbornik_cely_posledni_verze.pdf (stav k 24. 6. 2011)). Autorka dále ve svém příspěvku vyjadřuje zklamání nad tím, že návrh nového občanského zákoníku setrvává na tradiční koncepci domněnek a poukazuje na to, že „*zákon by mohl a měl místo dikce »za otce se považuje muž, který s matkou dítěte souložil v kritickou dobu, pokud jeho otcovství vážné okolnosti nevyklučují« znít takto: »Právním rodičem dítěte je muž určený soudem jako genetický rodič.«*“ Tímto zněním by byla lépe chráněna jak práva domnělého otce, tak přirozená práva dítěte.

zákonem č. 91/1998 Sb. totiž podání návrhu umožňovala pouze dítěti a matce. Mohla tak nastat paradoxní situace, kdy skutečný otec, přestože se k dítěti hlásil a měl zájem dostát svým závazkům, nebyl uznán za otce de iure, pokud jej matka odmítla za otce označit. Jednalo se o zásadní a pozitivní změnu, kterou si vyžádala judikatura Evropského soudu pro lidská práva k článku 8 Úmluvy o ochraně základních lidských práv a svobod. Podnětem k přijetí nového ustanovení byl rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Keegan versus Irsko¹⁰⁸, ze dne 26. 5. 1994 č. 16/1993/411 série A, č. 290. „*Nové ustanovení tak má za cíl posílit postavení muže, který se cítí být otcem dítěte, a to i proti vůli matky. Tím bylo posíleno i právo dítěte znát svůj původ a svoji přirozenou rodinu.*“¹⁰⁹

Ustanovení § 73 občanského soudního řádu¹¹⁰ (dále OSŘ) stanoví: „*Narodí-li se dítě, u něhož otcovství není určeno zákonnou domněnkou svědčící manželce matky, ani souhlasným prohlášením rodičů před orgánem, který vede matriku, vyslechne předseda senátu toho, koho matka označuje za otce, zda uznává, že je otcem.*“ (§ 73 odst. 1 OSŘ) Nedojde-li tedy k určení otce na základě zákonných domněnek, stát prostřednictvím předběžného řízení dle § 73 OSŘ aktivně jedná ve snaze zajistit dítěti právo znát své rodiče. I tak se ovšem může stát, že toto právo dítěte nebude naplněno. Extrémním případem je situace nalezených dětí (např. na schodech porodnice, či v případě odložení dítěte do baby boxu), kdy není známa dokonce ani matka. Otec zůstane dítěti neznámý v případě, kdy nedojde k jeho určení na základě zákonných domněnek, nedojde k podání k určení otce soudem, případně toto řízení skončí jinak než určením otce, a v rámci předběžného řízení dle § 73 OSŘ matka odmítne označit domnělého otce. K tomuto však nelze matku nutit. Dochází totiž ke kolizi práva dítěte znát své rodiče s jiným zaručeným lidským právem na ochranu soukromého a rodinného života. Již v Úmluvě je však předmětné právo dítěte ustanoveno s dovětkem „pokud je to možné“. Celkově lze konstatovat, že naše právní úprava je v zajištění práva dítěte znát své rodiče na dobré úrovni. Blíže k určení rodičovství viz poznámka pod čarou.¹¹¹

¹⁰⁸ K tomu blíže viz. Haderka, Případ Keegan versus Irsko. Právní rozhledy, 1995, č. 8. str. 311 a násl.

¹⁰⁹ Králíčková, Z. Tradice a inovace v rodinném právu se zaměřením na rodičovství. Sborník příspěvků z konference konané na PrF MU dne 25. září 2007. Brno: Masarykova univerzita, 2007. str. 144–145. Dostupné též na: http://www.law.muni.cz/sborniky/sbornik_cely_posledni_verze.pdf (stav k 24. 6. 2011).

¹¹⁰ Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

¹¹¹ K určení rodičovství: „*Zatímco vztah mezi matkou a dítětem vzniká na základě jednoduché právní skutečnosti, kterou je narození dítěte, rodinněprávní vztah mezi otcem a dítětem vzniká již na základě složené právní skutečnosti. Musí zde dojít k narození dítěte, a k tomu musí přistoupit další právní*

Odstavec třetí § 54 zákona o rodině se zabývá určením otcovství v případě umělého oplodnění, když stanoví, že „*otcem dítěte je-li počato umělým oplodněním ženy z asistované reprodukce*¹¹² se považuje muž, který dal k umělému oplodnění ženy

skutečnost, kterou je jedna z domněnek určování otcovství.“ (In: Hrušáková, M., Králičková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 141.)

Právní úprava určování rodičovství v zákoně o rodině vycházela z tradiční římské zásady, podle které „*mater semper certa est, pater incertus*“ tj. matka je vždy jistá, otec nejistý, přesněji „*pater vero ist est, quem nuptiae demonstrant*“ tj. otcem je ten, na koho ukazují domněnky. Z tohoto důvodu nebylo nezbytné, aby zákon upravoval otázky určení mateřství, proto se právní úprava zabývala pouze otázkou určení a popření otcovství. Změnu v těchto věcech přinesla tzv. velká novela zákona o rodině tj. zákon č. 91/1998 Sb. Platný zákon o rodině nyní v ustanovení § 50a stanoví: „*Matkou dítěte je žena, která dítě porodila.*“ (§ 50a ZOR) Ustanovení § 50a ZOR má zásadní význam pro řešení problematiky surogačního mateřství, kdy embryo je implantováno ženě, která není geneticky matkou dítěte. Aby se dítě po narození dostalo k ženě, která je geneticky jeho matkou, musela by tato genetická matka dítě osvojit za splnění všech zákonem stanovených podmínek. Smlouva o surogačním mateřství by byla u nás neplatná, s ohledem na ustanovení § 39 OZ pro rozpor s dobrými mravy příp. obcházení zákona. Přestože § 50a ZOR jasně stanoví, kdo je matkou dítěte, teoreticky ani prakticky však nelze vyloučit situaci, kdy se stane sporné, zda daná žena je či není matkou určitého dítěte, tedy nastane případ sporného mateřství.

„*Ke sporu o mateřství by mohlo dojít v případě, kdy v matrice jsou zapsáni rodiče dítěte, nebo alespoň matka. V tomto případě žena, která by tvrdila, že je matkou dítěte, ale dítě jí bylo například zaměněno, by mohla žalovat na určení svého mateřství ženu, která je zapsána v matrice jako matka dítěte.*“ (In: Veselá, R. Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy. 1. vydání. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. str. 151.). Další postup bude záviset na stavu zápisu v matrice narození. Bude-li mít dítě v matrice zapsaného i otce, musela by žena, která o sobě tvrdí, že je matkou dítěte, jehož otec je v matrice zapsán, nejprve docílit popření otcovství tohoto muže. Musela by tak ovšem učinit prostřednictvím nejvyššího státního zástupce a to za podmínek § 62 ZOR, neboť zákon o rodině legitimuje k podání návrhu na popření otcovství jen matrikového otce či matku. Po právní moci rozhodnutí o popření otcovství muže zapsaného v matrice, by mohla žena tvrdící, že je matkou dítěte, žalovat dle § 80 písm. a) OSŘ ženu zapsanou v matrice o určení, že žena zapsaná v matrice dítě neprodila a že naopak dítě porodila žalobkyně. Dítě by bylo účastníkem řízení společně s žalovanou matrikovou matkou na straně žalované.

Pokud jde o určování otcovství, vychází zákon o rodině z existence tří vyvratitelných právních domněnek otcovství upravených v § 51 až § 54 zákon o rodině. Jedná se o domněnky vyvratitelné, tzn. že platí, dokud není prokázán opak, přičemž důležité je pořadí jejich uplatnění, neboť pokud se může uplatnit domněnka první, je tím zároveň vyloučeno uplatnění domněnky druhé a třetí.

Pokud jde o první domněnku otcovství, zákon o rodině v § 51 vychází ze společensky nejčastější situace, když stanoví: „*narodí-li se dítě v době od uzavření manželství do uplynutí třicátého dne po zániku manželství nebo po jeho prohlášení za neplatné, považuje se za otce dítěte manžel matky.*“ (§ 51 ZOR) První domněnka otcovství tedy svědčí manželovi matky. Nebylo-li otcovství určeno podle první domněnky, nastupuje domněnka druhá, která umožňuje určit otcovství daného muže souhlasným prohlášením rodičů učiněným před matričním úřadem či soudem. Pokud by měl toto souhlasné prohlášení učinit rodič nezletilý, jeho prohlášení by muselo být učiněno výlučně před soudem. Pro určení otcovství na základě druhé domněnky není v zákoně stanovena žádná lhůta, určit otcovství na základě souhlasného prohlášení rodičů tak lze i k dítěti ještě nenarozenému, bylo-li již počato, jak stanoví § 53 ZOR, ale rovněž není vyloučeno určení otcovství k dítěti již zletilému. K založení otcovství na základě druhé domněnky je zásadně třeba prohlášení obou rodičů. Z tohoto pravidla však zákon o rodině stanoví výjimku ve svém § 52 odst. 3: „*prohlášení matky není třeba, nemůže-li pro duševní poruchu posoudit význam svého jednání nebo je-li opatření jejího prohlášení spojeno s těžko překonatelnou překážkou.*“ V případě, že se neuplatnila ani jedna z předchozích domněnek otcovství anebo došlo-li k úspěšnému vyvrácení těchto domněnek, uplatní se domněnka třetí. Otcovství je v tomto případě určováno v soudním řízení na základě rozhodnutí soudu. Podle § 54 odst. 2 zákona o rodině se za „*otce dítěte považuje muž, který s matkou dítěte souložil v době, od které neprošlo do narození dítěte méně než sto osmdesát a více než tři sta dnů, pokud jeho otcovství nevylučují závažné okolnosti.*“

¹¹² První „dítě ze zkumavky“ se v tehdejší Československu narodilo 4. listopadu 1982 v Brně. Zdravý chlapeček při narození měřil 51 centimetrů a vážil 3650 gramů. Jednalo se o celosvětově uznávaný

souhlas, pokud se neprokáže, že žena otěhotněla jinak“ (§ 54 ZOR). Řízení o určení otcovství může být zahájeno pouze na návrh (žaloba), který směřuje na určení osobního stavu podle § 80 písm. a) OSŘ. Podání žaloby není vázáno žádnou lhůtou, ovšem návrh na zahájení řízení smí být podán až po narození dítěte. Aktivně legitimováni k podání návrhu soudu jsou dítě, matka i muž, který o sobě tvrdí, že je otcem.

Za rodiče považujeme také osvojitele dítěte, neboť osvojením vzniká mezi osvojencem a osvojitelem takový poměr, jaký existuje mezi rodiči a dětmi a mezi osvojencem a příbuznými osvojitele poměr příbuzenský (§ 63 až § 77 ZOR). Již staří Římané znali zásadu „*adoptio naturam imitatur*“ (lat. osvojením se napodobuje příroda). Osvojitelé, stejně tak jako biologičtí rodiče disponují rodičovskou zodpovědností.

fantastický úspěch brněnského týmu, vedeného profesorem Milanem Dvořákem, jehož katedra se léta zabývala vývojem lidského embrya a gynekologem Ladislavem Pilkou. Jejich ve střední a východní Evropě „*první dítě bylo počato »více přírodní« metodou GIFT, při níž lékaři operativně zprůchodnili vejcovod, vložili do něj vajíčko i spermii a zbytku ponechali volný průběh. V současné době se častěji používá klasické metody in vitro fertilizace (IVF), při níž se laparoskopicky odebere ženě vajíčko, v živném roztoku se smísí se spermiemi a teprve vzniklé embryo (nebo embrya) se vloží do matčiny dělohy. Právě tímto způsobem postupovali i »stvořitelé« Louisy Brownové britský embryolog Robert Edwards a jeho kolega, gynekolog Patrick Steptoe.*“ (In: Česká tisková kancelář. Před čtvrtstoletím se v ČSSR narodilo první dítě ze zkumavky. Zpráva ze dne 2. 11. 2007. Dostupné na: <http://www.tribune.cz/clanek/3182> (stav k 24. 6. 2011)).

Brněnský chlapeček se narodil čtyři roky poté, co na svět přišlo „*dne 25. července 1978 v Oldhamu (General Hospital Oldham) v Anglii*“ (In: Tománková, L. Právní a etické kodexy v neonatologii od starověku po současnost. Neonatologické oddělení FN Brno. Dostupné též na: http://www.fnbrno.cz/data/files/NO/Právní_a_etické_kodexy.ppt (stav k 24. 6. 2011)) historicky první dítě zplozené mimo tělo matky, dítě ze zkumavky – Angličanka Louise Joy Brown. Narodila se v 23:47 hod. s porodní váhou 2,608 kg. Od té doby došlo k rozmachu této metody řešící problém celé řady bezdětných párů. První centrum asistované reprodukce v České republice vzniklo v roce 1991, v současné době jich v České republice působí již více než 25.

5. Rodičovská zodpovědnost

5.1. Právní úprava institutu rodičovské zodpovědnosti

Vztahy mezi rodiči a dětmi jsou upraveny stěžejním právním předpisem českého rodinného práva – zákonem o rodině – a to v části druhé v § 31 až § 84 ZOR. Tato část zahrnuje úpravu rodičovské zodpovědnosti (§ 31 až § 40 ZOR), úpravu výchovných opatření (§ 41 až § 50 ZOR), určení rodičovství (§ 50a až § 62a ZOR), osvojení (§ 63 až § 77 ZOR), poručenství a opatrovnictví (§ 78 až § 84 ZOR). Tuto úpravu doplňuje v § 85 až § 87 část třetí – ustanovení týkající se vzájemné vyživovací povinnosti mezi rodiči a dětmi.

Tzv. velká novela zákona o rodině (zákon č. 91/1998 Sb.) změnila dříve užívaný pojem „rodičovská práva a povinnosti“ a nově zavedla pojem „rodičovská zodpovědnost“, což terminologicky lépe odpovídá Úmluvě o právech dítěte.

Stěžejním pojmem pro definování vztahů mezi rodiči a dětmi je pojem „rodičovská zodpovědnost“.

5.2. Pojem rodičovská zodpovědnost – vymezení pojmu

Rodičovskou zodpovědnost lze stručně charakterizovat jako institut zahrnující nejdůležitější práva a povinnosti rodiče k jeho nezletilému dítěti. Zákon o rodině definuje rodičovskou zodpovědnost v § 31 jako souhrn práv a povinností:

1. při péči o nezletilé dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj,
2. při zastupování nezletilého dítěte,
3. při správě jeho jmění.

Při výkonu práv a povinností vyplývajících z rodičovské zodpovědnosti jsou rodiče povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled, který odpovídá stupni jeho vývoje.

Úmluva o právech dítěte v čl. 5 definuje rodičovskou zodpovědnost (paternal responsibility) následovně *„státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, se zavazují respektovat odpovědnost, práva a povinnosti rodičů nebo v odpovídajících případech a*

v souladu s místním obyčejem členů širší rodiny nebo otce zákonných zástupců nebo jiných osob právně odpovědných za dítě, které směřují k zabezpečení jeho orientace a usměrňování při výkonu práv podle Úmluvy v souladu s jeho rozvíjecími se schopnostmi.“ (čl. 5 Úmluvy o právech dítěte)

Zákon o rodině upravil práva a povinnosti plynoucí ze vztahu mezi rodičem a dítětem velice podrobně, přičemž většina těchto práv je pojata jako práva vzájemná (reciproční), což znamená, že právu jednoho ze subjektů rodinněprávního vztahu odpovídá povinnost druhého a naopak.¹¹³ Práva a povinnosti rodičů a dětí, která by nebyla reciproční, se v právní úpravě vztahu mezi rodiči a dětmi vyskytují výjimečně.

5.3. Rodičovská zodpovědnost a její nositelé

5.3.1. Nositelé rodičovské zodpovědnosti („řádni“)

5.3.1.1. Rodiče jakožto nositelé rodičovské zodpovědnosti

Žádoucím a nejčastějším nositelem rodičovské zodpovědnosti jsou rodiče nezletilého dítěte. Rodičovská zodpovědnost náleží dle § 34 odst. 1 ZOR bez rozdílu (což je dáno ústavním principem rovnosti muže a ženy) oběma rodičům, matce i otci, kteří jsou zapsáni jako rodiče v matrice. Rodičovská zodpovědnost náleží rodičům za dvou podmínek, které musí být splněny kumulativně. První podmínkou je existence právního vztahu rodičovství. Druhou podmínkou je existence plné způsobilosti rodiče k právním úkonům. V této souvislosti však zákon uvažuje jednu výjimku. K tomu blíže v kapitole „Nezletilý rodič“.

V případě, že jeden z rodičů již zemřel, není znám či nedisponuje způsobilostí k právním úkonům v plném rozsahu, stává se výlučným nositelem rodičovské zodpovědnosti druhý rodič dítěte. Stejná situace nastává i v případě, kdy byl jeden z rodičů rodičovské zodpovědnosti na základě rozhodnutí soudu zbaven či mu byl její výkon pozastaven.

Rodiče disponují rodičovskou zodpovědností pouze ve vztahu k nezletilému dítěti. Na rodičovskou zodpovědnost lze nahlížet jako na jakýsi „ochranný institut,

¹¹³ „Práva a povinnosti zde tvoří rub a líc téže mince; to, co lze charakterizovat jako právo rodiče, je současně ve většině případů i jeho povinností. Jinak řečeno, rodič má často povinnost realizovat svá práva, nemůže zůstat nečinný tam, kde zájem dítěte vyžaduje, aby rodič něco konal.“ (In: Hrušáková, M., a kol. Zákon o rodině. Komentář. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2005. str. 111.)

neboť dítě po dlouhou dobu není schopno samo obstarávat své záležitosti a realizovat své zájmy.“¹¹⁴

Rodičovská zodpovědnost vzniká rodiči s plnou způsobilostí k právním úkonům narozením dítěte, tedy plyne ze samotné existence právního vztahu rodičovství, a zaniká zletilostí dítěte. Rodič se své rodičovské zodpovědnosti nemůže vzdát, může mu být ale omezena, nebo jí může být zbaven ovšem pouze rozhodnutím soudu a na základě zákona (čl. 32 odst. 4 LZPS).

5.3.1.2. Poručník jakožto nositel rodičovské zodpovědnosti

*„Nejširší souhrn práv a povinností vůči dítěti po institutu rodičovské zodpovědnosti je to, co bychom mohli nazvat »poručnickou zodpovědností«. Tato se svým rozsahem blíží rodičovské zodpovědnosti a to zejména v tom, že i ona pozůstává ze tří základních komponent, totiž péče o osobu dítěte, péče o majetek dítěte a jeho zastupování (§ 77 in f. ZOR). Užší je potud, že poručník podléhá pravidelnému dozoru soudu ve vztahu ke své funkci tak, jak to stanoví § 80 ZOR a zejména potřebuje k jakémukoliv rozhodnutí v podstatné věci týkající se dítěte schválení soudem.“*¹¹⁵

Okruh případů, ve kterých musí soud ustanovit nezletilému dítěti poručníka je poměrně široký. Jedná se o situace, kdy dítě ztratilo oba své rodiče, oba rodiče byli zbaveni způsobilosti k právním úkonům v plném rozsahu, či byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti nebo jim byl její výkon pozastaven – tedy jde o případy, kdy rodičovská zodpovědnost nenáleží žádnému z rodičů. Poručník by v těchto případech nezletilé dítě vychovával, zastupoval a spravoval jeho majetek po dobu nezletilosti namísto jeho rodičů. Není povinností poručníka (i když judikatura tomu dává přednost) o dítě osobně pečovat. Poručník je proto oprávněn svěřit nezletilého se souhlasem soudu i do jiného výchovného prostředí. Dle současné právní úpravy rodiče mohou soudu doporučit osoby, které si přejí mít jako poručníky svých dětí. Dle § 79 ZOR *„není-li to v rozporu se zájmy dítěte, ustanoví soud poručníkem především toho, koho doporučili rodiče.“* Takovým doporučením však soud není vázán. Primární je zde zájem nezletilého dítěte. Ustanovení § 79 ZOR dále stanoví, že pokud nebyl *„nikdo takto doporučen, ustanoví soud poručníkem někoho z příbuzných, anebo osob blízkých dítěti nebo jeho rodině,*

¹¹⁴ Hrušáková, M., a kol. Zákon o rodině. Komentář. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2005. str. 111.

¹¹⁵ Haderka, J. F. Právní postavení prarodičů vůči vnukům (v osobní oblasti) v současném českém právu. Právní rozhledy. 1999, č. 10, str. 520.

popřípadě jinou fyzickou osobu.“ Teprve tehdy, jestliže nemůže být poručníkem dítěte ustanovena fyzická osoba, ustanoví soud poručníkem orgán sociálně-právní ochrany dětí.

5.3.1.3. Osvojitelé jakožto nositelé rodičovské zodpovědnosti

„Na roveň rodičů staví zákon osvojitele, a to nejen (na rozdíl od poručníka) pokud jde o rodičovskou zodpovědnost.“¹¹⁶ Toto tvrzení vychází z § 63 odst. 1 ZOR, který stanoví, že „osvojením vzniká mezi osvojitelem a osvojencem takový poměr, jaký je mezi rodiči a dětmi, a mezi osvojencem a příbuznými osvojitele poměr příbuzenský. Osvojitelé mají rodičovskou zodpovědnost při výchově dětí. (§ 31 až 37b).“

5.3.2. Nositelé rodičovské zodpovědnosti v omezeném rozsahu („kvazinositelé“)

5.3.2.1. Nezletilý rodič dítěte

Jak již bylo řečeno výše, zákon o rodině ve svém § 34 odst. 3 upravuje výjimku z požadavku plné způsobilosti rodiče dítěte k právním úkonům jako jedné ze dvou nezbytných podmínek pro přiznání rodičovské zodpovědnosti. Zákon o rodině totiž přiznává zvláštní postavení ve vztahu k existenci rodičovské zodpovědnosti rodiči, jenž nemá plnou způsobilost k právním úkonům z důvodu nedostatku věku. Takovýto rodič není oprávněn své dítě zastupovat ani spravovat jeho jmění, neboť sám není plně způsobilý k právním úkonům a s ohledem na § 34 odst. 2 ZOR není z tohoto důvodu ani nositelem rodičovské zodpovědnosti. Zároveň by však bylo proti smyslu celé právní úpravy rodičovské zodpovědnosti, pokud by bylo rodiči, který jeví o dítě zájem a je schopen řádně o něho pečovat, upřeno oprávnění osobně se o dítě starat pouze z důvodu nedostatku jeho věku. Nepochybně by taková právní úprava měla negativní dopad nejen na rodiče, ale též na dítě. Vedle tohoto, jelikož zákon o rodině je vybudován na rovnoprávné úpravě vztahů mezi rodiči a dětmi bez ohledu na existenci manželství, je nepřijatelné činit rozdíly v postavení rodičů s ohledem na to, zda uzavřeli manželství či nikoliv, a zvýhodňovat rodiče manželské, k čemuž docházelo v důsledku možnosti nezletilého rodiče staršího 16ti let uzavřít manželství na základě povolení soudu,

¹¹⁶ Radvanová, S., Zuklínová, M. Kurs občanského práva. Instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999. str. 95.

v důsledku čehož nabyl nejen plné způsobilosti k právním úkonům, ovšem zároveň se stal i nositelem rodičovské zodpovědnosti ve vztahu ke svému dítěti.

*„Z tohoto důvodu zákon po novele provedené zákonem č. 91/1998 Sb. upravuje možnost přiznat nezletilému rodiči alespoň dílčí oprávnění tvořící obsah rodičovské zodpovědnosti, spočívající v péči o dítě. Předpokladem pro přiznání rodičovské zodpovědnosti soudem je skutečnost, že jde o nezletilého rodiče staršího 16 let, který skýtá záruku, že je schopen tato oprávnění vykonávat.“*¹¹⁷ Takovéto rozhodnutí by mohlo být vydáno i v případě nezletilosti obou rodičů. Oprávnění osobně se o dítě starat by mohlo být přiznáno oběma či jednomu z nich. Novelou provedenou zákonem č. 91/1998 Sb. se změnil „dosavadní stav, kdy nositelem rodičovských práv mohl být pouze ten, kdo byl plně způsobilý k právním úkonům. Nezl. rodič nemohl pak žádným způsobem ovlivnit osud svého dítěte. Jediná výjimka byla spojena s uzavřením manželství ve věkovém rozmezí 16–18 let.“¹¹⁸

5.3.2.2. „Nevlastní rodič“ dítěte

Hovoříme-li o nevlastním rodiči, máme na mysli asi jednu třetinu dětí, jejichž rodiče se rozešli, a ony proto žijí společně s nevlastním rodičem, který zaujal „*místo toho rodiče, který nemá dítě v péči a tedy »chybí«*.“¹¹⁹ Stává se jakýmsi skoro-rodičem. Manžel rodiče dítěte, který není rodičem dítěte („nevlastní rodič“), se na výchově dítěte podílí za předpokladu, že s ním takové dítě žije ve společné domácnosti. „*Ačkoliv je termín »nevlastní rodič« obecně i v právní praxi běžně používán, současná právní úprava jej nezná. Pojem nevlastní rodič je vlastně »zkratka« vytvořená ze slov obsažených v ustanovení § 33 zákona o rodině. Zde se hovoří o manžel, který není rodičem dítěte, avšak žije s ním ve společné domácnosti.*“¹²⁰ § 33 ZOR je jediným ustanovením zákona o rodině, které upravuje vztah nezletilého dítěte a „nevlastního rodiče“ a stanoví: „*Na výchově dítěte se podílí i manžel, který není rodičem dítěte, za předpokladu, že s ním žije ve společné domácnosti.*“ (§ 33 ZOR)¹²¹

¹¹⁷ Hrušáková, M., a kol. Zákon o rodině. Komentář. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2005. str. 119.

¹¹⁸ Nykodým, J. Novela zákona o rodině zákonem č. 91/1998 Sb. Bulletin advokacie. 1998, č. 8. str. 12.

¹¹⁹ Singly, F. Sociologie současné rodiny. 1. vydání. Praha: Portál, 1999. str. 118.

¹²⁰ Veselá, R., a kol. Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. str. 196.

¹²¹ Původní ustanovení § 33 ZOR ukládalo „nevlastnímu rodiči“ výslovně povinnost pomáhat při výchově dítěte. Po novele ZOR z r. 1998 zákon pouze konstatuje, že „nevlastní rodič“ se na výchově podílí.

Ze zákona o rodině tedy vyplývá, že aktivita „nevlastního rodiče“ ve vztahu k nezletilému dítěti, s nímž žije ve společné domácnosti, se bude omezovat jen na jeho výchovu. „Nevlastnímu rodiči“ dítěte není přiznáno oprávnění dítě zastupovat ani spravovat jeho jmění. Zákonem není ani vázán vyživovací povinností k tomuto dítěti, ovšem s ohledem na právo dítěte podílet se na životní úrovni svých rodičů (ve smyslu § 88 odst. 2 ZOR) bude v praxi dítě sdílet zejména životní úroveň rodiče, se kterým žije ve společné domácnosti, a proto fakticky i „nevlastní rodič“ bude výživu nezletilého dítěte zajišťovat. Praxe se tedy s největší pravděpodobností bude lišit od právní úpravy, nicméně faktem zůstává, že podle našeho zákona o rodině není možné nevlastnímu rodiči vyživovací povinnost ve vztahu k dítěti jeho manžela stanovit ani ji vymáhat.

Jelikož tedy ze zákona „nevlastní rodič“ vyživovací povinnost nemá, nelze ho ani stíhat pro její neplnění, a proto se nemůže stát pachatelem trestného činu zanedbání povinné výživy ve smyslu § 196 TZ. „Nevlastní rodič“ dítěte se sice podílí na jeho výchově, ale nositelem rodičovské zodpovědnosti není. Pojem rodičovské zodpovědnosti nelze v žádném případě s podílením se na výchově zaměňovat. Pojem podílení se na výchově je užší. Specifická role může být „nevlastnímu rodiči“ přisuzována i v situaci, kdy se oba vlastní rodiče nepřestávají o dítě starat. *„Didier Le Gall se pokouší přirovnat postavu nevlastního rodiče, který se značně podílí na výchově dětí, ale přitom nenahrazuje vlastního rodiče, který nemá dítě v péči, k postavě »kmotra« (nebo »kmotry«). Jde o obraz duchovního rodiče, který má především schopnost starat se dobře o dítě (hlavně v situaci, kdy vlastní rodiče nemohou tomuto úkolu dostát). Dítě má pak k dispozici více odkazových vzorů, které může napodobovat. Pokud nejde přímo o vzory »otcovské«, jde alespoň o mužské figury.“*¹²²

V této souvislosti je nutné zdůraznit, že zákon o rodině v § 33 hovoří o manželovi rodiče dítěte, tzn. oprávnění a zároveň povinnost podílet se na výchově nezletilého dítěte nepřiznává druhovi či družce rodiče dítěte, a to i přes skutečnost, že ve společné domácnosti s dítětem a jeho rodičem žije.

Spojení „podílí se“ ovšem nelze interpretovat tak, že by se jednalo výlučně o právo manžela rodiče a nikoliv také o jeho povinnost.

¹²² Singly, F. Sociologie současné rodiny. 1. vydání. Praha: Portál, 1999. str. 118.

5.4. Složky institutu rodičovské zodpovědnosti (3 věcné okruhy práv a povinností tvořících obsah rodičovské zodpovědnosti)

5.4.1. Výchova dítěte

Nejdůležitějším z práv, ale zároveň i povinností rodičů ve vztahu k dítěti je zabezpečení výchovy dítěte. Rozhodující a nezastupitelné postavení rodičů ve výchově dítěte proklamuje i sám zákon o rodině v ustanovení § 32. Toto ustanovení zákona o rodině vychází z čl. 32 Listiny základních práv a svobod, který péči o děti a jejich výchovu přiznává jakožto právo právě rodičům. Zároveň je ale i jejich povinností, neboť také jejich dítě má právo na rodičovskou výchovu a péči ze strany svých rodičů. O významu postavení rodiče ve výchově dětí svědčí i věta poslední čl. 32 odst. 4 Listiny základních práv a svobod, která umožňuje omezit práva rodičů a odloučit nezletilé dítě od svých rodičů proti jejich vůli výlučně na základě rozhodnutí soudu a na základě zákona.

Obdobné ustanovení akcentující nezastupitelnou úlohu rodičů při výchově dětí obsahuje i mezinárodní právo, konkrétně Úmluva o právech dítěte ve svém čl. 9, který doslovně stanoví: „*státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy zabezpečí, aby dítě nemohlo být odděleno od svých rodičů proti jejich vůli, ledaže příslušné úřady na základě soudního rozhodnutí a v souladu s platným právem a v příslušném řízení určí, že takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte. Takové určení může být nezbytným v některém konkrétním případě, např. jde-li o zneužívání nebo zanedbávání dítěte rodiči, nebo žijí-li rodiče odděleně a je třeba rozhodnout o místě pobytu dítěte*“¹²³ Je nutné zároveň v této souvislosti zdůraznit čl. 18 a čl. 3 Úmluvy o právech dítěte, na které poukazuje ve svém judikátu sp. zn. III. ÚS 1206/09 ze dne 23. 2. 2010 Ústavní soud, a neopomíjet skutečnost, že orgánům státu čl. 18 této Úmluvy ukládá plně respektovat zásadu, že prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte nesou jeho rodiče, resp. jiní zákonní zástupci, přičemž základním smyslem jejich péče musí být zájem dítěte. Zájem dítěte je akcentován jakožto nejvyšší imperativ v ustanovení čl. 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte. Toto ustanovení stanoví, že „*zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoliv činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými*

¹²³ Mišurcová, V. Práva dítěte 2001–2010 v dokumentech OSN. Praha: Česká sekce DCI, 2002. str. 34.

či soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány.“ (čl. 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte)¹²⁴

¹²⁴ Úmluva o právech dítěte ve svém čl. 9 dále zdůrazňuje právo všech účastníků řízení o odloučení dítěte od jeho rodičů na účast v tomto řízení a právo sdělit svá stanoviska k věci. Hovoříme-li tu o účastnících, je jím i nezletilé dítě. Toto tvrzení vychází z čl. 12 Úmluvy, který zabezpečuje „*dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni.*“ (čl. 12 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte) Obdobně zakotvuje i čl. 3 Evropské úmluvy o výkonu práv dětí (Evropská úmluva o výkonu práv dětí byla přijata ve Štrasburku dne 25. ledna 1996. Pro Českou republiku vstoupila Úmluva v platnost dne 1. července 2001 a byla publikována jako Sdělení Ministerstva zahraničních věcí pod č. 54/2001 Sb. m. s.), v němž je deklarováno, že „*dítě, které má podle vnitrostátních předpisů dostatečnou schopnost chápat situaci, bude mít v soudním řízení, které se jej týká, zaručena následující práva nebo bude mít možnost se těchto práv domáhat: a) dostávat příslušné informace, b) být konzultováno a moci vyjádřit svůj názor, c) být informováno o možných důsledcích vyhovění jeho názoru a možných důsledcích jakéhokoliv rozhodnutí.*“ (čl. 3 Evropské úmluvy o výkonu práv dětí)

Pro výkon práva svobodně se vyjadřovat však musí mít dítě určité předpoklady, přičemž tím hlavním předpokladem je schopnost dítěte vůbec si vytvořit vlastní názor a posoudit dopad opatření rodičů jeho se týkajících. Schopnost dítěte vytvořit si vlastní názor je v prvé řadě závislá na stupni jeho duševního vývoje. Nedostatek této schopnosti je jediným relevantním důvodem pro odepření práva dítěte být slyšeno. Přičemž jak judikoval ve svém nálezu sp. zn. II. ÚS 1945/08 Ústavní soud, „*při zohlednění konkrétní situace je třeba vycházet z toho, že člověk inteligenčně dospívá mezi 11 a 12 rokem života a na vrcholu výkonu je v tomto ohledu v 16 letech věku.*“ (II. ÚS 1945/08) Odepřením práva dítěte být slyšeno před soudem bez náležitého odůvodnění tedy dochází k porušení jeho základního „*práva na soudní ochranu podle čl. 36 Listiny, ve spojení s čl. 12 odst. 2 ÚPD, čl. 3 písm. b) Evropské úmluvy o výkonu práv dětí a čl. 8 odst. 1 a 10 odst. 2 Listiny.*“ (II. ÚS 1945/08)

Právo dítěte být slyšeno se vztahuje zejména na řízení soudní a správní, která se dítěte dotýkají. Příslušný orgán má možnost dítě vyslechnout buď přímo nebo prostřednictvím zástupce či příslušného orgánu. Způsob slyšení dítěte musí odpovídat vnitrostátním procesním předpisům. Občanský soudní řád stanoví postup při výslechu nezletilého dítěte v § 100 odst. 4: „*V řízení, jehož účastníkem je nezletilé dítě, které je schopno formulovat své názory, soud postupuje tak, aby byl zjištěn jeho názor ve věci. Názor nezletilého dítěte soud zjistí výslechem dítěte. Názor dítěte může soud ve výjimečných případech zjistit též prostřednictvím jeho zástupce, znaleckého posudku nebo příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Výslech dítěte může soud provést i bez přítomnosti dalších osob, lze-li očekávat, že by jejich přítomnost mohla ovlivnit dítě tak, že by nevyjádřilo svůj skutečný názor. K názoru dítěte soud přihlíží s přihlédnutím k jeho věku a rozumové vyspělosti.*“ (§ 100 odst. 4 OSŘ).

„*Již ze samotné dikce citovaného ustanovení plyne, že by mělo být pravidlem zjišťování názoru nezletilého dítěte přímo soudem (výslechem). To koresponduje i s důvodovou zprávou k zákonu č. 295/2008 Sb. (tzv. subjektivní teologický výklad), který novelizoval § 100 odst. 4 o.s.ř. do nynější podoby. Důvodová zpráva totiž uvádí, že »Dochází ke zpřesnění stávajícího znění, přičemž prioritní variantou zjišťování názoru dítěte je jeho výslech ... Výjimečným případem ve smyslu návrhu zákona se rozumí zejména ty situace, kdy soud má zjištěno, že dítě není schopno formulovat své názory a jeho přítomnost u soudního řízení by zjevně neměla procesní význam nebo by mohla být dítěti na újmu. Soud bude mít možnost vyslechnout dítě bez přítomnosti jakýchkoli dalších osob, přičemž z povahy věci nebude pořizovat protokol přímo při výslechu, ale až následně podle provedeného záznamu.« I tzv. objektivní teologický výklad svědčí pro pravidlo zjišťování názoru nezletilého dítěte přímo soudem. Pokud totiž názor nezletilého dítěte vnímá soudce vlastními smysly, eliminuje se riziko dezinterpretace názoru nezletilého dítěte třetí osobou (srov. cit. § 100 odst. 4 o.s.ř.), jsou tak dány větší garance objektivního posouzení názoru nezletilého dítěte.*“ (I. ÚS 2661/10)

Obdobnou úpravu práva být slyšeno obsahuje i zákon o sociálně-právní ochraně dětí v § 8 odst. 2. Orgán sociálně právní ochrany dětí je podle tohoto ustanovení nejen povinen dítě slyšet, ale také jeho názor brát při svém rozhodování v úvahu. („*Dítě, které je schopno formulovat své vlastní názory, má právo pro účely sociálně-právní ochrany tyto názory svobodně vyjadřovat při projednávání všech záležitostí, které se ho dotýkají, a to i bez přítomnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte. Vyjádření dítěte se při projednávání všech záležitostí týkajících se jeho osoby věnuje náležitá pozornost*

§ 32 odst. 2 zákona o rodině stanoví, že „*rodiče mají být osobním životem chováním příkladem svým dětem.*“ (§ 32 odst. 2 ZOR)

Na první pohled se zdá, že jde o morální ustanovení proklamativní povahy, ale jeho dopad je značný, neboť „*dítě se učí základním vztahům k lidem stykem s těmi, kteří jsou mu nejbližší – s matkou a otcem. Jestliže jejich vztah je narušený nebo rozvrácený, i první zkušenost dítěte je v základě nezdravá a dítě takový nevhodný vztah k lidem přijímá jako základní. Člověk, vyrostlý v harmonické rodině s laskavými rodiči, s kladnými životními zkušenostmi, staví své postoje na přátelství a úctě k lidem, má pocit důvěry k nim a sebedůvěry k sobě. Jedinec, který prožil dětství v neharmonických vztazích, naučil se podezírání, nejistotě, strachu. Obsahem jeho zkušenosti se stal pocit křivdy a marná touha po lásce. Těžko nachází kladný životní vzor pro své manželství člověk, který nikdy nepoznal radostný domov, pocit jistoty a bezpečí pod jeho ochranou.*“¹²⁵ Z těchto důvodů je úkolem rodičů vést dítě k pozitivnímu chování a vývoji.

Zákon o rodině ve svých ustanoveních neobsahuje bližší definici pojmu výchovy. V nejširším slova smyslu lze výchovou rozumět „*rozhodování o dítěti v tom rámci, v jakém dítě o sobě nemůže rozhodovat samo.*“¹²⁶ Výchovou v užším smyslu se rozumí osobní péče o dítě.

5.4.1.1. Výchova versus péče o nezletilé dítě

Ustanovení § 31 odst. 1 zákona o rodině při vymezení obsahu rodičovské zodpovědnosti používá namísto pojmu výchova pojem péče o nezletilé dítě. Péči o nezletilé dítě zákon příkladmo vymezuje jako péči o zdraví dítěte, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Pojem péče použitý v tomto ustanovení je nutné chápat širěji než jen jako osobní péči rodiče o dítě, neboť rodič může svěřit výkon osobní péče třetí osobě – typicky prarodičům dítěte. Ovšem „*ani ZOR, nebo jiný rodinněprávní předpis neobsahují žádné ustanovení, z něhož by vyplývalo, že souhrn práv a povinností*

odpovídající jeho věku a rozumové vyspělosti. Při své rozhodovací činnosti bere orgán sociálně-právní ochrany v úvahu přání a pocity dítěte přihlédnutím k jeho věku a vývoji tak, aby nedošlo k ohrožení nebo narušení jeho citového a psychického vývoje.“ (§ 8 odst. 2 ZOSPOD)).

Jde o obecné pravidlo, které platí pro všechny procesní normy a není možné dítě vyloučit z daného řízení jen pro jeho nezletilost a tím ho zbavit práva být slyšeno. „*Pro dítě je právo na slyšení důležité v tom, že mu dává pocit, že není objektem a pasivním pozorovatelem událostí, ale že je důležitým subjektem práva a také účastníkem řízení.*“ (II. ÚS 1945/08)

¹²⁵ Brablcová, V., a kol. Manželství, rodina, rodičovství. 2. vydání. Praha: Horizont, 1973. str. 8.

¹²⁶ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 173.

příslušejících rodičům, které jsou zahrnuty do institutu rodičovské zodpovědnosti (ve starší terminologii »rodičovské moci«), lze převést na jiné osoby, zejména tedy na prarodiče.“¹²⁷

5.4.1.2. Jakým způsobem, jakými metodami dítě vychovat? Otázka tělesných trestů

V současné době se prosazují zejména dva modely výchovy dětí – model nestresové výchovy a model autoritativní výchovy. Zákon o rodině ani jiný právní předpis rodičům nepřikazuje, který z těchto dvou modelů při výchově svých dětí zvolit. Zákon o rodině pouze přiznává rodičům právo užít při výchově svých dětí přiměřených výchovných prostředků. Povinností rodičů ovšem je zvolit takové přiměřené výchovné prostředky, v důsledku jejichž aplikace nebude dotčena důstojnost dítěte ani žádným způsobem ohroženo jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, jak stanoví § 31 odst. 2 zákona o rodině. Výše zmíněné ustanovení § 31 odst. 2 zákona o rodině tedy klade důraz na to, aby dítěti nebylo při použití přiměřených výchovných prostředků ze strany rodičů žádným způsobem ublíženo, ať už fyzicky či psychicky.

Zákaz fyzického či psychického ubližování dítěti ze strany rodičů má své kořeny v Úmluvě o právech dítěte, a to zejména v čl. 19, který výslovně stanoví: „*Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, činí všechna potřebná zákonodárná, správní, sociální, výchovná opatření k ochraně dětí před jakýmkoli tělesným či duševním násilím, urážením nebo zneužíváním, včetně sexuálního zneužívání, zanedbávání nebo nedbalým zacházením, trýzněním nebo vykořisťováním během doby, kdy jsou v péči jednoho nebo obou rodičů, zákonných zástupců nebo jakýchkoliv osob starajících se o dítě.*“ (čl. 19 Úmluvy o právech dítěte) Tento článek Úmluvy tedy poskytuje dítěti ochranu před jakýmkoliv druhem tělesného či duševního násilí ze strany jeho rodičů či jiných osob pověřených péčí o dítě.

„V soudobém právu je velmi diskutovanou otázkou způsobů a metod, jimiž rodiče »řídí jednání svých dětí«, a to zejména v souvislosti s používáním trestů (tj. potrestání

¹²⁷ Haderka, J., F. Právní postavení prarodičů vůči vnukům (v osobní oblasti) v současném rodinném právu. Právní rozhledy. 1999, č. 10, str. 520.

dítěte rodičem). V české psychologické a pedagogické veřejnosti není na tuto otázku jednotný názor.“¹²⁸

Je to zejména otázka tělesných trestů, jenž je v mnoha evropských státech legislativně řešena. „Z hlediska české právní úpravy (§ 11 OZ) je tělesný trest zásahem do tělesné integrity fyzické osoby a právo rodičů řídit jednání dětí »užitím přiměřených prostředků« nelze považovat za *lex specialis* k uvedenému ustanovení. Jde o interpretaci *de lege lata*, která všeobecně přijímána není. Legislativa států, která vnesla do právní úpravy tělesných trestů jasno tím, že je zakázala, je pro širší veřejnost mnohem přehlednější a srozumitelnější.“^{129, 130} Odlišný názor na věc je vyjádřen v učebnici občanského práva hmotného, třetím díle, kde je naopak vyslovena myšlenka, že „tělesný trest formou zásahu do tělesné integrity dítěte jako fyzické osoby (ve smyslu § 11 OZ) ve vztahu k právu rodičů řídit jednání dětí »užitím přiměřených prostředků« lze označovat za *lex specialis* k § 31 odst. 2 ZoR.“¹³¹ I zde je ovšem dovětek, že se jedná o výklad, který není všeobecně přijímán. Česká republika je z těchto důvodů již delší dobu kritizována ze strany mezinárodních institucí, neboť u nás stále ještě nebyla přijata úprava zakazující tělesné trestání v jakékoliv podobě. V současné době interpretací platného ustanovení § 31 odst. 2 ZOR lze dovodit oprávnění rodičů použít i tělesného trestu za podmínky, že takový tělesný trest bude mít přiměřený výchovný účinek.

¹²⁸ Radvanová, S., Zuklínová, M. Kurs občanského práva. Instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999. str. 98.

¹²⁹ Radvanová, S., Zuklínová, M. Kurs občanského práva. Instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999. str. 98–99. Dále autorky k tématu uvádějí: „Sociologické výzkumy v některých státech, které přistoupily k absolutnímu zákazu tělesných trestů, prokázaly, že ještě před dvaceti lety si většina rodičů myslela, že bez této metody nelze děti vychovávat. Poté, co tělesné trestání bylo zákonem zakázáno a rodiče byli nuceni zvolit lepší způsob výchovy, je to např. po dvaceti letech působení této legislativy jen desetina obyvatelstva, která má pozitivní názor na tělesné trestání dětí (tak např. je tomu ve Švédsku, kde platí zákaz tělesného trestání dětí rodiči od r. 1979).“

¹³⁰ Právní úpravu práva na ochranu osobnosti fyzické osoby (označované jako všeobecné osobnostní právo) obsahuje občanský zákoník ve svém § 11, v němž deklaruje, že: „Fyzická osoba má právo na ochranu své osobnosti, zejména života a zdraví, občanské cti a lidské důstojnosti, jakož i soukromí, svého jména a projevu osobní povahy.“ (§ 11 OZ) Právo na ochranu osobnosti je chápáno jako základní přirozené lidské právo. Subjektem práva na ochranu osobnosti je každá fyzická osoba a pouze ona, neboť jen u fyzické osoby lze v pravém slova smyslu hovořit o osobnosti, a to bez rozdílu. Z tohoto důvodu je jeho subjektem i nezletilá fyzická osoba, nezletilé dítě, přičemž nerozhoduje, zda je tato nezletilá fyzická osoba sama schopna posoudit závažnost své újmy. Výčet jednotlivých dílčích práv spadajících pod tento institut, který uvádí občanský zákoník ve svém § 11 je nutné chápat jako výčet příkladný.

¹³¹ Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. Občanské právo hmotné 3. 4. vydání. Praha: ASPI, 2007. str. 96.

5.4.1.3. Dílčí oprávnění a povinnosti rodičů plynoucí z rodičovské zodpovědnosti

Z oprávnění a zároveň povinnosti rodiče své dítě vychovávat je tradičně vyvozována celá řada dílčích oprávnění. Některá z těchto oprávnění představují předpoklad možnosti rodiče realizovat výchovu dítěte.

5.4.1.3.1. Právo řídit jednání dítěte, právo vykonávat nad dítětem dohled, právo mít dítě u sebe

Dílčím oprávněním rodičů při péči o nezletilé dítě, které zákon o rodině výslovně uvádí v § 31 odst. 2, je právo řídit jednání dítěte a vykonávat nad ním dohled, a to v rozsahu a způsobem, který je přiměřený, který odpovídá stupni vývoje dítěte.¹³²

Zaměříme se tedy na pojem dohled a co se tímto pojmem rozumí. Jak stanoví § 31 odst. 2 ZOR, jedná se o dohled, který odpovídá stupni vývoje dítěte, dohled náležitý. Pojmem náležitý dohled, a to v souvislosti s § 422 odst. 2 OZ se zabýval Nejvyšší soud ve svém judikátu R 4/1970, v němž vyslovil právní názor, že „*»náležitým dohledem« dle ustanovení § 422 odst. 2 o.z. není možné rozumět takový dohled, který by byl za normálních okolností osobami dohledem povinnými vykonáván stále, nepřetržitě a bezprostředně (na každém kroku), neboť v takovém případě by byla zákonem*

¹³² „*Povinnost vykonávat nad dítětem dohled (§ 31 odst. 2 ZOR) může rodič různým způsobem. Pokud žije s dítětem ve společné domácnosti, mělo by to být pro rodiče samozřejmostí. Jsou právní řády ukládající rodičům zajistit dětem nižšího věku (obvykle do 15 let) fyzický dozor (přítomnost) osoby starší patnácti let, a to v domácnosti. Taková právní úprava má zabránit zejména ohrožení zdraví a života malých dětí. S povinností rodičů vykonávat potřebný dohled nad dítětem, zejména jeho chováním, se počítá i v jiných souvislostech, např. § 422 Obč.Z stanoví odpovědnost za škodu způsobenou nezletilým též osobě, která nad ním zanedbala dohled. Záleží na konkrétních okolnostech, zda touto osobou budou či nebudou rodiče dítěte. Naopak někdy bude rodič odpovídat za škodu způsobenou nezletilému dítěti (např. na zdraví) právě proto, že nad ním zanedbal dohled.“ (In: Radvanová, S., Zuklínová, M. Kurs občanského práva. Instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999. str. 97.)*

Úprava § 422 OZ tedy rozlišuje několik případů odpovědnosti za škodu způsobenou těmi, kteří nemohou posoudit následky svého jednání. V prvním případě budou za škodu odpovídat samy nezletilé osoby, a to za předpokladu, že s ohledem na stupeň svého rozumového vývoje nejsou schopny rozpoznat protiprávnost svého jednání a své jednání ovládnout. Obě tyto podmínky musí být splněny kumulativně. Druhým případem bude společná (solidární) odpovědnost osob povinných vykonávat dohled nad nezletilými osobami společně s těmito osobami, a to za předpokladu, že nezletilou osobu lze s ohledem na stupeň vývoje jejich rozpoznávacích a ovládacích schopností uznat odpovědnou za způsobenou škodu, ale zároveň osoba povinná dohledem tento dohled zanedbala. Vedle solidární odpovědnosti lze uvažovat také odpovědnost dělenou (§ 438 odst. 2 OZ) osob povinných vykonávat dohled nad nezletilou osobou, jakožto výjimku z pravidla solidární odpovědnosti více škůdců. Konečně může nastat i situace, kdy odpovědnost dle § 422 OZ dána nebude, a to z toho důvodu, že nezletilé osobě s ohledem na stupeň jejího vývoje, odpovědnost za škodu nebude možné přiznat, ale zároveň nebude odpovídat ani osoba povinná dohledem, neboť se své odpovědnosti zproští tím, že prokáže, že náležitý dohled zanedbala. V tomto případě nebude za vzniklou škodu odpovídat nikdo a její následky ponese sám poškozený.

předpokládaná možnost zproštění se odpovědnosti těchto osob prakticky vyloučena. Při úvaze o tom, zda osoby dohledem povinné nezanedbaly náležitý dohled, je nutné vzít zřetel i na některé okolnosti týkající se osoby podléhající dohledu (např. věk, povahové vlastnosti a celkové chování nezletilého dítěte).“ (R 4/1970)

Řídit jednání dítěte a vykonávat nad ním dohled znamená především dítě vychovávat. Předpokladem možnosti rodiče realizovat výchovu dítěte je právo rodiče mít dítě u sebe. Obsahem tohoto práva je i oprávnění rodiče bránit se zásahům do tohoto práva proti každému, kdo by mu dítě neoprávněně zadržoval. Výkon rodičovské zodpovědnosti dle § 34 odst. 1 ZOR náleží oběma rodičům. Oba rodiče mají stejná práva a stejné povinnosti. Pokud bylo dítě rozhodnutím soudu svěřeno do výchovy jednomu z rodičů, má druhý rodič právo na styk s dítětem, za jehož pomoci realizuje výchovu dítěte. *„I rodiči, který s dítětem trvale nežije, musí být umožněn pravidelný a co nejširší kontakt, neboť »je to právě množství času, ve kterém je možno realizovat i neverbální výchovné působení rodiče, tzv. výchovu přítomností nebo příkladem, která je, jak je obecně známo, tou nejúčinnější výchovnou metodou.«*¹³³ To vše ovšem za podmínky, že takový styk rodiče s dítětem nebyl soudem zakázán. Právo styku s dítětem není jen právem rodiče, ale za předpokladu, že je to v zájmu dítěte, má také dítě právo na styk se svými rodiči. Jde tedy o dílčí oprávnění rodiče a podmínku realizace výchovy dítěte.

5.4.1.3.2. Právo rodičů určit dítěti místo pobytu

Dalším dílčím oprávněním ale zároveň i povinností rodičů při péči o nezletilé dítě je právo určit dítěti místo pobytu. Rodiče mohou dítě svěřit do péče třetí osoby, např. se rozhodnout, že dítě ponechají u prarodičů, či v péči jiné fyzické osoby, či dítě umístit v ústavu, čímž se ovšem zásadně nezbavují odpovědnosti za jeho výchovu. Rodiče nemohou převést práva a povinnosti plynoucí jim z rodičovské zodpovědnosti na třetí osobu.

Z okolnosti, že rodiče určují místo pobytu dítěte vychází i úprava místní příslušnosti obecného soudu nezletilého. Ustanovení § 88 písm. c) OSŘ upravuje příslušnost soudu ve věcech péče o nezletilé, když stanoví: *„Namísto obecného soudu popřípadě namísto soudu uvedeného v § 85a, je k řízení příslušný soud, v jehož obvodu*

¹³³ Bubelová, K. Porušení práva na rodinný život. Právní fórum. 2009, č. 7, str. 253.

má nezletilý na základě dohody rodičů nebo rozhodnutí soudu, popřípadě jiných rozhodujících skutečností své bydliště, jde-li o věc péče o nezletilé, o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení, o osvojení nebo o povolení uzavřít manželství nezletilému.“ (§ 88 písm. c) OSŘ) Občanský soudní řád upravuje i případy, kdy ve věci péče o nezletilé rozhoduje soud, který není ve věci příslušný. Jestliže není znám soud, který by byl ve věci příslušný, nebo nemůže-li včas zakročit, zakročí soud, v jehož obvodu se nezletilý zdržuje. Jakmile je to možné, postoupí věc soudu ve věci příslušnému. Občanský soudní řád upravuje též možnost přenesení příslušnosti na jiný než příslušný soud, a to za podmínky, že je to v zájmu nezletilého dítěte.¹³⁴

5.4.1.3.3. Právo rodičů určit povolání dítěte

Rodiče mají dále právo určit povolání dítěte, přičemž hlavním hlediskem pro rozhodnutí o budoucím povolání jejich dětí musí být vždy zájem dítěte.¹³⁵ Souladnost zájmu nezletilého dítěte s výběrem jeho povolání ze strany rodiče je nutné zdůraznit, neboť zatímco k zániku rodičovské zodpovědnosti dochází nabytím zletilosti, podle § 6 zákoníku práce¹³⁶ vzniká pracovněprávní způsobilost již nabytím 15. roku věku dítěte.¹³⁷ To znamená, že dítě, přestože je ještě nezletilé, má právo podepsat pracovní smlouvu, a tím založit svůj pracovněprávní poměr. Zákoník práce ukládá zaměstnavateli před tím, než uzavře s nezletilým starším 15ti let pracovněprávní smlouvu, povinnost vyžádat si vyjádření jeho zákonných zástupců. Tím je rodičům, jakožto zákonným zástupcům nezletilého dítěte, umožněno svá práva a povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti vykonávat.

¹³⁴ „Změní-li se okolnosti, podle nichž se posuzuje příslušnost, může příslušný soud přenést svou příslušnost na jiný soud, jestliže je to v zájmu nezletilého. ...“ (§ 177 odst. 2 OSŘ)

¹³⁵ Klást důraz na zájem dítěte je nezbytné nejen při rozhodování o určení dalšího profesního života dítěte, nýbrž v souladu s filozofií Úmluvy o právech dítěte vždy. Zájem dítěte je tím vůdčím hlediskem „při každém rozhodování v každodenní praxi, a to nejen v běžném životě dítěte, ale i při každém politickém rozhodování, které by vždy mělo znamenat kvalitativní změnu a posun v úctě a respektu dětí. ... Existuje předpoklad, že rozhodování v »zájmu« dítěte postavené na znalosti vývojových zákonitostí dítěte, věkových zkušeností, rozvoje osobnosti a základních tělesných, duševních, sociálních, emocionálních a duchovních potřeb dítěte zvýší pocit osobní pohody dítěte, která je substrátem jeho kvality života.“ (In: Vaničková, E. Deklarace práv dítěte. Článek pro Informační centrum vlády ze dne 10. 11. 2009. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/tema/deklarace-prav-ditete-63749/tmplid-560/> (stav k 24. 6. 2011)).

¹³⁶ Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů

¹³⁷ „Způsobilost fyzické osoby jako zaměstnance mít v pracovněprávních vztazích práva a povinnosti, jakož i způsobilost vlastními právními úkony nabývat těchto práv a brát na sebe tyto povinnosti vzniká, pokud není v tomto zákoně dále stanoveno jinak, dnem, kdy fyzická osoba dosáhne 15 let věku; zaměstnavatel však s ní nesmí sjednat jako den nástupu do práce den, který by předcházel dni, kdy tato fyzická osoba ukončí povinnou školní docházku.“ (§ 6 ZPR)

5.4.1.4. Povinnosti dětí ve vztahu ke svým rodičům

*„Každé dítě je jedinečnou bytostí, nadanou nezadatelnými, nezczitelnými, nepromlčitelnými a nezrušitelnými základními právy a svobodami“*¹³⁸, ovšem na druhé straně disponuje i určitými povinnostmi. Kromě základní povinnosti spíše morálního charakteru, totiž povinnosti ctít a respektovat své rodiče, ukládá zákon o rodině ve svém § 31 odst. 4 dítěti, které žije ve společné domácnosti se svými rodiči, povinnost podle svých schopností jim pomáhat. Toto ustanovení zákona o rodině upravuje institut tzv. koadjutoria, který byl původně upraven v § 35 zákona o rodině. Tzv. velká novela zákona o rodině (zákon č. 91/1998 Sb.) tento institut systematicky zařadila do úpravy rodičovské zodpovědnosti, čímž byla zároveň vyřešena do té doby sporná otázka, totiž zda povinnost pomáhat rodičům a přispívat na náhradu potřeb rodiny zavazuje jen děti nezletilé, anebo též děti zletilé.

Přičemž jak uvádí ve svém výkladu vztahů mezi rodiči a dětmi JUDr. Milan Holub, CSc. *„právům a povinnostem rodičů odpovídá na straně dětí ustanovení § 35 zákona o rodině, podle kterého dítě žijící ve společné domácnosti s rodiči je povinno podle svých schopností jim pomáhat; pokud má příjmy z vlastní práce, je povinno přispívat i na úhradu společných potřeb rodiny. Je nutno předem upozornit, že nejde o vyživovací povinnost dětí k rodičům, ale o zvláštní povinnost těch dětí, které žijí s rodiči ve společné domácnosti, o povinnost, která se nazývá termínem koadjutorium. Tuto povinnost mají děti nezletilé i zletilé, a to podle svých schopností.“*¹³⁹ Podle dřívější právní úpravy se tedy povinnost pomáhat rodičům vztahovala jak na děti nezletilé, tak na „dětí“ zletilé, zatímco v současné době, a to díky novele z roku 1998 ze systematického zařazení institutu koadjutoria do právní úpravy institutu rodičovské zodpovědnosti jednoznačně vyplývá, že se tato povinnost týká jen nezletilých dětí a to pouze za podmínky, že žijí se svými rodiči ve společné domácnosti. Uložení této povinnosti dítěti lze chápat jako součást výchovného působení rodičů na nezletilé dítě. Skutečný rozsah této pomoci bude záležet především na věku nezletilého dítěte. V praxi se tato pomoc bude především uskutečňovat např. obstaráváním běžného úklidu, nákupu, umývání nádobí ...

¹³⁸ Varvařovský, P. Posouzení zájmu dítěte z ústavněprávního hlediska. Právní fórum. 2010, č. 4. str. 193.

¹³⁹ Holub, M. Rodina a právo. 1. vydání. Praha: Právní poradna Práce, 1987. str. 52.

Rodič může po dítěti požadovat pouze takovou pomoc, takového charakteru a náročnosti, jaký odpovídá schopnostem dítěte. Pokud by totiž rodiče po dítěti vyžadovali pomoc, která by neodpovídala schopnostem dítěte a tyto schopnosti zásadně přesahovala, či dokonce ohrožovala jeho zdraví a všestranný vývoj, mohlo by se v krajním případě jednat o zneužití rodičovské zodpovědnosti. V souvislosti s obecně formulovanou pomocí rodičů vzniká otázka pomoci dítěte např. při podnikání rodičů. Jelikož zákon o rodině neomezuje povinnost dítěte pomáhat rodičům jen na společnou domácnost, lze dovést, že se tato povinnost dítěte bude vztahovat i na podnikatelskou činnost jeho rodičů. Vždy je ovšem nutné klást důraz na adekvátnost takové pomoci vzhledem k věku dítěte, druhu, rozsahu a způsobu pomoci a dalším okolnostem daného případu.

Dítě je, stejně jako tomu bylo dle předchozí právní úpravy, i po novele zákona o rodině povinno přispívat na úhradu společných potřeb rodiny za podmínky, že má vlastní příjem (pravidelný příjem z vlastní pracovní činnosti), popř. vlastní majetek, kterého lze použít pro společné potřeby rodiny. Pro vznik této povinnosti nestačí např. dočasný příjem z pracovní činnosti dítěte – brigády. I tuto povinnost lze považovat za povinnost výchovného charakteru, neboť tím rodiče v podstatě učí dítě hospodařit s finančními prostředky. Tuto povinnost nelze interpretovat tak, že by dítě muselo odevzdávat rodičům veškeré své příjmy. Zákon hovoří pouze o příspěvku na úhradu společných potřeb rodiny. Tím, že zákon o rodině ukládá povinnosti nejen rodičům ve vztahu k jejich dětem, ale i dětem samotným, je „*posilován pocit sounáležitosti k rodině a odpovědnost k vzájemné pomoci mezi nejbližšími příbuznými.*“¹⁴⁰

5.4.2. Zastupování dítěte

5.4.2.1. Obecná ustanovení o zastoupení dle občanského zákoníku, způsobilost nezletilého k právním úkonům

Dle § 31 písm. b) zákona o rodině je další složkou rodičovské zodpovědnosti právo a zároveň povinnost rodičů své dítě zastupovat. Obecná ustanovení o zastoupení obsahuje občanský zákoník v § 22 a násl. Ustanovení § 27 odst. 1 OZ výslovně odkazuje na zákon o rodině, který upravuje, kdo je zákonným zástupcem nezletilého dítěte. Nezletilým osobám přiznává občanský zákoník způsobilost k právním úkonům

¹⁴⁰ Plecítý, V. Zákon o rodině. Komentář. Praha: Euronion, 2007. str. 50.

jen částečnou, a to ustanovením § 9, který stanoví, že „nezletilí mají způsobilost jen k takovým právním úkonům, které jsou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jejich věku“. (§ 9 OZ) Rozumová a volní vyspělost „není posuzována podle individuálního stavu, ale podle obecných poznatků o schopnostech dětí určitého věku“¹⁴¹, v souladu s v České republice uplatňovaným objektivním hlediskem.¹⁴² Je-li nezletilý způsobilý k právním úkonům, může jednat sám svým jménem, ovšem pokud způsobilý není s ohledem na svoji rozumovou a volní vyspělost, musí za něho jednat zákonný zástupce.

Občanský zákoník tedy umožňuje činit nezletilému pouze takové právní úkony, u nichž je schopen s ohledem na stupeň své psychické a volní vyspělosti posoudit jejich právní následky pro svou osobu. Nezletilý tak musí být schopen vytvořit si vlastní názor, svůj názor projevit a být schopen posoudit dosah vlastního jednání.

Úprava způsobilosti k právním úkonům je v občanském zákoníku formulována pouze obecně. Z této obecné formulace je uvedena jediná výjimka, kdy zákoník přiznává nezletilému způsobilost ke konkrétnímu úkonu s určením věkové hranice – jedná se o způsobilost nezletilého, který dosáhl 15. roku věku pořídit závěť formou notářského zápisu. (§ 476d odst. 2 OZ)

„Z úpravy občanského zákoníku a zákona o rodině jednoznačně vyplývá, že nezletilý buď má způsobilost k právnímu úkonu a potom jedná sám svým jménem, nebo tuto způsobilost nemá a potom jeho jménem jedná zákonný zástupce. Naše právní úprava nezná právní úkony nezletilého činěné se souhlasem zákonného zástupce.“^{143, 144}

¹⁴¹ Nová, H. Rodičovská zodpovědnost v českém právu (4.). Právo a rodina. 2008, č. 10. str. 18.

¹⁴² „Protože zákon způsobilost nezletilých k právním úkonům omezuje a spojuje její rozsah se stupněm jejich psychické vyspělosti, klade se otázka, má-li být rozpoznávací a určovací způsobilost nezletilých posuzována subjektivně in concreto, tedy ve vztahu k určitému jednotlivci a nebo podle objektivního hlediska tj. se zřetelem k tomu, co podle obecných zkušeností odpovídá rozpoznávací a určovací schopnosti nezletilých určitého věku. Zákon ratio legis sleduje bezpečnost právního styku a bere v úvahu, že adresát právního úkonu nezletilého může zpravidla soudit na jeho psychickou vyspělost především z odhadu jeho věku aniž je s to zkoumat jeho skutečnou vyspělost. Uvedený závěr však platí jako zásada, z níž lze připustit výjimky se zřetelem k dobré víře osoby, s níž nezletilý jedná“ (In: Jehlička, O., Švestka, J., Škárková, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. 9. vydání. Praha: C. H. Beck, 2004. str. 75–76)

¹⁴³ Veselá, R. Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy. 1. vydání. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. str. 184.

¹⁴⁴ „Nezletilcovy právní úkony, které po posouzení všech okolností případu (nezletilcův věk, hodnota předmětu právního úkonu, účel právního úkonu, apod.) budou uznány za jeho věku podle § 9 OZ nepřiměřené, budou absolutně neplatné podle § 38 odst. 1 OZ. Dodatečné přivolení zákonného zástupce nemůže na tomto závěru nic změnit, protože současný občanský zákoník nezná tzv. kulhající právní úkon

Občanský zákoník upravuje v § 9 postupné nabývání způsobilosti k právním úkonům dospívajícího člověka s ohledem na stupeň vývoje jeho rozumových a volních schopností a na jeho věku. Plné způsobilosti k právním úkonům se ve smyslu § 8 OZ nabývá až zletilostí. Nezletilý i když je ve věku blízkém věku zletilosti, nemá plnou způsobilost k právním úkonům.

5.4.2.2. Nezletilý jakožto slabší strana a potřeba jeho zastoupení, zákonný zástupce dítěte

Zákon pohlíží na nezletilého jako na slabší stranu, kterou je třeba chránit. Tento závěr vychází zejména z odstavce 1 čl. 32 LZPS, který zaručuje dětem a mladistvým zvláštní ochranu. Proto je nezbytné, aby právní úkony, k nimž není nezletilý způsobilý, za něho učinil jiný právní subjekt. Při těchto úkonech může být nezletilý zastoupen různými osobami – rodiči počínaje a poručníky konče. Občanský zákoník osoby, které jsou zmocněny činit za nezletilého právní úkony, k nimž on sám není způsobilý, označuje pojmem „zákonný zástupce.“¹⁴⁵ Každé nezletilé dítě musí mít zákonného zástupce. Kdo je zákonným zástupcem nezletilého dítěte, stanoví zákon o rodině v § 36, dle kterého *„Rodiče zastupují dítě při právních úkonech, ke kterým není plně způsobilé.“*

Zákonnými zástupci nezletilého dítěte jsou tedy především jeho rodiče či jeden z nich (§ 36 ZOR). Nezletilé dítě může zastupovat kterýkoliv z rodičů, jenž je naživu, je způsobilý k právním úkonům v plném rozsahu, nebyl zbaven rodičovské zodpovědnosti, ani mu nebyl její výkon pozastaven. Tzn. rodiče jsou zákonnými zástupci nezletilého dítěte tehdy, jsou-li nositeli rodičovské zodpovědnosti.

Druhou osobou, které zákon přiznává postavení zákonného zástupce, je soudem ustanovený poručník ve smyslu § 78 zákona o rodině.¹⁴⁶ *„Rodiče jsou zákonnými*

(negotium claudicans), který dodatečným přivolením zákonného zástupce lze zhojit.“ (In: Eliáš, K., a kol. Občanský zákoník. Velký akademický komentář. 1. svazek. Praha: Linde, 2008. str. 84–85.)

¹⁴⁵ Viz § 26 OZ *„Pokud nejsou fyzické osoby k právním úkonům způsobilé, jednají za ně jejich zákonní zástupci.“*

¹⁴⁶ *„Jestliže rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, výkon jejich rodičovské zodpovědnosti byl pozastaven, nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu, ustanoví soud dítěti poručníka, který bude nezletilého vychovávat, zastupovat a spravovat jeho majetek místo jeho rodičů.“* (§ 78 ZOR)

zástupci dítěte tehdy, jestliže jsou nositeli rodičovské zodpovědnosti (§ 31 a § 34 odst. 2 ZOR), poručník, pokud byl soudem ustanoven (§ 78 ZOR).“¹⁴⁷

Třetí osobou, které zákon přiznává postavení zákonného zástupce dítěte, je osvojitel.

„Třetí osoby, kterým bylo dítě svěřeno do výchovy podle § 45 zák. o rod. nebo pěstouni nejsou zákonnými zástupci dítěte.“¹⁴⁸

5.4.2.3. Nemožnost zastoupení nezletilého dítěte zákonným zástupcem

Občanský zákoník upravuje situace, v nichž mohou být rodiče v „možnosti zastupovat své děti omezení, a to jak z důvodů subjektivních, tak i objektivních.“¹⁴⁹ Tyto situace je možné rozdělit následovně:

a) zájmy zákonného zástupce jsou v rozporu se zájmy dítěte – ustanovení občanského zákoníku, které upravuje toto pravidlo, je konkretizováno zákonem o rodině v tom smyslu, že postačí pravděpodobnost kolize zájmů, a to mezi rodiči a dítětem či mezi dětmi týchž rodičů. To znamená, že se nevyžaduje, aby střet zájmů mezi rodiči a dětmi skutečně existoval, postačí, že by mohl nastat.

b) jde o podstatné záležitosti týkající se nakládání s majetkem nezletilého dítěte – jestliže jedná zákonný zástupce v podstatné záležitosti týkající se nakládání s majetkem nezletilého, vyžaduje se k platnosti právního úkonu souhlas opatrovnického soudu. Soud právní úkon schválí, pokud je to v zájmu nezletilého. Tento požadavek je odůvodněn nutností důsledné ochrany právních zájmů nezletilého dítěte a týká se jak právních úkonů učiněných v zastoupení dítěte rodiči, opatrovníkem podle § 37 písm. b) zákona o rodině, tak i poručníkem podle § 78 a následujících zákona o rodině. Občanský zákoník ve svém § 28 obsahuje obecnou povinnost pro každého zákonného zástupce vyžádat si souhlas soudu při nakládání s majetkem zastoupeného (tj. nezletilého dítěte), a to bez ohledu na to, zda jde o zastoupení na základě zákona či úředního výroku (není rozhodující, zda jde o rodiče, resp. o osvojitele, poručníky či opatrovníky).¹⁵⁰

¹⁴⁷ Radvanová, S., Zuklínová, M. Kurs občanského práva. Instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999. str. 100.

¹⁴⁸ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 175.

¹⁴⁹ Nová, H. Rodičovská zodpovědnost v českém právu (4.). Právo a rodina. 2008, č. 10. str. 19.

¹⁵⁰ „Vývoj ukázal, že ustanovení § 28 v nových společenských, ekonomických a právních podmínkách k ochraně zájmů zastupovaných nezletilých dětí již samo o sobě plně nepostačuje. Proto došlo novelou

Z tohoto ustanovení plyne, že pokud se jedná o běžnou majetkovou záležitost nezletilého dítěte, vyřizuje ji zákonný zástupce sám. Pokud by se ale jednalo o nikoliv běžnou záležitost dítěte, tj. šlo by o majetkovou záležitost podstatnou, je zapotřebí k platnosti právního úkonu týkajícího se takovéto záležitosti schválení soudu.

Pokud by opatrovnický soud právní úkon zástupce nezletilého dítěte neschválil, neboť by shledal, že právní úkon není v nejlepším zájmu nezletilého, šlo by o neplatný právní úkon (ve smyslu § 179 OSŘ). Místní příslušnost opatrovnického soudu se řídí místem bydliště nezletilého dítěte.

5.4.2.4. Zastoupení nezletilého v běžných a nikoliv běžných (podstatných) záležitostech

V této souvislosti vzniká závažná otázka, a to, co se rozumí běžnou a co nikoliv běžnou majetkovou záležitostí? Komentář k občanskému zákoníku uvádí: „*Jde-li o běžnou či neběžnou majetkovou záležitost při správě majetku, je třeba vždy posoudit na základě jednotlivých okolností a celkové povahy každého konkrétního případu. Za neběžnou majetkovou záležitost, která vyžaduje schválení soudu, lze na základě poznatků právní praxe považovat např. nabytí či převod motorového vozidla (nikoliv však podle soudní praxe běžného jednostopého vozidla), nabytí či převod nemovité věci, resp. podílu k ní, pro zastoupeného či zastoupeným, odmítnutí dědictví, uzavření dědické dohody, nakládání se stavebním spořením, prodej akcií nezletilého majitele atd. (inkaso dividend zákonným zástupcem by však jako běžná záležitost bylo přípustné).*“¹⁵¹

Platí zásada, že v běžných záležitostech může dítě zastoupit kterýkoliv z rodičů. Pokud ale jde o podstatné záležitosti, je třeba souhlasu obou rodičů. Pokud by se rodiče ohledně podstatné záležitosti týkající se výkonu rodičovské zodpovědnosti nedohodli, rozhodl by soud. Příkladem běžné záležitosti týkající se dítěte je např. podepsání známky v žákovské knížce, podstatnou záležitostí je např. výběr střední školy pro nezletilé dítě.

zákona o rodině provedenou zákonem č. 91/1998 Sb. k nové úpravě právního režimu jmění nezletilého dítěte (§ 37a, 37b ZOR). Nová úprava stanovená v § 37a ZOR má zabezpečit, aby jmění nezletilého dítěte (majetek, pohledávky i závazky) bylo správou rodičů jako zákonných zástupců uchováno až do nabytí jeho zletilosti.“ (In: Jehlička, O., Švestka, J., Škárová, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. 9. vydání. Praha: C. H. Beck, 2004. str. 195)

¹⁵¹ Jehlička, O., Švestka, J., Škárová, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. 9. vydání. Praha: C. H. Beck, 2004. str. 194.

Nemůže-li dítě zastoupit žádný z rodičů, ustanoví soud dítěti opatrovníka, který bude dítě v řízení či při určitém právním úkonu zastupovat. Tímto opatrovníkem soud zpravidla ustanoví orgán sociálně-právní ochrany dětí, který je povinen tuto funkci převzít. Právní postavení opatrovníka je závislé na účelu, pro který byl soudem nezletilému dítěti ustanoven.

5.4.2.5. Zastoupení nezletilého dítěte opatrovníkem

Zákon o rodině upravuje jednak tzv. kolizního opatrovníka, který je dítěti soudem ustanoven dle § 37 odst. 1 ZOR pro případ, že by mohlo dojít mezi dítětem a rodiči, popř. mezi dětmi týchž rodičů ke střetu zájmů. Dle § 83 zákona o rodině lze opatrovníka dítěti ustanovit i v dalších taxativně vymezených případech. Jedná se o opatrovníka pro správu jmění nezletilého (ve smyslu § 37b ZOR) v případě ohrožení majetkových zájmů dítěte (majetkový opatrovník), o opatrovníka pro výkon práv a povinností, v nichž byla omezena rodiči jeho rodičovská zodpovědnost ve smyslu § 44 odst. 2 zákona o rodině, dále o opatrovníka ustanoveného pro řízení o osvojení za účelem vyslovení souhlasu opatrovníka s osvojením dítěte namísto rodiče dle § 68b ZOR (opatrovník pro řízení o osvojení). Nejobecněji upravuje opatrovnictví zákon o rodině v § 83 odst. 1, kde je (vedle taxativního výčtu případů zvláštního opatrovnictví) stanoveno, že *„soud ustanoví opatrovníka též v případech, kdy je to v zájmu dítěte z jiných důvodů třeba.“* (§ 83 odst. 1 ZOR) V tomto případě hovoříme o ad hoc opatrovnictví.

Kdo se stane opatrovníkem dítěte, rozhodne soud podle vlastního uvážení. Pokud neustanoví opatrovníkem vhodnou fyzickou osobu, která by měla pro výkon této funkce vhodné předpoklady, lze ustanovit opatrovníkem i orgán sociálně-právní ochrany dětí. *„Rozsah práv a povinností opatrovníka vymezí soud z hlediska účelu, pro který byl opatrovník ustanoven, aby ochrana zájmů nezletilého byla plně zajištěna.“* (§ 84 ZOR) Soud rozhoduje usnesením.

5.4.3. Správa jmění dítěte

„Zákon o rodině v původním znění hovořil pouze o správě záležitostí dítěte. Podrobnou úpravu správy jmění dítěte přinesla teprve velká novela zákona o rodině

z roku 1998, čímž podstatně zvýšila ochranu nezletilých dětí.“¹⁵² Majetková práva nezletilého nejsou zásadně nijak omezena, neboť každé dítě je právním subjektem, osobou ve smyslu práva, a to od okamžiku narození živého dítěte.¹⁵³ Dítě může nabývat majetek stejným způsobem jako každý jiný vlastník. To znamená, že majetek, který nezletilé dítě nabude, nepřechází do majetku jeho rodičů. Dítě může vlastnit rozsáhlý majetek, který mu darovali např. prarodiče, či které získal děděním, a které může dokonce svou hodnotou přesahovat jmění jeho rodičů. Toto jmění patří výlučně dítěti, dítě je jeho vlastníkem, proto musí být takovéto jmění nezletilého dítěte oddělováno od jmění rodičů a rodiče s ním nemohou běžně disponovat jako s majetkem vlastním. Jelikož ale nezletilé dítě nemá plnou způsobilost k právním úkonům, dispozice s takovým majetkem nezletilého dítěte může být omezena, neboť, jak již bylo řečeno shora, „nezletilí jsou způsobilí jen k takovým právním úkonům, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jejich věku.“ (§ 9 OZ) V ostatních případech za ně jednájí jejich zákonní zástupci (rodiče, osvojitelé, poručníci dítěte).

Rodiče jsou povinni na základě § 37a odst. 1 zákona o rodině spravovat tento majetek nezletilého dítěte tak, aby dítě neutrpělo újmu na svých majetkových právech. „Základní zásadou, kterou úprava sleduje, je zachování majetkových hodnot a vyloučení rizik při správě majetku, které by mohly vést ke ztrátě majetku.“¹⁵⁴ V souladu s touto zásadou jsou proto rodiče povinni spravovat jmění nezletilého dítěte s péčí řádného hospodáře. Povinností rodičů není zúročovat majetek nezletilého dítěte, povinností rodičů je spravovat vytvořené majetkové hodnoty takovým způsobem, aby byly zachovány do doby nabytí zletilosti dítěte.

Zákon o rodině užívá v této souvislosti dvou významných pojmů. Jednak je to pojem „jmění dítěte“, čímž klade důraz na skutečnost, že předmětem správy ze strany rodičů není jen majetek samotný, tedy aktiva, ale zdůrazňuje, že se jedná též o správu pohledávek a závazků s majetkem spojených. Druhým významným pojmem je „péče řádného hospodáře“. Zákon o rodině definici tohoto pojmu neobsahuje. Mělo by se

¹⁵² Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 176.

¹⁵³ Způsobilost mít práva a povinnosti OZ přiznává i „plodu v lůně mateřském, narodí-li se živé dítě (tzv. nasciturus). To je praktické zejména při děděním.“ (In: Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J., a kol. Občanské právo hmotné 1. 4. vydání. Praha: ASPI, 2005. str. 187.)

¹⁵⁴ Nykodým, J. Novela zákona o rodině č. 91/1998 Sb. Bulletin advokacie. 1998, č. 8. str. 12.

ovšem jednat o „*takové hospodaření s majetkem dítěte, aby byl majetek dítěti zachován do zletilosti, pokud možno v neztenčené míře.*“¹⁵⁵

Pokud jde o výnos majetku dítěte, nikoliv o majetek samotný, je možné takový výnos použít nejdříve pro zabezpečení vlastní výživy dítěte, a teprve následně přiměřeně i pro potřeby celé rodiny nezletilého dítěte (jak stanoví v § 37a odst. 2 věta první ZOR). Výnosem majetku dítěte mohou být např. vyplacené dividendy, úroky, příjmy z práv duševního vlastnictví atd. V rozsahu, v jakém rodiče užijí příjmy nezletilého dítěte na zajištění jeho výživy, zaniká zákonná vyživovací povinnost rodičů k dítěti, neboť dítě je ve smyslu § 85 odst. 1 zákona o rodině „samo schopno se žít“.

Majetková podstata jmění dítěte může být dotčena ze strany rodičů pouze v případě, že by vznikl nezaviněně ze strany osob výživou povinných hrubý nepoměr mezi poměry nezletilého dítěte a těchto osob (§ 37a odst. 2 věta poslední ZOR). Pokud by došlo k této situaci, bylo by možné využít majetkovou podstatu pro potřeby celé rodiny. Takovýto nezaviněný nepoměr by mohl např. vzniknout v případě, že by dítě zdědilo majetek většího rozsahu a příjmy rodičů by byly omezené v důsledku nemoci nebo nezaviněné ztráty zaměstnání.

Rodiče dítěte při správě jeho jmění nepodléhají dohledu soudu, ovšem jak výslovně stanoví § 28 OZ, „*jsou-li zákonní zástupci povinni též spravovat majetek těch, které zastupují, a nejde-li o běžnou záležitost, je k nakládání s majetkem třeba schválení soudu.*“ (§ 28 OZ)

„*Jak v případě rodičů, tak v případě poručníka tedy platí, že v podstatné majetkové záležitosti namohou jako zákonní zástupci dítěte, jehož jmění spravují, jednat sami: k platnosti jejich úkonu je zapotřebí souhlasu soudu.*“¹⁵⁶

Povinnost spravovat jmění nezletilého dítěte mají rodiče až do jeho zletilosti. Jak stanoví § 37a odst. 3 věta první zákona o rodině, „*jakmile dítě dosáhne zletilosti, odevzdají mu rodiče jmění, které spravovali*“ a nyní již zletilá osoba se správy svého jmění ujímá sama.

Rodiče jsou povinni podat vyúčtování ze správy jmění dítěte ovšem pouze v případě, že je dítě o splnění takovéto vyúčtovací povinnosti požádá. Přesněji slovy zákona „*rodiče jsou povinni podat vyúčtování ze správy jmění tehdy, když o to dítě*

¹⁵⁵ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 177.

¹⁵⁶ Radvanová, S., Zuklínová, M. Kurs občanského práva. Instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999. str. 119.

požádá do jednoho roku po skončení správy.“ (§ 37a odst. 3 věta druhá ZOR) V případě, že správa jmění dítěte skončila z důvodu nabytí jeho zletilosti, je nyní již zletilé „dítě“ oprávněno o vyúčtování správy jmění požádat samo, ovšem pokud by správa jmění dítěte skončila z jiného důvodu, než je nabytí zletilosti (např. ve smyslu § 44 odst. 3 zákona o rodině by došlo ke zbavení rodičovské zodpovědnosti na straně rodiče dítěte), žádal by rodiče o podání vyúčtování správy jmění soudem ustanovený poručník.

Pokud by se nyní již zletilé „dítě“ domnívalo, že při správě svého jmění prováděného jeho rodiči utrpělo škodu, může se dovolávat odpovědnosti rodičů za škodu a odpovědnosti z bezdůvodného obohacení podle občanského zákoníku (§ 420 a násl. a § 451 a násl. OZ), neboť zákon o rodině v této souvislosti výslovně zdůrazňuje, že „*práva dítěte z odpovědnosti za škodu a z bezdůvodného obohacení zůstávají nedotčena*“ (§ 37 odst. 3 věta poslední ZOR).¹⁵⁷ Pro uplatnění nároku na náhradu škody či na vydání bezdůvodného obohacení má zásadní význam také § 114 OZ, podle něhož po dobu nezletilosti mezi rodiči a dětmi neběží promlčecí doba.

5.4.3.1. Majetkový opatrovník

Podle ustanovení § 37b odst. 1 zákona o rodině v odůvodněných případech, kdyby majetkové zájmy dítěte mohly být ohroženy, ustanoví soud dítěti tzv. opatrovníka pro správu jmění (majetkového opatrovníka). Úkolem tohoto opatrovníka je zajistit zvýšenou ochranu jmění nezletilého.

¹⁵⁷ Ukázkovým případem vzniku bezdůvodného obohacení na straně rodičů dítěte se zabýval Nejvyšší soud ČR např. ve svém usnesení ze dne 4. 2. 2010 sp. zn. 28 CDO 3429/2008, kde proti sobě stál jakožto žalobce syn žalované, která jako jeho matka a tedy zákonná zástupkyně uzavřela za něj a v jeho prospěch v době jeho nezletilosti smlouvy o stavebním spoření. (Účastníkem takto uzavřených smluv byl, vedle stavební spořitelny, ten na jehož jméno byly smlouvy uzavřeny (žalobce) a jemu z nich vznikají práva a povinnosti.) Po zrušení těchto smluv – ještě v době nezletilosti žalobce – byly převedeny naspořené částky na účet matky a dosud nebyly vyplaceny žalobci, přestože o to po nabytí zletilosti opakovaně žádal. Nejvyšší soud ČR judikoval, že „*připsáním finanční částky ve prospěch spořicího účtu nezletilého se v podobě pohledávky za spořitelnou stává tato částka majetkem nezletilého, jenž má rodiče nezletilého spravovat s péčí řádného hospodáře (§ 37a odst. 1 zákona o rodině). Výnosu z majetku nezletilého (v daném případě úroky či státní příspěvek) lze přitom použít nejprve pro výživu dítěte a teprve potom přiměřeně i pro potřebu rodiny, avšak majetková podstata může být dotčena jen v případě, že by vznikl nezaviněně ze strany osob výživou povinných hrubý nepoměr mezi poměry nezletilého dítěte a osob výživou povinných (§37a odst. 2 zákona o rodině. ... Jestliže v daném případě příslušná stavební spořitelna vyplatila žalované určitou částku ze spořicího účtu vedeného na jméno žalobce, přičemž tato částka nebyla žalobci po nabytí jeho zletilosti žalovanou předána a ani nebyla použita podle zásad stanovených v § 37a zákona o rodině, vzniklo na straně žalované bezdůvodné obohacení podle § 451 odst. 2 obč. zák., neboť na úkor žalobce získala plnění bez právního důvodu.*“ (Nejvyšší soud ČR. Judikát sp. zn. 28 CDO 3429/2008)

Ustanovení majetkového opatrovníka bude přicházet v úvahu zejména tehdy, jestliže rodiče nebudou schopni z objektivních důvodů spravovat jmění dítěte, např. pro nemoc či nedostatek znalostí za podmínky, že samotná správa jmění je komplikovaná a rodiče nevyužijí možnost pověřit správou jmění kvalifikovaného odborníka.

„Soud ustanoví opatrovníkem především fyzickou osobu, která má dostatečné schopnosti jmění dítěte řádně spravovat. Jde o osobu, která má plnou způsobilost k právním úkonům a svým způsobem života zaručuje řádný výkon této funkce v zájmu dítěte. Nezbytným požadavkem je souhlas této osoby s ustanovením opatrovníkem (§ 37b odst. 1 věta druhá zák. o rod.).“¹⁵⁸ „Jako opatrovníka je třeba vybrat osobu, která splňuje tyto podmínky a není na věci žádným způsobem zainteresována.“¹⁵⁹

Jak vyplývá z citovaného § 37b odst. 1 zákona o rodině, funkcí majetkového opatrovníka může být pověřena osoba z okruhu příbuzných či blízkých dítěti, ale může se jednat i o advokáta či jiného odborníka. Musí však jít o osobu plně způsobilou k právním úkonům, která svým způsobem života zaručuje řádný výkon funkce v zájmu nezletilého dítěte. S ustanovením do funkce opatrovníka musí tato osoba souhlasit.

V případě, že do funkce majetkového opatrovníka nelze ustanovit fyzickou osobu, ustanoví soud opatrovníkem zpravidla orgán sociálně-právní ochrany dětí (§ 37b odst. 2 ZOR), který je na rozdíl od fyzické či právnické osoby povinen tuto funkci přijmout. Orgán sociálně-právní ochrany dětí pak zpravidla pověří správou jmění nezletilého specializovanou advokátní kancelář nebo jiný subjekt specializovaný na správu majetku.

Soud ve svém rozhodnutí o ustanovení opatrovníka pro správu jmění dítěte, je zároveň povinen vymezit rozsah jmění, které bude opatrovník povinen spravovat. Povinností majetkového opatrovníka nezletilého dítěte je vykonávat tuto správu s povinností řádného hospodáře. Další povinnost ukládá § 37b odst. 3 zákona o rodině, když stanoví, že soud zároveň určí, jakým způsobem má být, popř. nesmí být, s jednotlivými částmi nakládáno. Zejména stanoví způsob výkonu vlastnických a jiných věcných práv a práv z duševního vlastnictví, způsob výkonu práv k cenným papírům a práv závazkových. Odst. 4 § 37b zákona o rodině pak zakazuje majetkovému opatrovníkovi při správě jmění činit úkony, které jsou spojeny s nepřiměřeným rizikem. Opatrovník podléhá pravidelnému dohledu soudu. (§ 37b odst. 5 věta první ZOR)

¹⁵⁸ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 179.

¹⁵⁹ Lužná, R. Schvalování právních úkonů za nezletilé. Právo a rodina. 2010, č. 4. str. 2.

V případě, že by majetkový opatrovník porušil při správě jmění nezletilého dítěte své povinnosti uložené mu soudem, v důsledku čehož by dítěti vznikla škoda, nesl by opatrovník odpovědnost za škodu podle obecných předpisů o náhradě škody ve smyslu § 420 a násl. občanského zákoníku a § 37b odst. 8 zákona o rodině.

Opatrovník podléhá pravidelnému dohledu soudu. Soud podle okolností konkrétního případu podmíní platnost právního úkonu opatrovníka svým souhlasem a určí povinnost pravidelného podávání zpráv o správě jmění (§ 37b odst. 5 ZOR). Opatrovník je povinen nejpozději do dvou měsíců po skončení své funkce předložit závěrečný účet ze správy jmění dítěte (§ 37b odst. 6 ZOR). Těto povinnosti nemůže být opatrovník na rozdíl od poručníka zproštěn.

*„Protože opatrovník, zejména fyzická osoba, může takto spravovat majetek dítěte většího rozsahu, mohou s touto správou být spojeny rovněž i značné výdaje.“*¹⁶⁰ Proto zákon o rodině přiznává majetkovému opatrovníkovi právo na úhradu nutných výdajů spojených se správou jmění a na přiměřenou odměnu z výnosů majetku dítěte. Výši odměny stanoví soud (§ 37b odst. 7 ZOR).

Z ustanovení zákona o rodině lze dovodit, že oprávnění spravovat jmění nezletilého dítěte mohou mít i další osoby: zejména pěstoun, osoba, již bylo dítě svěřeno na základě ustanovení § 45 ZOR, či opatrovník ustanovený ad hoc.

5.5. Další rodičovská práva, práva nespádající do obsahu rodičovské zodpovědnosti

Rodičům kromě práv a povinností tvořících obsah rodičovské zodpovědnosti náleží i další práva a povinnosti, která ovšem do rámce rodičovské zodpovědnosti nespádají. Jedná se o práva a povinnosti, jež jsou obsahem rodinněprávních vztahů, přičemž jde o *„vztahy, které jsou mezi dětmi a jejich rodiči tak těsné a osobní, že stojí vně rodičovské zodpovědnosti, tzn. že nejsou závislé na tom, zda rodiče nemají rodičovskou zodpovědnost, ať již pro nedostatek věku, dále proto, že nemají plnou způsobilost k právním úkonům, nebo proto, že byli rodičovské zodpovědnosti zbaveni, nebo její výkon jim byl pozastaven.“*¹⁶¹

Mezi taková práva a povinnosti lze zařadit zejména právo určit dítěti jméno, příjmení, právo dát souhlas k osvojení, právo rodičů učinit prohlášení o určení

¹⁶⁰ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998. str. 180.

¹⁶¹ Nová, H. Rodičovská zodpovědnost v českém právu (4.). Právo a rodina. 2008, č. 10. str. 20.

otcovství, právo být zapsán v matrice jako rodič, „*jako zcela samostatné právo a povinnost, a to je třeba zdůraznit, se jeví vzájemná vyživovací povinnost rodičů a dětí.*“¹⁶²

Vzájemná vyživovací povinnost vyplývá přímo ze zákona oběma rodičům a její vznik je podmíněn vznikem rodičovského vztahu jejich subjektů. Tedy rozhodnou právní skutečností pro vznik této povinnosti je narození dítěte. Pro vznik vyživovací povinnosti nehraje žádnou roli, zda se dítě narodilo v manželství či mimo něj. Jedná se o základní povinnost členů rodiny plynoucí z principu solidarity. Skutečnost, zda je daný rodič nositelem rodičovské zodpovědnosti či jiných rodičovských práv není pro vznik a existenci vyživovací povinnosti rozhodující. „*To znamená, že každý rodič musí plnit svoji vyživovací povinnost ke svému dítěti bez ohledu na to, zda je nositelem práv a povinností vyplývajících z rodičovské zodpovědnosti, zda mu náleží způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu či nikoliv.*“¹⁶³ Z tohoto důvodu zákonná vyživovací povinnost existuje i mezi zletilými subjekty (rodiči a dětmi). „*Výživné je totiž trvalým obsahem rodinněprávního vztahu rodiče – děti. Jako takové je nezczitelné a nepromlčitelné.*“¹⁶⁴

¹⁶² Radvanová, S., Zuklínová, M. Kurs občanského práva. Instituty rodinného práva. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1999. str. 95.

¹⁶³ Králíčková, Z. Vyživovací povinnost rodičů k dětem v náhradní péči. Právní rozhledy. 2005, č. 9, str. 305.

¹⁶⁴ Králíčková, Z. Vyživovací povinnost rodičů k dětem v náhradní péči. Právní rozhledy. 2005, č. 9, str. 305.

6. Návrh občanského zákoníku, aneb „Zákon pro život, inspirovaný životem“¹⁶⁵

6.1. Obecně o návrhu občanského zákoníku

Dne 18. 5. 2011 vláda schválila rekodifikaci českého soukromého práva¹⁶⁶, čímž bylo dosaženo významného mezníku v desetileté práci rekodifikační komise Ministerstva spravedlnosti v čele s prof. Dr. JUDr. Karlem Eliášem. Mezi stovkami dalších odborníků, kteří se na přípravě nového občanského zákoníku podíleli, je nezbytné jmenovitě „*uvést doc. Michaelu Zuklínovou, a to nejen pro její hlavní podíl na rodinněprávní partii osnovy, a předsedu rekodifikační komise Ministerstva spravedlnosti ČR Miloše Tomsu.*“^{167, 168}

¹⁶⁵ Vláda ČR. Prezentace k tiskové konferenci ze dne 9. 5. 2011 – Návrh nového občanského zákoníku. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Prezentace-obcansky-zakonik-9-5-.pdf> (stav k 24. 6. 2011).

¹⁶⁶ Společně s návrhem nového občanského zákoníku vláda schválila zákon o obchodních korporacích a zákon o mezinárodním právu soukromém.

¹⁶⁷ Eliáš, K. Návrh českého občanského zákoníku: Obrat paradigmat. Právní rádce. 2010, č.1. str. 4.

¹⁶⁸ „*První ucelený návrh nového civilního kodexu zveřejnil časopis Právní praxe (č. 5–6/1996). Není tajemstvím, že na něm měl lví podíl F. Zoulík.*“ (In: Eliáš, K., Zuklínová, M. Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. 1. vydání. Praha: Linde, 2001. str. 37.) Tento návrh však nezískal příliš sympatií. Práce na nové kodifikaci byly utlumeny a omezily se jen na přípravu dílčích novel stávajícího zákoníku za účelem jeho sladění s právem EU. Obrat nastal v roce 2000, kdy byla rekodifikační komise působící při Ministerstvu spravedlnosti pověřena vypracováním věcného záměru nového občanského zákoníku tehdejším ministrem spravedlnosti Otakarem Motejlem. „*25. 1. 2000 ministr spravedlnosti Motejl inicioval obnovení prací na přípravě kodexu a udal mu základní koncepční zaměření.*“ (In: Eliáš, K., Havel, B. Osnova občanského zákoníku. Osnova zákona o obchodních korporacích. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009. str. 15.) Věcný záměr občanského zákoníku vláda schválila svým usnesením č. 345 z 18. dubna 2001. „*V květnu 2005 byla představena veřejnosti první verze návrhu, v květnu 2007 připravena druhá verze návrhu, v červnu 2008 první oficiální připomínkové řízení, v dubnu 2009 návrh schválen vládou a odeslán do sněmovny.*“ (In: Vláda ČR. Prezentace k tiskové konferenci ze dne 9. 5. 2011 – Návrh nového občanského zákoníku. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Prezentace-obcansky-zakonik-9-5-.pdf> (z 24.6.2011)) „*Vládní návrh kodexu byl v květnu 2009 předložen Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR, tou však vzhledem ke zkrácenému volebnímu období Poslanecké sněmovny nebyl zařazen k projednání.*“ (In: Eliáš, K., Havel, B. Osnova občanského zákoníku. Osnova zákona o obchodních korporacích. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009. str. 16.) V lednu 2011 se uskutečnilo druhé připomínkové řízení, v dubnu byl návrh odeslán vládě a projednán Legislativní radou vlády. Dne 18. 5. 2011 byl návrh nového občanského zákoníku schválen vládou. 8. 6. 2011 byl návrh nového občanského zákoníku schválen Poslaneckou sněmovnou Parlamentu ČR v prvním čtení. „*Pokud poslanci návrh projednají do konce podzimu 2011, měla by nastat roční lhůta, během níž se na změny připraví všechny resorty a složky justice. Nový zákoník by měla pak začít platit 1. 1. roku 2013.*“ (In: Vláda ČR. Tisková konference ze dne 9. 5. 2011 – Nový občanský zákoník: demokratičtější a moderní právo. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/novy-obcansky-zakonik-demokratictejsi-a-moderni-pravo-83883/> (stav k 24. 6. 2011)). „*Návrh má co do věcných řešení tři základní zdroje. Při jeho zpracování se braly v úvahu zdejší tradice z doby před r. 1950, většina evropských kodifikovaných úprav občanského práva v aktuálním znění a*

Rodinnému právu, jehož „úprava byla tradičně součástí úpravy v občanských zákonících, protože jde o přirozenou část obecného soukromého práva“¹⁶⁹ – nyní obsaženému v zákoně o rodině – je věnována část druhá návrhu občanského zákoníku,¹⁷⁰ zahrnující §§ 647–969 návrhu OZ¹⁷¹, nesoucí označení „Rodinné právo“.¹⁷² Tato část obsahuje právní úpravu práv a povinností osob, které v různých rolích vystupují v rodině – jde zejména o právní úpravu institutu manželství, práv a povinností manželů, rodičů a dětí, o úpravu dalších forem příbuzenství. Tato část

evropské právo.“ (In: Eliáš, K., Havel, B. Osnova občanského zákoníku. Osnova zákona o obchodních korporacích. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009. str. 17.) Ideovými zdroji rekodifikace jsou konkrétně nepřijatý vládní návrh občanského zákoníku z roku 1937 (čímž dochází k návratu k tradici obecného zákoníku občanského z roku 1811) a moderní evropské kodexy – německý, švýcarský, rakouský, italský a nizozemský. „Zákon je moderní a liberální a současně vychází z historických tradic“, charakterizoval kodex ministr spravedlnosti JUDr. Jiří Pospíšil. (In: Vláda ČR. Tisková zpráva ze dne 18. 5. 2011 – Vláda přijala návrh nového občanského zákoníku. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/vlada-prijala-navrh-noveho-obcanskeho-zakoniku--84191/> (stav k 24. 6. 2011)). Nový občanský zákoník je oproštěn od principů a socialistických postulátů vytvořených v 60. letech 20. století, které byly základem nynějšího občanského zákoníku. Jak ministr spravedlnosti zdůrazňuje, jedná se o liberální úpravu vycházející z tradičního pojetí soukromého práva, „z principů přirozeného práva a smluvní volnosti stran za současné ochrany slabšího. Nový občanský zákoník sjednocuje roztržštěnou úpravu soukromého práva do jednoho kodexu.“ (In: Ministerstvo spravedlnosti. Tisková zpráva ze dne 18. 5. 2011 – Vláda schválila rekodifikaci soukromého práva i silnější ochranu spotřebitele v rozhodčím řízení. Dostupné na: <http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?j=33&o=23&k=2375&d=317009> (stav k 24. 6. 2011)).

„Jusnaturalistickou orientací osnova občanského zákoníku navazuje na ústavní pořádek státu, systém občanského práva koncipuje v aristoteliánském duchu jako systém otevřený, v němž přirozená práva člověka a obecné zásady právní mají navrch nad mrtvou literou zákona.“ (In: Eliáš, K. Soukromé právo v pohybu. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005. str. 67)

¹⁶⁹ Eliáš, K., Zuklínová, M. Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. 1. vydání. Praha: Linde, 2001. str. 130.

¹⁷⁰ „Celý systém zákoníku bude založen na úpravě tří hlavních okruhů jako právních institucí, které mají pro obecné právo občanské základní význam: rodina, vlastnictví a smlouva.“ (In: Eliáš, K., Zuklínová, M. Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. 1. vydání. Praha: Linde, 2001. str. 113–114.) Základní osu nového občanského zákoníku tvoří: „(1) člověk, (2) jeho rodina, (3) jeho majetek a osudy tohoto majetku po jeho smrti a (4) poměry, do nichž člověk vstupuje ze své vůle vůči jiným.“ (In: Eliáš, K. Soukromé právo v pohybu. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005. str. 69) Tomu odpovídá i systematika osnovy. Občanský zákoník bude strukturován na a) obecnou část, b) část věnovanou právu rodinnému, c) část věnovanou úpravě absolutních majetkových práv, d) část věnovanou úpravě relativních majetkových práv, e) a část zahrnující ustanovení společná, přechodná a závěrečná. „Návrh nového občanského zákoníku je systematicky rozčleněn do pěti částí. Podle legislativních zvyklostí se jednotlivé části zákona dělí na hlavy, díly a oddíly.“ (In: Informace o návrhu nového občanského zákoníku Ministerstva spravedlnosti. Dostupné na: <http://www.asocr.cz/dokumenty/2011/110216info.pdf> (stav k 24. 6. 2011)).

¹⁷¹ Pro účely této práce všude, kde odkazují na vládní návrh nového občanského zákoníku, pracuji se sněmovním tiskem č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011).

¹⁷² „Zákon o rodině č. 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů, bude celý zrušen a úprava rodinného práva bude vrácena do občanského zákoníku. Přitom rodinné právo zde bude tvořit jediný celek, aniž bude rozděleno a úprava kodexová doplňována zvláštním zákonem, popř. zákoníkem. Důvodem je obecně platný a všude na světě uznávaný princip, že statusové právo a s ním úzce související práva osobní, resp. osobně majetková, mají tvořit jeden celek.“ (In: Eliáš, K., Zuklínová, M. Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. 1. vydání. Praha: Linde, 2001. str. 109–110.)

neopomíjí ani úpravu institutu osvojení a práv a povinností mezi dětmi a dalšími osobami, které jim nahrazují rodiče, či jejich funkci doplňují.

6.2. Úprava institutu rodičovské odpovědnosti v návrhu občanského zákoníku versus principy evropského rodinného práva dle CEFL

6.2.1. Vymezení pojmu rodičovské odpovědnosti v návrhu občanského zákoníku

Problematicke rodičovské odpovědnosti a institutům s ní souvisejícím jsou věnovány oddíl 3 („Rodiče a dítě“), v rámci dílu 2 („Poměry mezi rodiči a dítětem“) hlavy II („Příbuzenství a švagrovství“) návrhu občanského zákoníku.

Vymezení vlastního institutu rodičovské odpovědnosti nalezneme v § 853 návrhu OZ, který pod tímto institutem rozumí souhrn práv a povinností rodičů, „*kteřá spočívají v péči o dítě a v jeho ochraně, v udržování osobního styku s dítětem, v zajišťování jeho výchovy a vzdělání, v určení místa jeho bydliště, v jeho zastupování a spravování jeho jmění.*“ (§ 853 návrhu OZ)

„*Shodně s doporučením Rady Evropy o rodičovské odpovědnosti se bude rodičovskou zodpovědností rozumět i nadále soubor povinností a oprávnění, která směřují k zajištění morálního a materiálního prospěchu dítěte, zejména péči o osobu dítěte (tzv. výchova), zachováním (ochraňováním) osobního vztahu (osobního styku) s ním a zajištěním jeho vzdělání, jeho právního zastoupení, správy jeho jmění a jeho výživy.*“¹⁷³

6.2.2. Principy evropského rodinného práva dle CEFL

Rodinná politika a právní úprava rodinněprávních vztahů je oblastí, jež je podstatným způsobem ovlivněna historickým a kulturním vývojem té které země, totéž platí i pro „*normy rodinného práva, které jsou do jisté míry kulturně determinovány. Důležitým charakteristickým rysem Evropy je různorodost kultur.*“^{174, 175}

¹⁷³ Eliáš, K., Zuklínová, M. Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. 1. vydání. Praha: Linde, 2001. str. 172.

¹⁷⁴ Boele-Woelki, K. Cesta k evropskému rodinnému právu. Právní praxe. 1999, č. 2–3. str. 127.

¹⁷⁵ „*Ačkoliv rodinné právo se v domácích legislativách stále vyznačuje značnou odlišností, vliv evropských norem na vnitrostátní rodinné právo se začíná projevovat stále zřetelněji.*“ (In: Boele-Woelki, K. Cesta k evropskému rodinnému právu. Právní praxe. 1999, č. 2–3. str. 127.)

Problematikou rodinného práva se v rámci Evropy zabývá Komise pro evropské rodinné právo (Commission on European Family Law, dále CEFL), mezinárodní nezávislá skupina odborníků, která působí od roku 2001, a která si na základě studia vývoje rodinného práva v jednotlivých evropských zemích dala za cíl nalézt společné rysy právních úprav a na základě nich vypracovat tzv. „Principy evropského rodinného práva.“^{176, 177}

Zásady z oblasti rodičovské odpovědnosti se do středu pozornosti CEFL dostaly v roce 2003. Výsledky úsilí Komise se dostavily počátkem roku 2008, kdy spatřily světlo světa „Principy evropského rodinného práva“ týkající se rodičovské odpovědnosti, uvozené preambulí, v níž jsou uvedeny důvody, které stály za přijetím těchto principů.¹⁷⁸

Komise pro evropské rodinné právo definuje rodičovskou odpovědnost (parental responsibility) následujícím způsobem: „*Parental responsibilities are a collection of rights and duties aimed at promoting and safeguarding the welfare of the child. They encompass in particular: (a) care, protection and education; (b) maintenance of personal relationships; (c) determination of residence; (d) administration of property, and (e) legal representation.*“^{179, 180}

Dle principu 3:2 (Nositelé rodičovské odpovědnosti) bodu 1 má rodičovskou odpovědnost každá osoba, které náleží zcela nebo zčásti práva a povinnosti uvedené ve vymezení pojmu rodičovské odpovědnosti v principu 3:1. Práva a povinnosti plynoucí

¹⁷⁶ „Prvním počinem Komise byly principy práva rozvodového a práva, jímž se spravuje právo na výživné mezi rozvedenými manželi (2004).“ (In: Pauknerová, M., Tomášek, M. Nové jevy v právu na počátku 21. století. IV. Proměny soukromého práva. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2009. str. 233.)

¹⁷⁷ Důvody úsilí Komise pro evropské rodinné právo vypracovat obecné principy evropského rodinného práva byly různé. Obecným důvodem byla jejich užitečnost, konkrétními potom fakt, že mohou sloužit „jako zdroj inspirace pro domácí i mezinárodní zákonodárce. Druhou rolí evropského rodinného práva je fungovat jako alternativní nebo podpůrné právo, které je rozhodné v případě, že v právním vztahu jsou cizí prvky a když vnitrostátní právo označené mezinárodním právem soukromým nemůže být soudem stanoveno. Třetí funkci navrhuje De Groot: použití volitelného evropského práva v mezinárodních právních vztazích namísto uchýlování se k vnitrostátním právům.“ (In: Boele-Woelki, K. Cesta k evropskému rodinnému právu. Právní praxe. 1999, č. 2–3. str. 125–126.)

¹⁷⁸ K tomu blíže viz: Principles of European Family Law regarding Parental Responsibilities. Dostupné na: <http://www.ceflonline.net/Reports/Principles PR English.pdf> (stav k 24. 6. 2011).

¹⁷⁹ Principles of European Family Law regarding Parental Responsibilities. Kapitola 1, princip 3:1 (pojem rodičovská odpovědnost). Dostupné na: <http://www.ceflonline.net/Reports/Principles PR English.pdf> (stav k 24. 6. 2011).

¹⁸⁰ Rodičovská odpovědnost je soubor práv a povinností zaměřených na podporu a zajištění blaha (zájmu, resp. nejlepšího zájmu) dítěte. Tento soubor obsahuje zejména: (a) péči, ochranu a výchovu; (b) udržování osobního kontaktu (styku); (c) určení místa pobytu (bydliště); (d) správu majetku a (e) zákonné zastoupení dítěte.

z rodičovské odpovědnosti mají oba rodiče.¹⁸¹ Rodičovskou odpovědnost vykonávají společně a v zájmu dítěte. Rodiče, jimž náleží rodičovská odpovědnost, mají při výkonu rodičovské odpovědnosti stejná práva a povinnosti. Je-li to možné, vykonávají je společně.

Příslušné orgány jsou oprávněny přiznat rodičovskou odpovědnost třetí osobě (od rodičů dítěte odlišné osobě). Takové třetí osobě náleží rodičovská odpovědnost vedle rodičů dítěte nebo namísto nich. Jedná se o jedno z opatření na ochranu dítěte, či v případě že dítě žije více než 3 roky s osobou, která požádá o přiznání rodičovské odpovědnosti.

Vůdčím hlediskem při jakémkoliv rozhodování o osobě dítěte (v každé záležitosti dítěte, která náleží do rodičovské odpovědnosti), je blaho (zájem, resp. nejlepší zájem) dítěte a jeho autonomie, která by měla být vždy respektována, a to s ohledem na stupeň vývoje dítěte a jeho potřebu jednat samostatně.

6.2.3. Změny, které přináší návrh občanského zákoníku v institutu rodičovské odpovědnosti

6.2.3.1. Posun v oblasti terminologické

První významnou a na první pohled patrnou změnou je posun v oblasti terminologické.

Návrh občanského zákoníku nahrazuje dosud užívaný pojem „rodičovská zodpovědnost“ zavedený do našeho právního řádu tzv. velkou novelou zákona o rodině v roce 1998, výrazem „rodičovská odpovědnost“ v souladu s celkovou koncepcí odpovědnosti v návrhu.

Důvodová zpráva k návrhu občanského zákoníku tento počín zdůvodňuje faktem, že výrazy „odpovědnost“ a „zodpovědnost“ jsou synonyma, a tedy postrádá jakýkoliv smysl označovat v občanském zákoníku totéž dvěma různě znějícími slovy. Pojem odpovědnost však v tomto smyslu není spojen se sankcemi v případě nesplnění povinností, nýbrž je zdůrazňováno řádné (odpovědné) plnění povinností a řádný (odpovědný) výkon práv.

¹⁸¹ Rodičovská odpovědnost nemůže být dotčena ani zrušena rozhodnutím o neplatnosti manželství nebo jiného formalizovaného životního společenství, ani zákonným či skutečným oddělením rodičů. (Princip 3:10)

Nový termín „rodičovská odpovědnost“ má širší obsah oproti doposud užívanému pojmu „rodičovská zodpovědnost“, neboť zahrnuje více složek než doposud.

Institut rodičovské odpovědnosti zahrnuje následující složky: 1. péči o dítě a jeho ochranu, 2. udržování osobního styku s dítětem, 3. zajištění výchovy a vzdělání dítěte, 4. určení místa pobytu (bydliště) dítěte, 5. zastupování dítěte v právních úkonech, 6. spravování jmění dítěte.

Účelem a smyslem všech povinností a práv k dítěti je zajištění morálního a hmotného prospěchu dítěte. (§ 851 odst. 2 návrhu OZ) Při plnění všech povinností a výkonu práv vůči dítěti nebo ve prospěch dítěte jsou si rodiče rovni. Vždy a za všech okolností jsou především povinni chránit práva a zájmy dítěte, které není pouhým objektem, ale vlastním subjektem vztahu rodičů a dítěte – s odpovídajícími (tzv. participačními) právy – na což je kladen důraz.

Posun v oblasti terminologické, nejen že lépe odpovídá celkové koncepci odpovědnosti v návrhu občanského zákoníku, ale je v souladu rovněž s „Principy evropského rodinného práva“, které tento pojem pro označení nejdůležitějších práv a povinností rodičů ve vztahu ke svým dětem taktéž užívají.

6.2.3.2. Péče o dítě a jeho ochrana

Návrh občanského zákoníku upravuje problematiku péče o dítě a jeho ochranu v § 875 a násl. návrhu OZ. Výslovně hovoří nikoliv jen o povinnosti a právu rodičů pečovat o své dítě, nýbrž zdůrazňuje péči a ochranu osoby dítěte. Předmětem zájmu je tu tělo dítěte, ve smyslu péče o jeho zdraví, dobré životní podmínky (včetně stravy a střechy nad hlavou). Souladně s platnou právní úpravou také návrh občanského zákoníku neopustil tezi o rozhodující úloze rodičů při výchově dítěte.

Nově jsou upravena některá práva rodičů, jež byla doposud pouze vyvozována právní teorií, a to z obecného práva a povinnosti péče o dítě. Mezi tato nově výslovně upravená práva lze zařadit úpravu rozhodování rodiče o vzdělání a pracovním uplatnění dítěte (§ 875 odst. 2 návrhu OZ), právo rodiče svěřit péči o dítě a jeho ochranu jiné osobě (§ 876 návrhu OZ), právo rodiče žádat od osoby, která dítě zadržuje protiprávně, předání dítěte, a to i když je touto osobou druhý rodič (§ 877 odst. 1 návrhu OZ).

Rozhodující a nezastupitelný význam rodičů při výchově dítěte zdůrazňuje § 879 odst. 1 návrhu OZ, dle něhož *„rodiče mají rozhodující úlohu ve výchově dítěte. Rodiče*

mají být všestranně příkladem svým dětem, zejména pokud se jedná o způsob života a chování v rodině“ (§ 879 odst. 1 návrhu OZ), mají být řádnými rodiči. Tímto ustanovením je zdůrazněna obecně známá skutečnost, že rodiče jsou tím nezastupitelným činitelem při výchově dítěte. „Rozhodující úlohu by v tomto ohledu měl mít rodič vždy, bez ohledu na to, v jakém prostředí se právě dítě nalézá, kdo dítě fakticky vlastně vychovává.“¹⁸²

„Principy evropského rodinného práva“ ukládají nositelům rodičovské odpovědnosti poskytnout dítěti takovou péči, ochranu a výchovu, které jsou souladné s individualitou každého dítěte a potřebami jeho vývoje. (Princip 3:19 (1))

Ohledně výchovných prostředků nepřináší návrh občanského zákoníku žádnou podstatnou změnu, pouze upřesnění. Obdobně jako současná platná právní úprava klade důraz na jejich přiměřenost a vyloučení jakéhokoliv ohrožení zdraví dítěte, jeho rozvoje, či lidské důstojnosti. Důvodová zpráva zdůrazňuje, že pod pojmem výchovné prostředky nelze rozumět jen prostředky negativní (sankce), zejména pak tresty tělesné (k jejichž zákazu i přes výtky mezinárodních institucí nedošlo), naopak zdůrazňuje používání prostředků aktivujících a prevenčních.

„Principy evropského rodinného práva“ v tomto směru konstatují, že dítě by nemělo být vystaveno tělesným trestům či ponižujícímu zacházení. (Princip 3:19 (2))

Povinnost a právo rodiče pečovat o osobu svého dítěte v sobě zahrnuje bohatou a rozmanitou škálu právem regulovaných činností, mezi které lze zařadit fyzickou péči o dítě, jeho ochranu, řízení jeho jednání, dohled nad ním, styk s ním, ..., obecně péči o něho jakožto o bytost sociální, myslící, cítící.

Vždy je ovšem třeba si uvědomit a zdůraznit, že každé dítě je subjektem aktivním (samostatnou osobností), a proto na něm není možné vynucovat slepou poslušnost (obdobu podřízenosti moci otcovské).

Jak již bylo předesláno výše, návrh občanského zákoníku obsahuje ustanovení, jejichž obsah byl doposud vyvozován pouze výkladem bez výslovného zakotvení v platné právní úpravě, a to zejm. § 876 návrhu OZ (právo rodičů svěřit péči o dítě a jeho ochranu jiné osobě – kromě nich může takto rozhodnout už jen soud)¹⁸³ a § 877

¹⁸² Důvodová zpráva k § 879 návrhu občanského zákoníku, str. 771 sněmovního tisku č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011).

¹⁸³ „Takové rozhodnutí zásadně nemá vliv na existenci žádné z těchto dílčích povinností a práv rodičů, tím méně pak na jiné rodičovské povinnosti a práva.“ (Důvodová zpráva k § 876 návrhu občanského

návrhu OZ (zakotvující oprávnění rodiče či osoby, která o dítě oprávněně pečuje, žádat po každém, včetně druhého rodiče, kdo mu dítě protiprávně zadržuje, jeho navrácení).

Návrh občanského zákoníku je nově obohacen o úpravu práva resp. povinnosti partnera¹⁸⁴ rodiče, který s rodičem dítěte žije manželským způsobem života, podílet se za předpokladu, že žije s dítětem a jeho rodičem v rodinné domácnosti, na péči a výchově dítěte. Důvodová zpráva k § 880 návrhu občanského zákoníku zde hovoří o „sociálním rodiči“.

Partner rodiče dítěte, který žije společně s dítětem, může spolurozhodovat v běžných záležitostech dítěte, pokud to není v rozporu s rozhodnutím druhého rodiče. (Princip 3:18) Pokud by tento partner rodiče dítěte dítě adoptoval jako rodič, rodičovská odpovědnost druhého rodiče by měla být ukončena. (Princip 3:30 (2))

Ustanovení týkající se péče o dítě a jeho ochrany doplňuje ustanovení, které upravuje podíl dítěte na péči o chod domácnosti. (§ 881 návrhu OZ) „Domácí povinnosti“ dítěte jsou podmíněny životem dítěte s rodiči, či jedním z nich v rodinné domácnosti a řádnou péčí o ně ze strany jeho rodičů. Zánik povinnosti dítěte podílet se na péči o chod rodinné domácnosti svou vlastní prací či peněžními prostředky, má-li vlastní příjem, popř. oběma způsoby, je vázán na zánik poskytování výživy rodičů dítěti. Pro určení podílu dítěte na péči o chod domácnosti jsou určující jednak možnosti a schopnosti dítěte a jednak odůvodněné potřeby členů rodiny.

Mezi neméně významná ustanovení patří povinnost a zároveň právo osobního styku s dítětem, jemuž byly věnovány §§ 882–886 návrhu OZ pod vlastním nadpisem „Osobní styk rodiče s dítětem“. Tato ustanovení konkretizují stýkání se rodiče s dítětem včetně povinnosti na straně rodičů zdržet se všeho, co narušuje vztah dítěte k oběma rodičům, nebo co výchovu dítěte ztěžuje.

„Rodič, který má dítě v péči, má vůči poměru »druhý rodič – dítě« vlastně postavení třetí osoby, která je vázána povinností, a to nejen negativní povinností nerušit

zákoníku, str. 770 sněmovního tisku č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011). Rodiče se kdykoliv mohou zase své role ujmout.

¹⁸⁴ Partnerem zde rozumím: manžela či partnera rodiče dítěte, ale také osobu, která s rodičem dítěte žije, aniž s ním uzavřela manželství nebo registrované partnerství.

(zdržet se rušení), ale pozitivně aktivně konat (totiž styk umožnit). Obligatorní sankcí pro případ nesplnění je nové rozhodování soudu.“¹⁸⁵

Taktéž „Principy evropského rodinného práva“ zaručují dítěti a jeho rodičům právo zachovávat a pěstovat spolu navzájem pravidelný styk. Styk se uskutečňuje nejen mezi dítětem a jeho rodiči, ale i mezi dítětem a jeho dalšími blízkými příbuznými. Styk se může uskutečňovat také mezi dítětem a osobami, ke kterým má dítě úzký osobní vztah. (Princip 3:25) „Principy evropského rodinného práva“ dále vymezují obsah takového styku. Styk zahrnuje pobyt dítěte po omezenou dobu a setkávání se s rodičem nebo jinou osobou, s níž normálně nežije. Dále styk zahrnuje každou formu komunikace mezi dítětem a touto osobou. Styk má být vždy v zájmu dítěte. (Princip 3:26)¹⁸⁶

6.2.3.3. Zastupování nezletilého dítěte

Problematika zastoupení nezletilého dítěte je v návrhu občanského zákoníku obsažena v §§ 887–890 návrhu OZ pod označením „Zastoupení dítěte“. Jedná se víceméně o přepis dosavadní právní úpravy, formulačně upravený, nově s možností rodičů jakožto zákonných zástupců „*pro vyřízení záležitosti dítěte, nejedná-li se o záležitost osobního stavu, uzavřít smlouvu o zastoupení osobou s odbornými znalostmi, popřípadě s jinou vhodnou osobou.*“ (§ 889 návrhu OZ) Zde je třeba upozornit, že smlouvu o zastoupení mohou ve prospěch nezletilého dítěte uzavřít nejen rodiče, ale taktéž nezletilé dítě se může nechat zastoupit osobou s odbornými znalostmi a je „*oprávněno kontrahovat smlouvu o zastoupení s kýmkoli, kdo je schopen a ochoten dítě zastupovat a dítě samo si přeje, aby je zastoupila právě tato osoba.*“¹⁸⁷ Uzavření smlouvy o zastoupení nezletilým dítětem však nemá vliv na zákonné zastoupení dítěte rodiči.

¹⁸⁵ Důvodová zpráva k §§ 882–885 návrhu občanského zákoníku, str. 772 sněm. tisku č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011).

¹⁸⁶ Rodiče mohou ohledně styku s dítětem uzavřít dohodu, která vždy musí odpovídat nejlepšímu zájmu dítěte. Příslušný orgán může dohodu přezkoumat. Vyžaduje-li to zájem dítěte, může příslušný orgán styk dítěte omezit, ukončit nebo stanovit mu podmínky.

¹⁸⁷ Důvodová zpráva k § 889 návrhu občanského zákoníku, str. 773 sněmovního tisku č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011).

Současné znění je doplněno o odkaz na ustanovení o ochraně poctivé třetí osoby.¹⁸⁸ Zároveň je výslovně připomenuto, že i otázka zastupování náleží mezi takové, kdy se lze domáhat, aby rozhodl soud.¹⁸⁹

Právo a povinnost rodičů zastupovat své nezletilé dítě má v porovnání s ostatními rodičovskými právy zvláštní povahu a důležitost, neboť jeho smyslem je zabezpečit ochranu nezletilého dítěte, které nenabylo plné svéprávnosti, v právním životě a umožnit mu právně jednat.

„Principy evropského rodinného práva“ stanoví, že nositelé rodičovské odpovědnosti zastupují na základě zákona své dítě ve všech záležitostech, které se týkají jeho osoby nebo majetku. Nejde o případ zákonného zastoupení, je-li tu konflikt v zájmech mezi dítětem a nositelem rodičovské odpovědnosti. Podle věku a zralosti má dítě právo v řízení, které se ho týká se zastupovat samo. (Princip 3:24)

Rodiče, jímž rodičovská odpovědnost náleží společně, mají právo jednat v běžných záležitostech dítěte samostatně. Naproti tomu, pokud jde o důležitá rozhodnutí (např. jde o otázky výchovy, lékařské výkony, místo pobytu dítěte, nebo o péči o majetek dítěte) musejí je rodiče činit společně. Pouze jde-li o naléhavé případy, je rodič oprávněn jednat samostatně, ovšem s povinností druhého rodiče neprodleně (ihned jak je to možné) informovat.¹⁹⁰

6.2.3.4. Správa jmění dítěte

Zatímco u rozboru dvou předešlých složek rodičovské odpovědnosti dle úpravy v návrhu občanského zákoníku (péče o dítě a jeho ochrana a zastupování dítěte) jsem na mnohých místech dospěla k závěru, že se současně platná právní úprava obsažená v zákoně o rodině podstatným způsobem neliší od úpravy v návrhu občanského

¹⁸⁸ „Došlo-li k popření otcovství právní jednání učiněná otcem jako zákonným zástupcem zůstávají nedotčena.“ (§ 890 návrhu OZ)

¹⁸⁹ „Nedojde-li mezi zákonným a smluvním zástupcem k dohodě, rozhodne soud v souladu se zájmy dítěte.“ (§ 889 odst. 3 návrhu OZ)

¹⁹⁰ V souladu s nejlepším zájmem dítěte, mohou rodiče, kterým společně přísluší rodičovská odpovědnost, uzavírat spolu dohody o výkonu rodičovské odpovědnosti. Takovou dohodu může přezkoumat příslušný orgán – soud nebo administrativní úřad. Nemohou-li se rodiče dohodnout ohledně důležité záležitosti, mohou se obrátit na příslušný orgán. Tento orgán by měl nejprve usilovat o dosažení dohody mezi rodiči, není-li dohoda možná, má rozdělit výkon rodičovské odpovědnosti mezi rodiče nebo má neshodu rozhodnout jinak. Na základě dohody rodičů, či na základě rozhodnutí příslušného orgánu a je-li to v souladu s nejlepšími zájmy dítěte, může rodič vykonávat rodičovskou odpovědnost sám. Má-li rodičovskou odpovědnost jen jeden z rodičů, vykonává ji pouze on sám. Jiná osoba než rodič může navíc (spolu s rodičem) nebo na místě rodiče vykonávat rodičovskou odpovědnost úplně nebo zčásti.

zákoníku, a že se jedná víceméně o přepis dosavadní právní úpravy, popř. formulačně upravený, ohledně správy jmění nezletilého dítěte platí jiné, neboť znění návrhu občanského zákoníku obsahuje mnoho změn, mnohé nové. V následujících řádcích bych se ráda zaměřila na to podstatné.

Práva a povinnosti rodičů při správě jmění nezletilého dítěte jakožto jedné ze složek rodičovské odpovědnosti jsou upraveny v §§ 891–900 návrhu OZ, pod označením „Péče o jmění dítěte“. Základní povinnost a zároveň právo rodičů spravovat jmění nezletilého dítěte s péčí řádného hospodáře má v naší právní úpravě své místo již celá staletí. Novinkou však je povinnost rodičů jakožto správců jmění dítěte uložit peněžní prostředky, ohledně kterých lze předpokládat, že jich nebude zapotřebí ke krytí výdajů souvisejících s majetkem dítěte, někam na bezpečné místo – do peněžního ústavu, či je bezpečně investovat, neboť jak stanoví důvodová zpráva, v pojmu bezpečné nakládání je obsažena i zásada, že peníze mají nést zisk.

Toto ustanovení odpovídá Principu 3:22 evropského rodinného práva, který stanoví, že ten, komu náleží rodičovská odpovědnost, spravuje majetek dítěte s náležitou péčí tak, aby majetek zachoval a pokud možno i zvyšoval jeho hodnotu. Při správě majetku dítěte nesmějí nositelé rodičovské odpovědnosti nic z majetku dítěte darovat, ledaže by šlo o plnění morálního závazku. Příjem z majetku dítěte, kterého není třeba k řádné správě majetku nebo k výchově dítěte, lze použít pro potřeby rodiny. Nositel rodičovské odpovědnosti nespravuje majetek, který dítě zdědilo nebo dostalo darem, pokud tak nařídil zůstavitel nebo dárce. (Princip 3:23 (1)) Nespravuje ani výdělek dítěte, ledaže dítě nemá dostatečný věk nebo zralost, aby rozhodovalo samo. (Princip 3:23 (2)) Pokud má mít nakládání s majetkem hospodářské následky pro dítě, je třeba, aby ten, komu náleží rodičovská odpovědnost, získal souhlas příslušného orgánu. (Princip 3:23 (3))

V případě porušení povinnosti rodičů spravovat jmění nezletilého dítěte s péčí řádného hospodáře (např. v situaci, kdy rodič uzavřením nevýhodné smlouvy vyvolá dluhy v neprospěch jmění dítěte), návrh občanského zákoníku vylučuje toto přičítat k tíži dítěte, a proto nastupuje solidární odpovědnost rodičů za škodu takto způsobenou. (§ 891 odst. 3 návrhu OZ)

Návrh občanského zákoníku přináší revoluční změnu v souvislosti s obsahem § 28 platného občanského zákoníku, který nikdy nebyl v teorii jednotně vykládán, a

požaduje jeho změnu v podobě přijetí zcela opačného principu spočívajícího v zásadě, že „*rodiče, jednají-li právně dotýkající se zájmu dítěte dispozicí s jeho jměním, to jest disponují-li jeho majetkovými právy a povinnostmi, potřebují souhlas soudu.*“¹⁹¹

Výjimku z tohoto pravidla představují jen jednání běžná či obvyklá (dle důvodové zprávy např. běžné udržovací náklady, nákupy, které se opakují apod.) a dále jednání svou povahou sice výjimečná, ale týkající se jen nepatrné majetkové hodnoty (dle důvodové zprávy např. obdarování prosebníka na ulici drobnou mincí).

Za účelem zvýšení právní jistoty § 893 návrhu OZ ve své druhém odstavci uvádí demonstrativní výčet právních jednání, ke kterým je souhlas soudu nutný vždy pod sankcí absolutní neplatnosti.¹⁹²

Na první pohled zřejmou novinku představuje zakotvení základního pravidla tržních demokracií, a to že „*osoba, která není schopna se řádně starat o své záležitosti (popř. o níž lze mít za to, že se nedokáže řádně starat o své vlastní záležitosti) není osobou, o které lze předpokládat, že je schopna postarat se o majetkové záležitosti někoho jiného – a zde dokonce nezletilého, čili osoby, o kterou je třeba zvlášť pečovat.*“¹⁹³ Z tohoto důvodu byla do návrhu občanského zákoníku zakotvena norma stanovící, že „*povinnost a právo rodiče pečovat o jmění dítěte zaniká prohlášením úpadku na majetek rodiče.*“ (§ 896 odst. 1 věta první návrhu OZ) K zániku povinnosti a práva rodiče – úpadce pečovat o jmění nezletilého – dochází ex lege právní mocí rozhodnutí o prohlášení konkurzu, a to zásadně jednou pro vždy. S ohledem na zmírnění tvrdosti tohoto ustanovení a na možný výskyt situací, ve kterých je na místě odstranit toto omezení rodiče – bývalého úpadce – stanoví návrh občanského zákoníku možnost soudu na návrh rodiče či opatrovníka pro správu jmění rozhodnout o obnovení povinnosti a práva pečovat o jmění dítěte na základě posouzení, že skutečně nastala situace, kdy je možné omezení rodičovské odpovědnosti zrušit, neboť je to v zájmu dítěte a uplynula lhůta tří let od zrušení konkurzu.

¹⁹¹ Důvodová zpráva k § 893 návrhu občanského zákoníku, str. 774 sněmovního tisku č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011).

¹⁹² Dle § 893 odst. 3 návrhu OZ „*k právnímu jednání rodiče, k němuž schází potřebný souhlas soudu, se nepřihlíží.*“

¹⁹³ Důvodová zpráva k § 896 návrhu občanského zákoníku, str. 775 sněmovního tisku č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011).

Správa jmění dítěte jeho rodiči končí v okamžiku nabytí plné svéprávnosti dítěte, čímž dítě získává plnou právní schopnost pečovat o své jmění samostatně, samostatně je spravovat. *„Jakmile dítě nabude plné svéprávnosti, odevzdají mu rodiče jmění, které spravovali, ..., a podají dítěti vyúčtování ze správy jmění bez zbytečného odkladu, nejpozději však do šesti měsíců ode dne, kdy dítě nabylo plné svéprávnosti. Vyúčtování není zapotřebí, pokud je dítě nežadá.“* (§ 897 odst. 1 návrhu OZ) V souvislosti s vyúčtovací povinností rodičů, která je v návrhu občanského zákoníku stanovena jako pravidlo oproti současné právní úpravě, kdy rodiče tuto povinnost nesou jen v případě, požádá-li je dítě o vyúčtování do jednoho roku od skončení správy, zkrátil návrh občanského zákoníku lhůtu danou pro její splnění na šest měsíců (pro případ, že vyúčtovací povinnost nebyla splněna „bez zbytečného odkladu“ ode dne, kdy dítě nabylo svéprávnosti) a umožnil již svéprávnému dítěti zprostit své rodiče této povinnosti správu vyúčtovat.

Další neméně významnou novinkou je oprávnění rodičů požadovat *„náhradu nákladů, které vznikly jak přímo při správě tak v souvislosti s ní. Nemůže jít jen o náklady nezbytné, ale i o náklady vhodné, popřípadě náhodně vzniklé, ledaže by šlo o náklady výslovně nadbytečné, nepotřebné, zkrášlující jen ze subjektivního pohledu rodičů apod.“*¹⁹⁴

Novinkou je také možnost rodičů při splnění zákonem stanovených podmínek žádat po odevzdání spravovaného jmění dítěti přiměřenou odměnu, popř. i odměnu během trvání správy, neboť správa rozsáhlého anebo rozmanitého jmění si žádá potřebu vynakládání často i značného pracovního úsilí.

Jak je z výše uvedeného patrné, naše platná právní úprava, stejně jako právní úprava obsažená v návrhu občanského zákoníku, s uvedenými „Principy evropského rodinného práva“ nijak nekoliduje, naopak je s nimi v souladu.

¹⁹⁴ Důvodová zpráva k §§ 897–899 návrhu občanského zákoníku, str. 776 sněmovního tisku č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011)

Slovo závěrem

„Od počátku moderního zákonodárství v soukromoprávních věcech i od prvních projektů moderního systému soukromého práva datovaných prvními léty XIX. stol. je úprava manželských a rodinných vztahů chápána jako integrální část občanských zákoníků a občanského práva.“¹⁹⁵ I v současné době teorie rodinného práva vymezuje rodinné právo, jehož předmětem úpravy je téma mé diplomové práce jako součást práva soukromého, přesto na našem území existovalo období započaté k 1. 1. 1950, kdy nabyt účinnosti zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, kterým bylo rodinné právo vytrženo z obecného práva občanského a upraveno v samostatném kodexu, mimo občanský zákoník. Toto období nyní spěje ke svému závěru, a to v souvislosti s rekodifikací soukromého práva v ČR, jejíž integrální součástí bude i rodinné právo, a to proto, „aby nový civilní kodex zahrnoval, jak je to všude ve státech se srovnatelným právním prostředím obvyklé a jak tomu bylo až do r. 1950 i u nás, zásadně veškerou soukromoprávní materii.“¹⁹⁶

„Skutečnost, že rodinné vztahy se po více než šedesáti letech relativně samostatného vývoje ve zvláštním rodinném kodexu vracejí do »všeobjímající« náruče občanského zákoníku, vzbudila v počátcích přípravy návrhu nového občanského zákoníku mnoho diskusí a opačných stanovisek.“¹⁹⁷

Jedná se však o změnu velice pozitivní, neboť „po té, co zákon o rodině byl pomocí zákona o sociálně-právní ochraně dětí oproštěn od takřka všech veřejnoprávních ustanovení, a stal se tak zásadně soukromoprávním předpisem, nemůže nadále stát o samotě (i když je tu již několik desítek let výslovná vazba na občanský zákoník). Jako soukromoprávní předpis patří do soukromoprávního kodexu. Taková je evropská kontinentální tradice (prakticky bezvýjimečně sledovaná) a není důvod (po vzorech nota bene! překonaných) se od ni i nadále odchylovat.“¹⁹⁸

¹⁹⁵ Eliáš, K., Zuklínová, M. Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. 1. vydání. Praha: Linde, 2001. str. 26–27.

¹⁹⁶ Zuklínová, M. Budoucí občanský zákoník a rodinné právo. (Několik malých zamyšlení de lege ferenda). Acta Universitatis Carolinae – Iuridica. 2003, č. 1–2. str. 141.

¹⁹⁷ Hrušáková, M. ABGB a rodinné právo: Rodinné právo ve světle společenských změn. Univerzita Palackého v Olomouci: Právnická fakulta. Dostupné též na: http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF/20_let_PF/Hrusakova_CJ.doc (stav k 24. 6. 2011)

¹⁹⁸ Zuklínová, M. Budoucí občanský zákoník a rodinné právo. (Několik malých zamyšlení de lege ferenda). Acta Universitatis Carolinae – Iuridica. 2003, č. 1–2. str. 143.

I když s ohledem na tzv. velkou novelu zákona o rodině provedenou v roce 1998 nejsou změny v oblasti nové úpravy rodinného práva tak razantní jako je tomu v některých jiných částech návrhu, je třeba uvést, že nová úprava rodinného práva oproti dosavadnímu stavu je komplexnější, některé otázky upravuje podrobněji, zavádí nové instituty, zejména institut „rodičovské odpovědnosti“, který tak po třinácti letech nahrazuje dosavadní institut „rodičovské zodpovědnosti“ zavedený do našeho právního řádu právě v roce 1998. Zahnutí úpravy rodinného práva do občanského zákoníku zákonodárce přispívá k odstranění jednoho z největších nedostatků dosavadní právní úpravy soukromoprávních vztahů, a to její roztržitosti v několika různých právních předpisech.

Seznam zkratek

ABGB – Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie, vyhlášen patentem z 1. června 1811, č. 946 Sb.z.s.

CEFL – Commision on European Family Law

CIC – Codex iuris canonici

ESLP – Evropský soud pro lidská práva

LZSP – Listina základních práv a svobod

MPOSKP – Mezinárodní pakt o občanských, sociálních a kulturních právech vyhlášený pod č. 120/1976 Sb.

OSN – Organizace spojených národů

OSŘ – zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

OZ – zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

TZ – zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů

ZOR – zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

ZOSPOD – zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

ZPR – zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, ve znění pozdějších předpisů

ZSVM – zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů

Použitá literatura

Monografie

Andrlík, J., Blažke, J., Kafka, A. Komentář k zákonu o právu rodinném. 3. vydání. Praha: Orbis, 1954.

Brabcová, V., a kol. Manželství, rodina, rodičovství. 2. vydání. Praha: Horizont, 1973.

Eliáš, K., a kol. Občanský zákoník. Velký akademický komentář. 1. svazek. Praha: Linde, 2008.

Eliáš, K., Havel, B. Osnova občanského zákoníku. Osnova zákona o obchodních korporacích. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009.

Eliáš, K., Zuklínová, M. Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. 1. vydání. Praha: Linde, 2001.

Eliáš, K. Soukromé právo v pohybu. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005.

Holub, M. Rodina a právo. 1. vydání. Praha: Právní poradna Práce, 1987.

Hrdina, A. Kanonické právo. Praha: Eurolex Bohemia, 2002.

Hrušáková, M. Dítě, rodina, stát. Úvahy nad právním postavením dítěte. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1993.

Hrušáková, M. a kolektiv. Zákon o rodině. Komentář. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2005.

Hrušáková, M. a kolektiv. Zákon o rodině. Komentář. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009.

Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1998.

Jehlička, O., Švestka, J., Škárová, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. 9. vydání. Praha: C. H. Beck, 2004.

Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. Římské právo. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1995.

Klabouch, J. Manželství a rodina v minulosti. 1. vydání. Praha: Orbis, 1962.

Kolektiv autorů Právnické fakulty UK. Dějiny evropského kontinentálního práva. Praha: Linde, 2003.

Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J., a kol. Občanské právo hmotné 1. 4. vydání. Praha: ASPI, 2005.

- Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J., a kol. Občanské právo hmotné 3. 4. vydání. Praha: ASPI, 2007.
- Matějček, Z. O rodině vlastní, nevlastní a náhradní. vydání. Praha: Portál, 1994.
- Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.
- Mišurcová, V. Práva dítěte 2001–2010 v dokumentech OSN. Praha: Česká sekce DCI, 2002.
- Možný, I. Rodina a společnost. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008.
- Pauknerová, M., Tomášek, M. Nové jevy v právu na počátku 21. století (IV.). Proměny soukromého práva. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2009.
- Plecitý, V. Zákon o rodině. Komentář. Praha: Euronion, 2007.
- Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2009.
- Pöthe, P. Dítě v ohrožení. 1. vydání. Praha: Nakladatelství G plus G, 1996.
- Práva dítěte v dokumentech. Praha: Odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra ve spolupráci s Českou sekcí mezinárodní ochrany dětí a Fondem ohrožených dětí, 1998.
- Procházka, V. Příruční slovník naučný – III. díl. 1. vydání. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1966.
- Radvanová, S., Zuklínová, M. Kurs občanského práva. Instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999.
- Rouček, F., Sedláček, J., a kol. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935.
- Schelleová, I., Schelle, K. Civilní kodexy. 1811 – 1959 – 1964. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1993.
- Singly, F. Sociologie současné rodiny. 1. vydání. Praha: Portál, 1999.
- Skřejpek, M. Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě. 1. vydání. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999.
- Tretera, J. R. Konfesní právo a církevní právo. 1. vydání. Praha: Jan Krigl nakladatelství, výroba, expedice tiskovin, 1997.
- Veselá, R., a kol. Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy. Praha: Eurolex Bohemia, 2003.
- Zedníček, M. Codex iuris canonici. Kodex kanonického práva. 1. vydání. Praha : Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1994.

Články

- Boele-Woelki, K. Cesta k evropskému rodinnému právu. *Právní praxe*. 1999, č. 2–3.
- Bubelová, K. Porušení práva na rodinný život. *Právní fórum*. 2009, č. 7.
- Eliáš, K. Návrh nového občanského zákoníku: Obrat paradigmat. *Právní rádce*. 2010, č. 1.
- Haderka, J. F. Právní postavení prarodičů vůči vnukům (v osobní oblasti) v současném rodinném právu. *Právní rozhledy*. 1999, č. 10.
- Haderka, J. F. Případ Keegan versus Irsko. *Právní rozhledy*. 1995, č. 8.
- Hrušáková, M. ABGB a rodinné právo: Rodinné právo ve světle společenských změn. Univerzita Palackého v Olomouci: Právnická fakulta. Dostupné též na: http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF/20_let_PF/Hrusakova_CJ.doc (stav k 24. 6. 2011).
- Kalvach, M. Zamyšlení nad problematikou náhradního mateřství. *Zdravotnictví a právo*. 2009, č. 7–8.
- Králíčková, Z. Tradice a inovace v rodinném právu se zaměřením na rodičovství. Sborník příspěvků z konference konané na PrF MU dne 25. září 2007. Brno: MU, 2007. Dostupné též na: http://www.law.muni.cz/sborniky/sbornik_cely_posledni_verze.pdf (stav k 24. 6. 2011).
- Králíčková, Z. Vyživovací povinnost rodičů k dětem v náhradní péči. *Právní rozhledy*. 2005, č. 9.
- Kornel, M. Rodičovská zodpovědnost a obdobné instituty. *Dny práva – 2009 – Days of Law: Sborník příspěvků*. 1. vydání. Brno: Masarykova Univerzita, 2009. Dostupné též na: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/sbornik/sbornik.pdf (stav k 24. 6. 2011).
- Lužná, R. Schvalování právních úkonů za nezletilé. *Právo a rodina*. 2010, č. 4.
- Nová, H. Rodičovská zodpovědnost v českém právu (4.). *Právo a rodina*. 2008, č. 10.
- Nykodým, J. Novela zákona o rodině zákonem č. 91/1998 Sb. *Bulletin advokacie*. 1998, č. 8.
- Orálek, F. Rodinné právo ve světle judikatury ESLP. *Dny práva – 2009 – Days of Law: Sborník příspěvků*. 1. vydání. Brno: Masarykova Univerzita, 2009. Dostupné též na: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/sbornik/sbornik.pdf (stav k 24. 6. 2011).
- Poláková, M. Určení rodičovství z pohledu práva dítěte znát své rodiče deklarovaného Úmluvou o právech dítěte. *Právní rozhledy*. 2000, č. 2.

Radvanová, S. Kdo jsou rodiče dítěte – jen zdánlivě jednoduchá otázka. Zdravotnictví a právo. 1998, č. 5.

Řehulová, L. Pěstounská péče na přechodnou dobu jako institut zachování či obnovení práva na rodinný život. Právní rozhledy. 2009, č. 15.

Tománková, L. Právní a etické kodexy v neonatologii od starověku po současnost. Neonatologické oddělení FN Brno. Dostupné též na:
[http://www.fnbrno.cz/data/files/NO/Právní a etické kodexy.ppt](http://www.fnbrno.cz/data/files/NO/Právní_a_etické_kodexy.ppt) (stav k 24. 6. 2011).

Varvařovský, P. Posouzení zájmu dítěte z ústavněprávního hlediska. Právní fórum. 2010, č. 4.

Zuklínová, M. Otazníky nad jinými (totiž – než manželskými) soužitími z pohledu rodinného práva. Právní rozhledy. 1999, č. 6.

Zuklínová, M. Budoucí občanský zákoník a rodinné právo. (Několik malých zamyšlení de lege ferenda). Acta Universitatis Carolinae – Iuridica. 2003, č. 1–2.

Judikáty

Nejvyšší soud ČSR. Judikát R 4/1970, ze dne 17. 12. 1968.

Nejvyšší soud ČSR. Judikát R 30/1988, ze dne 23. 12. 1987.

Nejvyšší soud ČR. Judikát sp. zn. 28 CDO 3429/2008, ze dne 4. 2. 2010.

I. ÚS 2661/10, ze dne 23. 11. 2010.

II. ÚS 1945/08, ze dne 2. 4. 2009.

II. ÚS 517/99, ze dne 1. 3. 2000.

III. ÚS 1206/09, ze dne 23. 2. 2010.

IV. ÚS 257/05, ze dne 26. 1. 2006.

Rozsudek ESPL 16/1993/411 série A, č. 290.

Internetové zdroje

Bible – Matouš 19. Český ekumenický překlad. Dostupné na:
<http://www.bibleserver.com/text/CEP/Matouš19#/text/CEP/Matouš19> (stav k 24. 6. 2011).

Česká tisková kancelář. Před čtvrtstoletím se v ČSSR narodilo první dítě ze zkumavky. Zpráva ze dne 2. 11. 2007. Dostupné na: <http://www.tribune.cz/clanek/3182> (stav k 24. 6. 2011).

Hloch, J. Evropské rodinné právo – rozhovor ze dne 8. 8. 2010 s Lenkou Pavlovou v pořadu ČRo 7 „Ptejte se právníka“. Dostupné na: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/pravnik/evropske-rodinne-pravo> (stav k 24. 6. 2011).

Informace o návrhu nového občanského zákoníku Ministerstva spravedlnosti. Dostupné na: <http://www.asocr.cz/dokumenty/2011/110216info.pdf> (stav k 24. 6. 2011).

Katechismus katolické církve – Čtvrté přikázání. Dostupné na: http://www.katechismus.cz/paragraf.php?sel_paragraf=2197 (stav k 24. 6. 2011).

Lišková, K. Pronajmu dělohu. Instinkt č. 3/11, ISSN 12 13-774X. Dostupné na: http://instinkt.tyden.cz/rubriky/ostatni/tema/pronajmu-delohu_25836.html (stav k 24. 6. 2011).

Ministerstvo spravedlnosti. Tisková zpráva ze dne 18. 5. 2011 – Vláda schválila rekodifikaci soukromého práva i silnější ochranu spotřebitele v rozhodčím řízení. Dostupné na: <http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?j=33&o=23&k=2375&d=317009> (stav k 24. 6. 2011).

Principles of European Family Law regarding Parental Responsibilities. Dostupné na: <http://www.ceflonline.net/Reports/Principles PR English.pdf> (stav k 24. 6. 2011).

Sněmovní tisk č. 362/0 ze dne 26. 5. 2011, VI. n. z. – občanský zákoník. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=71122> (stav k 24. 6. 2011).

Vaničková, E. Deklarace práv dítěte. Článek pro Informační centrum vlády ze dne 10. 11. 2009. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/tema/deklarace-prav-ditete-63749/tmplid-560/> (stav k 24. 6. 2011).

Vláda ČR. Prezentace k tiskové konferenci ze dne 9. 5. 2011 – Návrh nového občanského zákoníku. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Prezentace-obcansky-zakonik-9-5-.pdf> (stav k 24. 6. 2011).

Vláda ČR. Tisková konference ze dne 9. 5. 2011 – Nový občanský zákoník: demokratičtější a moderní právo. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/novy-obcansky-zakonik-demokraticejsi-a-moderni-pravo-83883/> (stav k 24. 6. 2011).

Vláda ČR. Tisková zpráva ze dne 18. 5. 2011 – Vláda přijala návrh nového občanského zákoníku. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/vlada-prijala-navrh-noveho-obcanskeho-zakoniku--84191/> (stav k 24. 6. 2011).

Legislativa

Ženevská Deklarace práv dětí z roku 1924

Charta práv dítěte přijatá Spojenými národy v New Yorku dne 20. 11. 1959 jako usnesení Valného shromáždění OSN č. DE01/59

Všeobecná deklarace lidských práv, přijatá v New Yorku dne 10. 12. 1948 usnesením Valného shromáždění OSN č. DE01/48

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech z roku 1866, vyhlášené pod č.120/1976 Sb.

Sdělení federálního Ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte.

Sdělení federálního Ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb., Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod.

Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 47/2001 Sb.m.s., o právním postavení dětí narozených mimo manželství.

Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 54/2001 Sb.m.s., Evropská úmluva o výkonu práv dětí.

Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., ze dne 16. prosince 1992, o vyhlášení Listiny základních práv a svobod, jako součásti ústavního pořádku České republiky.

Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky.

Ústavní zákon ze dne 16. prosince 1992 č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 109/2002, o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ze dne 5. února 2002

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Summary

The family and marriage still play an important role in society and their legal arrangements directly or indirectly affect all of us. Although the family has always been a basic building block of any society, we cannot find it in all stages of history in the same form as we see it nowadays. The family has evolved over time, developed and changed and so has the status of its individual members. E.g. one hundred years ago, the family was perceived quite differently than if it is today, and this difference was reflected in legal norms.

As regards the legal treatment of family and peer relationship between parents and children, the beginnings of legislation are found in Roman law in the form of “*patria potestas*” (the paternal power). “*Pater familias*” (father of the family) exercised this power over all other members of the family irrespective of their legal status (free or slaves). Initially, such power was almost unlimited, not only could “*pater familias*” sell members of his family into slavery, but also kill them with no legal consequences for himself (“*in potestate vitae*”). Neither the wife nor the children could have their own property, everything acquired by the family was deemed as the property of “*pater familias*”. Over time, tough patriarchal relationships gradually relaxed and the paternal power weakened.

The same terminology of Roman law was used until 1950 by the Civil Code of 1811 (ABGB). This was changed by family law act (Act No. 265/1949 Coll.) which emphasized equality between parents in relationship with their children, and therefore used the term “parental power”. Further change was brought by the Family Code (Act No. 94/1963 Coll.) which introduced the general concept of “parental rights and duties”.

The latest significant change was done by the so-called “big amendment” to the Family Code (Act No. 91/1998 Coll.) and its concept of “parental responsibilities” which better corresponds to the terminology of the Convention on the Rights of the Child. Currently, parental responsibilities are defined in § 31 of the Family Code as a collection of rights and duties encompassing (1) care of a minor child, in particular the care of health, physical, emotional, intellectual and moral development, (2) legal representation of a minor child, (3) administration of child’s property. In exercising these rights and duties, parents are obliged to protect the best interests of the minor child, to control his or her actions and to exercise supervision over him or her. The

parent-child relationship is equal and both its parties are holders of complementary rights and duties. In all actions, child's welfare is the primary consideration (best interests of the child). The child has the right to be heard, the right to freely express his or her opinion in all matters that concern him or her and due weight and attention should be given to those views – corresponding to child's age and level of development.

Currently, a proposal of a new Czech Civil Code is in the Parliament. Beside others, this proposal contains new provisions on family law (currently contained in the Family Code) in §§ 647–969 of the proposal (Part Two: Family Law). The contents remain basically the same and only partial issues are more specified.

Klíčová slova

rodina, dítě, rodinné právo, rodičovská zodpovědnost, rekodifikace

Keywords

family, child, family law, parental responsibilities, recodification